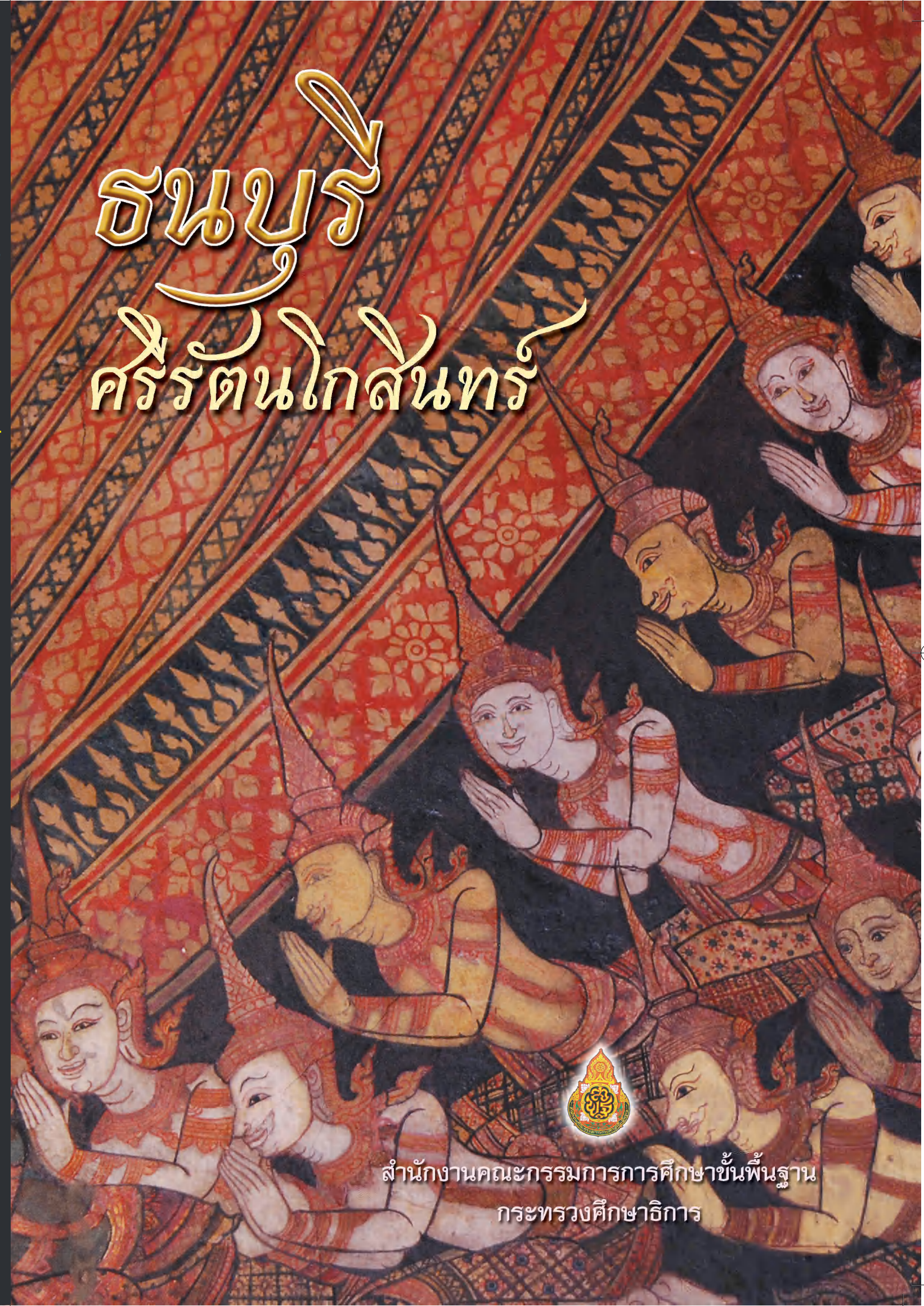




ธนบุรี ศิริรัตนโกสินทร์ หนังสืออ่านเพิ่มเติมกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา

ธนบุรี ศิริรัตนโกสินทร์



สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ

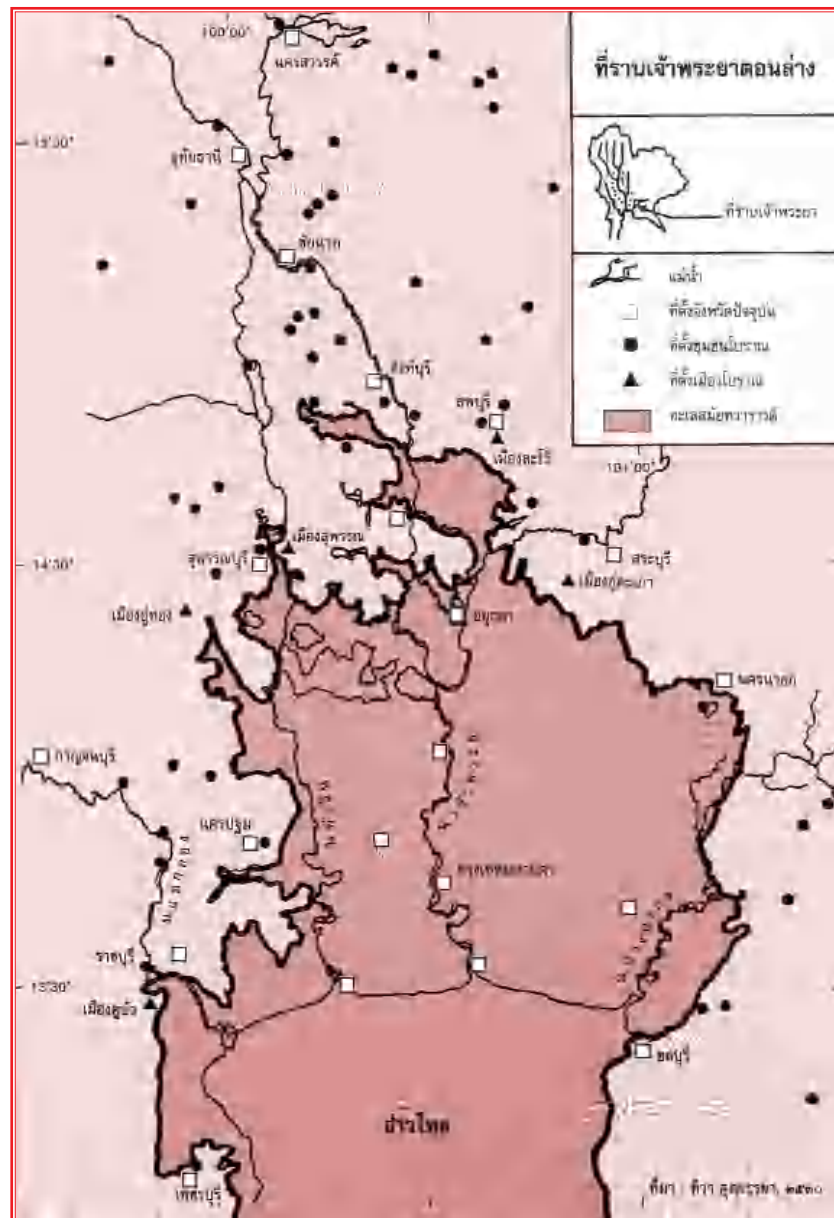




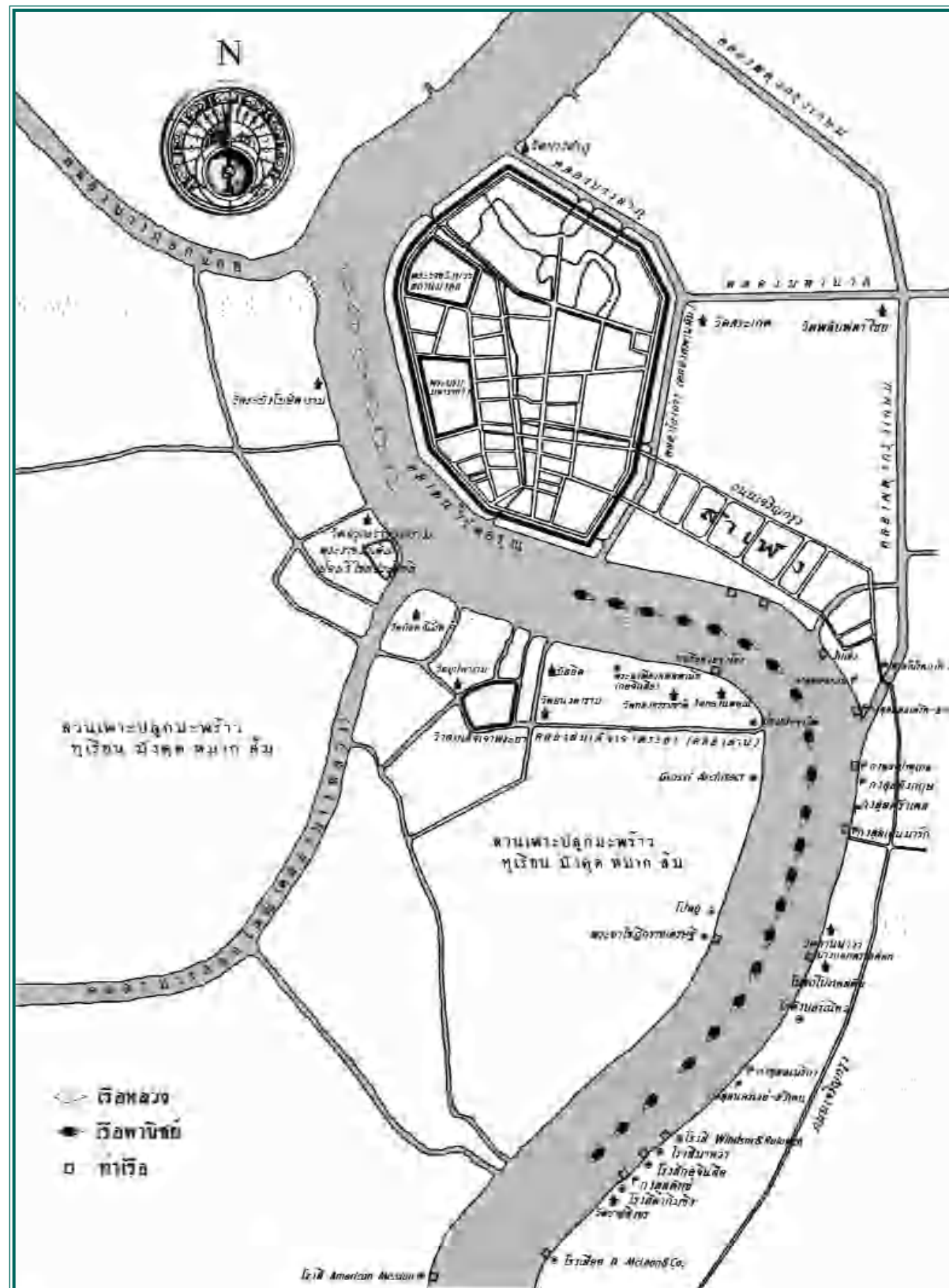
ธนบุรี คริสต์นโกสินทร์



สายน้ำเจ้าพระยาไหลเอื่อยในยามพลบค่ำ ระลอกน้ำไหวพลิ้ว เป็นคลื่นน้อยๆ กระทบผิง เรือหลายลำพายลัดเลาะไปตามริมตลิ่ง เวลาเย็นๆ เช่นนี้ผู้คนทั้งหลายต่างมุ่งหน้ากลับบ้านเรือนของตน พร้อมกับที่แสงไฟในบ้านหลายดวงถูกจุดขึ้น แสงสว่างกระทบผิงน้ำ เป็นสีเงินยวงดูสงบราบเรียบยิ่งนัก ดูเหมือนว่าผู้คนแถบริมฝั่งแม่น้ำนี้จะผูกพันกับสายน้ำ เพราะแม้ว่าวันเวลาจะผ่านเนิ่นนานเท่าใดก็ตาม วิถีชีวิตของผู้คนริมฝั่งเจ้าพระยาก็ยังคงดำเนินไปเฉกเช่นเดิม โดยเฉพาะผู้คนใน “ฝั่งธน”



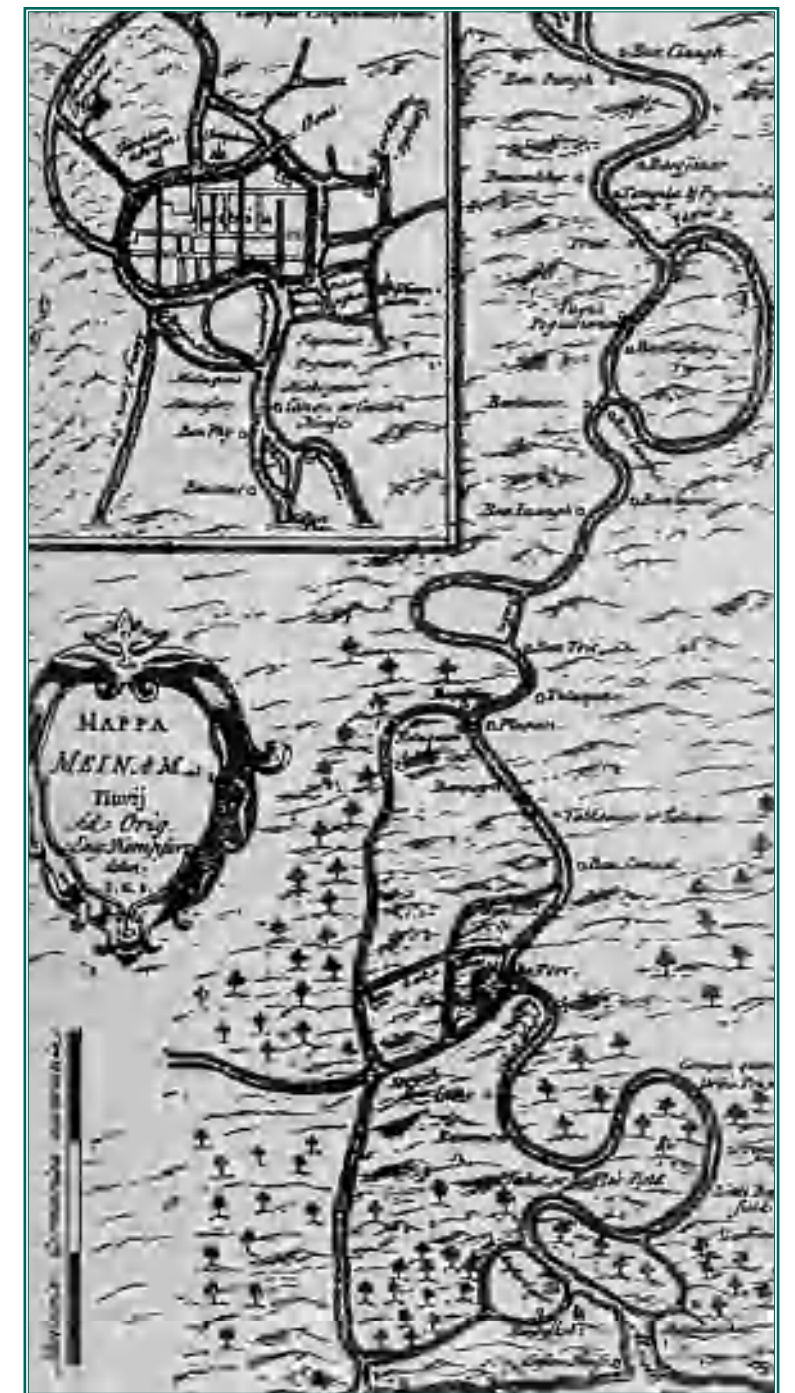
แนวชายฝั่งทะเลเดิมและที่ตั้งชุมชนโบราณ



แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา ประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๓

แสดงที่ตั้งของสถานที่สำคัญ

ในบริเวณริมแม่น้ำทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออก
ของแม่น้ำเจ้าพระยา



เส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาในสมัยอยุธยา ประมาณ พ.ศ. ๒๒๙๖

ธนบุรีในอดีตเมื่อกว่า ๑,๐๐๐ ปีมาแล้วน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของ
อ่าวไทยที่มีร่องรอยขอบเขตลึกเข้าไปถึงสุพรรณบุรี ลพบุรี เมื่อเวลา
ผ่านไป ตะกอนโคลนตมที่แม่น้ำเจ้าพระยาพัดพามาทับถมทำให้ฝั่ง
ทะเลถอยร่นลงไป เกิดเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ที่เรียกว่า “ที่ราบลุ่ม
แม่น้ำเจ้าพระยา”

เมื่อกรุงศรีอยุธยาสถาปนาขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๙๓ ธนบุรีเป็น
ชุมชนเล็กๆ ส่วนหนึ่งของ “บางกอก” ซึ่งครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งแม่น้ำ
เจ้าพระยาทั้งฟากธนบุรีและพระนครในปัจจุบัน ด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์
และที่ตั้งทำให้บางกอกในสมัยอยุธยามีพัฒนาการต่อเนื่องจากชุมชน
เมืองทำการค้าโบราณ จนมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านทางการค้านานาชาติ
ที่สำคัญสำหรับการเก็บภาษีและการตรวจสินค้าทางเรือที่จะเดินทาง
เข้าออกค้าขายกับราชอาณาจักรอยุธยา



แผนผังกรุงเทพฯ ในสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี



แผนผังแสดงแนวคลอง
และกำแพงกรุงรัตนโกสินทร์สมัยแรก



การขยายตัวของชุมชนตามแม่น้ำลำคลอง

เมื่อกรุงศรีอยุธยาสูญเสียแก่พม่าในสงครามครั้งใหญ่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ผู้คนจำนวนมากอพยพลงมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ ที่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา และเคยเป็นเมืองสำคัญมาแต่ก่อน จึงทำให้เมืองธนบุรีกลายเป็นชุมชนที่มีความคึกคักขึ้นมาอีกครั้ง ประกอบกับเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนาอาณาจักรขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาในชื่ออาณาจักรธนบุรีแล้ว ก็ยังทำให้บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาก็กลายเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรไปในที่สุด เมืองธนบุรีจึงเป็นเสมือนตัวแทนความรุ่งเรืองของอาณาจักรอยุธยาที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสร้างขึ้น แต่อย่างไรก็ตามราชธานีของอาณาจักรธนบุรีในสมัยนั้นก็ได้มีอาณาเขตกว้างขวางเท่าใดนัก เพราะมีสถานที่ต่างๆ ตั้งกระหนาบพระราชวังอยู่ และมีแม่น้ำลำคลองเป็นแนวปราการตามธรรมชาติ พื้นที่บริเวณรอบๆ เมืองธนบุรีฝั่งตะวันออกเป็นที่ตั้งของชุมชนต่างๆ ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกที่ไกลจากพระราชวังออกไปเป็นเรือกสวนไร่นาที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ได้เป็นอย่างดี

ครั้งเกิดการเปลี่ยนแปลงในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นองค์ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์จักรี และทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีของไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ได้ทรงย้ายพระนครข้ามฝั่งลำน้ำเจ้าพระยาไปที่ฝั่งตะวันออก พร้อมกับที่ทรงสร้างพระบรมมหาราชวังและวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นเป็นศูนย์กลางของพระนครแห่งใหม่



พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม และพระราชวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรี



ย่านการค้าทางน้ำในอดีต มองเห็นเรือสินค้าจอดลอยลำอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา

คนไทยหลายคนคงจะสามารถท่องจำชื่อของเมืองหลวงที่ยาวที่สุดในโลกได้คือเมืองหลวงของประเทศไทยที่เรียกอย่างย่อว่า “กรุงเทพฯ” นั้นมีชื่อเต็มๆ ว่า “กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยาหมหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” อันเป็นนามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ พระราชทานให้ไว้ตั้งแต่เมื่อแรกสร้างกรุงเทพมหานครเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕

ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังทรงเห็นว่าบริเวณพื้นที่ฝั่งพระราชวังเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเป็นพื้นที่สำคัญ เพราะมีวัดวาอารามต่างๆ ที่สำคัญมากมาย มีพื้นที่เพาะปลูกทำการเกษตรกรรม มีป้อมปราการอันเป็นการรักษาความปลอดภัยของอาณาจักร และที่สำคัญคือเป็นที่ตั้งของชุมชนดั้งเดิมที่อพยพลงมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เช่น ชุมชนชาวตะวันตก แถบกุฎีจีน หรือชุมชนชาวจีนที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ซึ่งล้วนแล้วแต่ก่อให้เกิดความผูกพันทั้งสองฝั่งลำน้ำขึ้น

เรื่องราวของผู้คนในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์สืบมาจนถึงกรุงเทพมหานครในปัจจุบันจึงมีความน่าสนใจและสมควรได้รับการศึกษาค้นคว้ายิ่ง แต่ความสำคัญของกรุงเทพมหานครในปัจจุบันนี้ดูเหมือนจะอยู่ที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา หรือฝั่งที่เรียกกันว่าฝั่งพระนคร ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง และสถานที่สำคัญอื่นๆ มากกว่าที่จะให้ความสนใจที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งๆ ที่บริเวณฝั่งตะวันตกนี้น่าจะเป็นที่ตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของชุมชนที่มีพัฒนาการขึ้นเป็นเมืองบางกอก หรือกรุงเทพมหานครในเวลาต่อมา

จึงมิเกินไปที่จะกล่าวว่า นอกจากกรุงธนบุรีจะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรที่เป็นช่วงเวลาเชื่อมต่อระหว่างกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว “ธนบุรี” นับว่าเป็น “ศรี” ของกรุงรัตนโกสินทร์ได้อีกประการหนึ่ง



วัดวาอารามฝั่งตะวันตก
ของแม่น้ำเจ้าพระยาในปัจจุบัน





กรุงเทพมหานครในอดีตเมื่อ ๕๐ ปีก่อน



มุมมองหนึ่งของเขตคลองสานในปัจจุบัน ที่มีตึกระฟ้าเหมือนฝั่งกรุงเทพมหานคร

ก่อนจะเป็นบางกอก

พื้นที่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณที่แม่น้ำสายนี้ไหลโค้งเป็นรูปเกือกม้า นับว่าเป็นชัยภูมิที่ดียิ่งต่อการสร้างบ้านแปงเมือง เพราะเป็นจุดสำคัญจุดแรกที่เดินทางถึงจากปากแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่บริเวณนี้อยู่ห่างจากปากแม่น้ำราว ๒๑ กิโลเมตร มีชื่อเรียกมาแต่อดีตว่า “บางกอก”

ไม่มีหลักฐานเอกสารใดๆ ที่บ่งว่าชุมชนบางกอกเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด หากแต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏชื่อคำว่าบางกอกนั้นกลับพบครั้งแรกในเอกสารต่างชาติคือในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของวันวลิตซึ่งเป็นชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และบันทึกว่าเป็นเมืองที่พระเจ้าอยู่ทองทรงสร้างขึ้น แต่ไม่ทราบความหมายที่แน่ชัด อย่างไรก็ตามมีผู้สันนิษฐานถึงความหมายของบางกอกไว้หลายประการคือ

ประการแรก บางกอก น่าจะมาจากคำว่าบางมะกอก หรือบริเวณชุมชนที่เต็มไปด้วยต้นมะกอก เพราะบริเวณวัดอรุณราชวรารามหรือวัดแจ้งก็เรียกกันมาแต่ก่อนว่าวัดมะกอกนอก

ประการที่สอง บางกอก เพี้ยนมาจากคำว่าบางเกาะ ตามหลักฐานของพื้นที่ที่มีน้ำล้อมรอบคล้ายเกาะ ศาสตราจารย์ขจร สุขพานิชสันนิษฐานไว้จากหลักฐานแผนที่ของวิศวกรฝรั่งเศส เดอ ลา มาร์ (De la Mare) ซึ่งเดินทางเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเขียนไว้ว่า I de Bankok ซึ่ง I เป็นอักษรย่อของคำว่า Ile แปลว่า เกาะ อีกทั้งในจดหมายของท้าวเทพกษัตรี (จัน) ที่มีไปถึงพระยาราชกปิตัน (ฟรานซิส ไลท์) เจ้าเมืองปีนัง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๐ ก็ยังคงใช้ว่าเมืองบางเกาะอยู่ด้วย

ประการที่สาม บางกอก หมายถึงบริเวณที่มีเส้นทางที่แม่น้ำไหลแรง ไหลตรง เพราะคำว่ากอก เป็นคำไทยที่แปลว่าการดูออก การทำให้ไหลแรงขึ้น เช่น กอกนม คือการดูดน้ำนมออกมา กอกผี คือการดูดหัวผีออกมา ข้อสันนิษฐานนี้สอดคล้องกับลักษณะภูมิศาสตร์ของเมืองที่ตั้งริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลคดเคี้ยว เมื่อมีการขุดคลองลัดบางกอกที่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยในปัจจุบันไปออกที่บริเวณป้อมวิไชยประสิทธิ์ ทำให้กระแสน้ำไม่ไหลเข้าคลองบางกอกน้อย แต่กลับไหลตรงแรงมากขึ้นทำให้คลองขุดใหม่กลายเป็นส่วนหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงปัจจุบันนี้

ไม่ว่าความหมายของบางกอกจะเป็นเช่นไร แต่ชุมชนแห่งนี้ได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะแหล่งสวนผลไม้ รวมทั้งเป็นตลาดการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของอยุธยา จนในที่สุดได้รับยกฐานะขึ้นเป็นเมืองในชื่อเมืองธนบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๘ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

หลักฐานที่บ่งชี้ชื่อเมืองธนบุรีคือกฎหมายตราสามดวง ซึ่งแม้จะเรียกชื่อเมืองนี้ต่างกันถึง ๕ ชื่อ คือเมืองท่น เมืองท่นบุรีย เมืองท่นบุรีย เมืองท่นบุรีย และเมืองท่นบุรีศรีมหาสมุทร ก็ยังมีความหมายเดียวกันว่า เมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์มั่งคั่งแห่งทรัพย์สิน ต่อมาชื่อเมืองนี้สะกดเป็นธนบุรีดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ความสำคัญของเมืองธนบุรี

ด้วยเหตุที่บางกอกอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำ ทั้งเป็นจุดพักของพ่อค้าวาณิชต่างๆ ทำให้เมืองนี้มีพัฒนาการที่เด่นชัดและได้รับการบันทึกในเอกสารของชาวต่างชาติหลายฉบับ ซึ่งต่างเห็นตรงกันว่าเมืองบางกอกนี้มีความสำคัญ ๓ ประการคือ เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม เป็นแหล่งกำลังคน และเป็นเขตเศรษฐกิจที่สำคัญ

ความสำคัญประการแรกนั้น พบหลักฐานในเอกสารฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า บริษัทการค้าฝรั่งเศสเล็งเห็นความสำคัญของเมืองที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากปากอ่าวไทยนัก และสามารถเชื่อมโยงเส้นทางการค้าทั้งทางบกและทางน้ำได้ ดังข้อความที่ว่า

“ทางฝ่ายบริษัทฝรั่งเศสก็รู้สึกดีว่า บางกอกนั้นเป็นแหล่งที่สำคัญอย่างไร เพราะบางกอกนี้เป็นทำเลท่ามกลางในอ่าวสยาม ท่าเรือต่างๆ ในพระราชอาณาเขตสยามและท่าเรือในประเทศจีนด้วย แต่เมืองมะริดนั้นบริษัทก็อยากได้เหมือนกัน เพราะเป็นทำเลอันเหมาะสำหรับการค้าขายในอ่าวเบงกอล ที่ทั้งสองแห่งนี้ คือบางกอกและมะริด ถ้าได้สร้างป้อมอย่างดีและมีทหารรักษาแข็งแรง มีท่าจอดเรืออย่างมั่นคง และสร้างโรงเก็บของใหญ่ๆ ไว้ให้หลายหลัง ก็คงจะทำให้สินค้าทั้งปวงในฝ่ายอินเดียและแหลมมลายูรวมอยู่ในที่นี้ทั้งหมด”



วัดอรุณราชวรารามมหาวิหาร เป็นวัดเก่าตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อวัดมะกอก มีพระปรางค์เป็นโบราณสถานสำคัญ สมัยธนบุรี เรียกชื่อใหม่ว่าวัดแจ้ง ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์หลายครั้ง ทั้งสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์



ในสมัยอยุธยา พระราชพงศาวดารระบุว่าพระมหากษัตริย์แห่งอยุธยาโปรดฯ ให้ขุดคลองลัดเพื่อเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นหลายแห่งเพื่อลดระยะทางในการเดินเรือจากอ่าวไทยมายังกรุงศรีอยุธยา อันเป็นการอำนวยความสะดวกแก่เรือสินค้านานาชาติ ได้แก่

สมเด็จพระชัยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗ - ๒๐๘๙) ขุดคลองลัดบางกอก

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๑) ขุดคลองลัดบางกวย

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ. ๒๑๕๓ - ๒๑๗๑) ขุดคลองลัดเกร็ดใหญ่ที่สามโคก

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒ - ๒๑๙๙) ขุดคลองลัดถนนบุรี

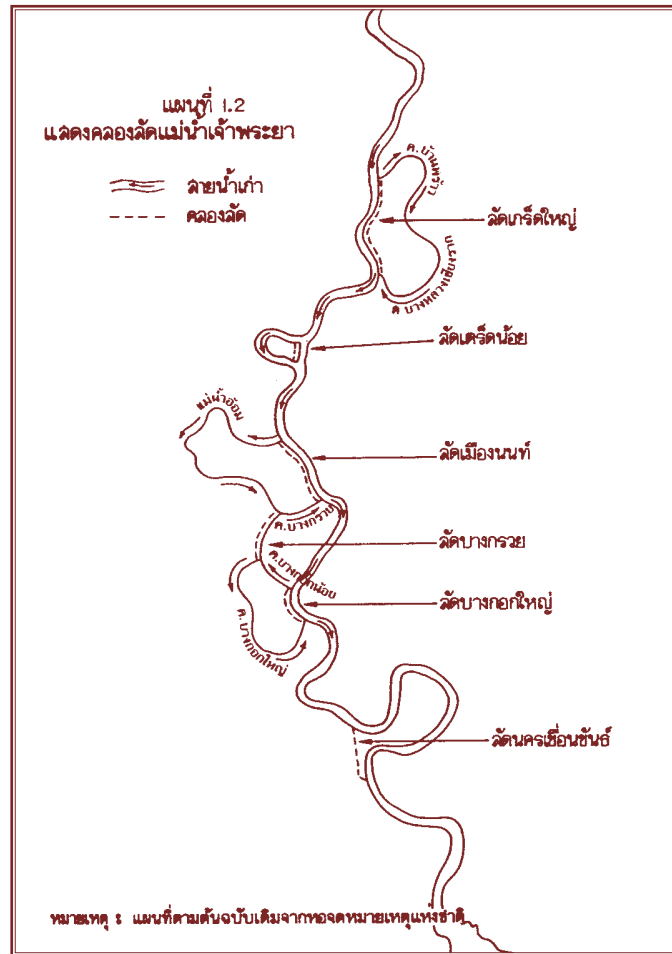
สมเด็จพระเจ้าสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) (พ.ศ. ๒๒๔๕ - ๒๒๕๑) ขุดคลองมหาชัย

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๕๑ - ๒๒๗๕) ขุดคลองลัดที่ปากเกร็ด

คลองเหล่านี้นอกจากอำนวยความสะดวกในการคมนาคมแล้วยังมีส่วนช่วยให้ชุมชนบางกอกเจริญเติบโตขึ้น

ช่วงเวลาดังแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นต้นมา มีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาค้าขายกับอยุธยาเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทุกชาติทุกภาษาต่างรู้จักเมืองบางกอกเป็นอย่างดี เพราะเป็นด่านขนอนสำคัญในการเก็บภาษีและตรวจตราสินค้า เรียกกันว่าขนอนบางกอกเมื่อเรือสินค้ามาถึงเจ้าหน้าที่ด่านจะคอยบังคับให้เรือสำเภต่างชาติมอบปืนใหญ่ให้เก็บรักษาไว้ที่ทำการเมืองก่อนอนุญาตให้เดินเรือต่อไปยังอยุธยา ชาวฮอลันดาที่เดินทางเข้ามาระหว่าง พ.ศ. ๒๐๖๐ - ๒๐๖๑ บันทึกว่าเรือที่ผ่านเมืองบางกอกต้องแจ้งจำนวนสินค้า จำนวนผู้โดยสาร และต้องชำระค่าภาษีอากรด้วย ตำแหน่งหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ขนอนหลวงนั้นปรากฏในกฎหมายอาญาหลวง ในกฎหมายตราสามดวงว่า

“มาตราหนึ่ง นายพระขนอนทณบุรี ขนนอนน้ำ ขนนอนบกแห่งใดใดในพระนครศรีอยุธยา และจะเกบจังกอบในสำเภานาวาเรือใหญ่น้อยก็ดี หนบกหนกเกวียนหนทางอันจะเข้าถึงขนอนใน ท่านให้นับสิ่งของจนถึงสิบ...”



แผนที่แสดงการกันเขตที่ดิน เพื่อสร้างสะพานเชื่อมพระนครและธนบุรีในสมัยรัชกาลที่ ๗

การสัญจรทางน้ำยังคงมีความสำคัญทุกยุคสมัย

ตำแหน่งเจ้าเมืองธนบุรีปรากฏชื่อในพระไอยการเกำตำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา ว่า “ออกพระธนบุรีศรีมหาสมุทร เมืองธน นา ๓๐๐๐ ขึ้นประแดงอิน ปัญญาซ้าย”

เมืองธนบุรีหรือเมืองบางกอกในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กลายเป็นแหล่งชุมชนใหญ่ที่สำคัญมากขึ้น เพราะหลังจากที่ฮอลันดานำกองทัพเรือมาปิดปากน้ำของไทยใน พ.ศ. ๒๒๐๗ เมื่อเกิดความขัดแย้งทางการค้ากันนั้น อาจเป็นเหตุหนึ่งให้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของเมืองบางกอกเพิ่มขึ้น และทรงหาทางเสริมสร้างความสำคัญของเมืองทั้งในฐานะศูนย์กลางสำคัญของพระราชอาณาจักรเมืองยุทธศาสตร์ทางทะเล และเมืองท่าเพื่อการค้าในระดับนานาชาติ การพัฒนาเมืองบางกอกให้เป็นรูปธรรมนี้สมเด็จพระนารายณ์ได้โปรดให้สร้างป้อมขึ้นทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ชื่อป้อมวิชาเยนทร์ (สมัยธนบุรีเปลี่ยนชื่อเป็นป้อมวิชัยประสิทธิ์) และป้อมที่ปากคลองตลาดอีกป้อมหนึ่ง โดยทรงใช้ความรู้ทางด้านวิทยาการสมัยใหม่ของวิศวกรชาวฝรั่งเศส และโปรดฯ ให้นายทหารฝรั่งเศสคือ เชอวาลิเยร์ เดอ ฟอร์บิง (Chevalier de Forbin) รั้งตำแหน่ง**ออกพระศักดิ์สงคราม** เจ้าเมืองบางกอก ใน พ.ศ. ๒๒๒๔ และโปรดฯ ให้มีกองกำลังทหารประจำอยู่ที่ป้อมที่เมืองนี้ ทั้งทหารไทยฝึกหัดราว ๔๐๐ นาย ทหารสัญญาติโปรตุเกส ลูกครึ่งโปรตุเกส ราว ๔๐ นาย และทหารฝรั่งเศสจำนวนหนึ่ง รวมประมาณ ๑,๐๐๐ นาย

ฟร็องซัวส์ อองรี ตูรแปง (François Henri Turpin) ชาวฝรั่งเศสที่เรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับสยามขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ บรรยายสภาพเมืองนี้ว่า

“เมืองบางกอกอยู่ห่างทะเล ๗ ลิเออ และมีชื่อเรียกว่า พูในภาษาสยาม อาณาบริเวณเมืองบางกอกสวยงามด้วยเรือกสวนอันร่มรื่น ที่ผลิตผลไม้มากมายให้ชาวบ้านชาวเมืองกินและเขาก็ชอบยิ่งกว่าอาหารอย่างอื่นทั้งสิ้น พื้นที่ของเมืองบางกอกอุดมสมบูรณ์และมีต้นไม้เป็นชนิดต่าง ๆ เมืองบางกอกนี้เป็นเมืองป้อมที่สำคัญแห่งหนึ่งในพระราชอาณาจักรสยาม เชอวาลิเยร์ เดอ โชมอง เป็นผู้จัดสร้างป้อมให้ใน ค.ศ. ๑๖๘๕ แต่งานสร้างทั้งหมดนี้กลายเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์แก่ชาวสยาม เพราะเขาไม่รู้จักโจมตีป้อมและไม่รู้จักป้องกันป้อม”



ทิวทัศน์ทั่วไปริมแม่น้ำเจ้าพระยา



รูปวาดของ ออกพระศักดิ์สงคราม
เจ้าเมืองบางกอก



แผนที่แสดงวัด และชุมชนในสมัยธนบุรี

การสัญจรทางน้ำโดยใช้เรือดวน และเรือโดยสารข้ามฟาก



เรือโยงบรรทุกสินค้าเต็มลำเรือมุ่งสู่ทางเหนือ





กระบวนเรือพระราชพิธีสมัยอยุธยา

นอกจากชุมชนบางกอกจะเป็นแหล่งสำคัญในการค้าขายแล้ว ความอุดมสมบูรณ์ของแผ่นดินและเส้นทางทางน้ำยังเป็นแรงจูงใจให้คนเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบางกอกหรือธนบุรีเพิ่มมากขึ้น จดหมายเหตุราชอาณาจักรสยามของลาลูแบร์ ผู้แทนพิเศษพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามาในสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ บันทึกไว้ว่า

“สวนผลไม้ดาดไปในแขวงบางกอกยาวไปตามลำน้ำราว ๗ ลีด (๕๖๐ เส้น) ขึ้นไปทางจะไปมหานครสยาม ถึงที่ซึ่งมีนามว่าตลาดขวัญนั้น เลี้ยวเมืองนี้ให้เอร็ดอร่อยสมที่พลเมืองสยามชอบกินเป็นอย่างที่สุด ข้าพเจ้าหมายความว่า มีผลไม้หลายอย่างต่างชนิดกัน”

ความอุดมสมบูรณ์ของฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดจากการทับถมของตะกอนแม่น้ำ ซึ่งเป็นปรากฏการณ์นับแต่อดีต เพราะบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทยล้วนเคยเป็นทะเลมาก่อน ทำให้เกิดการทับถมของตะกอนดินเหนียว ดินตะกอน



เรือหัวแดง



พระราชวังเดิมสมัยกรุงธนบุรี ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกองบัญชาการกองทัพเรือ

ปนทราย กรวด อีกทั้งมีแม่น้ำลำคลองที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติอีกเป็นจำนวนมากเหมาะสมต่อการเพาะปลูกพืชสวน เฉพาะฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีสวนผลไม้กระจายอยู่ทั่วไป มีชื่อเรียกว่าสวนบางบนสวนบางล่าง สวนโนและต่อไปจนถึงสวนนอกที่อัมพวา สวนบางบน เช่น สวนทุเรียนบางขุนนนท์ บางผักหนาม สวนบางล่างอยู่ใต้พระนครลงมา เช่น สวนทุเรียนตำบลวัดทอง สวนโนคือบริเวณตั้งแต่ถนนบุรีเรียกลงมาจนถึงพระประแดง และสวนนอกอยู่ถัดออกไปจนถึงแม่น้ำท่าจีน ผลไม้ต่างๆ ที่มีมากมายทำให้เกิดความคึกคักในตลาดผลไม้ที่ต่างๆ และเกิดค้าคั่งของสำหรับแม่ค้าที่นำสินค้าพายเรือมาขายว่า “ซื้ออ้อยจินบางใหญ่ อ้อยไทยบางโควัด ข้าวหลามตัดวัดระฆังฝรั่งบางเสาธง แม่เอ๊ย”

จึงกล่าวได้ว่าปัจจัยต่างที่เอื้อให้ชุมชนบางกอกหรือธนบุรีมีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานเพื่อการประกอบอาชีพ เป็นจุดยุทธศาสตร์มีความสำคัญด้านเศรษฐกิจและการค้า ทำให้บทบาทและความสำคัญของเมืองธนบุรีมีมากขึ้นด้วย



แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยา
ประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๓

ครั้นสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อทรงเลือกบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นชัยภูมิเหมาะสมในการตั้งอาณาจักรใหม่นั้น ทรงตระหนักดีว่าเมืองอยุธยาถูกทำลายลงมากและเกินกำลังที่จะบูรณะได้ใหม่ในภาวะการณ์เช่นนั้น จึงทรงเลือกเมืองบางกอกเพราะเป็นชุมชนที่มีผู้คนอยู่หนาแน่น มีระบบเศรษฐกิจการค้าที่ลงตัว และมีชัยภูมิที่เหมาะสมคือตั้งใกล้ปากแม่น้ำ มีป้อมปราการที่ชาวต่างชาติเคยสร้างไว้ โดยกำหนดขอบเขตของเมืองให้ขยายไปทางทิศตะวันออกของแม่น้ำด้วย แล้วจึงโปรดฯ ให้สร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ ขึ้นเพื่อใช้ว่าราชการแผ่นดิน เช่น พระตำหนักที่ประทับ บ้านขุนนาง คูฯ ฯลฯ ตลอดจนให้บูรณะวัดต่างๆ ขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางจิตใจของประชาชน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาราชธานีใหม่ที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยทรงเห็นว่าพื้นที่เดิมของอาณาจักรธนบุรีมีขนาดเล็ก ไม่สามารถขยายออกไปด้านใดได้ เพราะมีแม่น้ำและแนววัดต่างๆ อยู่โดยรอบ อย่างไรก็ดี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราชวังเดิมของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทางฝั่งด้านตะวันตกเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ก่อน ต่อมาพื้นที่แถบธนบุรีก็ได้ใช้เป็นที่สร้างวังพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์น้อยใหญ่ เช่น วังบ้านปูน วังบ้านหมื่น และในรัชกาลต่อๆ มาได้ทรงสถาปนาวัดต่างๆ ขึ้นมาทางฝั่งธนบุรีอีกเป็นจำนวนมาก



อนุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ประดิษฐานอยู่ที่
เชิงสะพานพระพุทธรอดฟ้า
ฝั่งกรุงเทพมหานคร



สะพานสมเด็จพระพุทธรอดฟ้า เชื่อมการคมนาคมระหว่างฝั่งกรุงเทพ-ธนบุรี มานานกว่า ๖๐ ปี



ในอดีตสะพานพระพุทธรอดฟ้า สามารถเปิดให้เรือใหญ่วิ่งลอดผ่านได้

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้นบางกอกในบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยามีเอกลักษณ์เฉพาะที่แตกต่างจากฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นพระมหานครอย่างสิ้นเชิง นอกจากพื้นที่จะเต็มไปด้วยลำคลองทั้งคลองธรรมชาติและคลองขุด ส่งผลให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยเรือกสวนไร่นา เป็นแหล่งรวมผู้คนหลากหลายเชื้อชาติและวัฒนธรรมทั้งไทย จีน มอญ ลาว ญวน มลายู แขกอินเดีย และเปอร์เซีย รวมทั้งชาวตะวันตกโดยเฉพาะโปรตุเกส ฮอลันดา ตลอดจนเป็นท่าเรือและย่านการค้าสำคัญ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่า ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้นกรุงรัตนโกสินทร์จะได้สถาปนาครบ ๑๕๐ ปีบริบูรณ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขึ้น พร้อมกับที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานขนาดใหญ่เชื่อมต่อระหว่างฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าด้วยกัน พระราชทานนามว่า สะพานสมเด็จพระพุทธรอดฟ้า นับเป็นการเชื่อมต่อระหว่าง ๒ ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างแท้จริง

เส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อระหว่างฝั่งพระนครกับธนบุรีรวมทั้งการตัดถนนอีกหลายสาย ทำให้พื้นที่ฝั่งธนบุรีเริ่มปรับเปลี่ยนตามฝั่งพระนครสืบมาถึงปัจจุบัน



ทิวทัศน์ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ มีประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๔๗๖ มีสาระสำคัญให้มีการจัดระบบการปกครองประเทศ แบ่งหน่วยการปกครองออกเป็น จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ทำให้ธนบุรีมีฐานะเป็นจังหวัดซึ่งเป็นหน่วยปกครองส่วนภูมิภาค มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการบริหารงานของจังหวัด ร่วมกับผู้แทนส่วนราชการกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ ที่ส่งมาประจำทำงาน ณ ที่ตั้งจังหวัดนั้น

ในบริเวณที่มีชุมชนหนาแน่นก็ได้มีการจัดตั้งหน่วยการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาล โดยในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้มีการจัดตั้งเทศบาลนครธนบุรีขึ้น

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๔ มีประกาศคณะปฏิวัติ ให้รวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าด้วยกัน เป็น**จังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี** และยังคงรูปแบบการปกครองและการบริหารราชการส่วนภูมิภาคไว้ มีผู้ว่าราชการานครหลวงกรุงเทพธนบุรีเป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารงาน

ต่อมา เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ คณะปฏิวัติได้มีประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๓๓๕ ให้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองนครหลวงกรุงเทพธนบุรีใหม่อีกครั้ง สาระสำคัญ คือ

๑. ให้รวมกิจการปกครองนครหลวงกรุงเทพธนบุรี องค์การบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรี เทศบาลนครหลวงกรุงเทพธนบุรี ตลอดจนสุขาภิบาลต่างๆ ในเขตนครหลวงกรุงเทพธนบุรี เป็นหน่วยการปกครองเดียวกัน คือ “กรุงเทพมหานคร”

๒. ให้จัดระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานครเสียใหม่ โดยรวมลักษณะการปกครองและการบริหารราชการส่วนภูมิภาคและราชการบริหารส่วนท้องถิ่นเข้าด้วยกัน แต่ยังคงให้กรุงเทพมหานครมีฐานะเป็นจังหวัด

๓. ให้มีผู้ว่าราชการและรองผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นข้าราชการการเมือง แต่งตั้งและถอดถอนโดยคณะรัฐมนตรี และให้มีสภากรุงเทพมหานคร ประกอบด้วยสมาชิกซึ่งราษฎรเลือกตั้งเขตละหนึ่งคน และผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยแต่งตั้ง มีจำนวนเท่ากับจำนวนเขตในกรุงเทพมหานคร



สำนักงานเขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



ย่านชุมชนที่ปากอ้ายริมคลอง
สมเด็จเจ้าพระยาในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบบริหารกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๑๘ ซึ่งมีผลให้กรุงเทพมหานครมีฐานะเป็นหน่วยราชการบริหารส่วนท้องถิ่นนครหลวง และให้แบ่งเขตพื้นที่ปกครองของกรุงเทพมหานครออกเป็นเขตและแขวงตามลำดับ มีผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ๑ คน และรองผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครอีก ๔ คน ทั้งหมดมาจากการเลือกตั้ง และให้มีสมาชิกสภากรุงเทพมหานครมาจากการเลือกตั้งของประชาชนในเขตปกครอง

ครั้นต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติระเบียบบริหารกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๒๘ กำหนดการบริหารกรุงเทพมหานครให้เลือกผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเพียงคนเดียว ส่วนรองผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครอีก ๔ คน ให้ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นคนแต่งตั้ง นอกจากนี้ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๒๘ ยังได้มีบทบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องสภาเขต ประชาชนเลือกตั้งเข้ามาเป็นตัวแทนสอดส่องดูแลการดำเนินงานของเขต เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชน





ความหลังฝั่งคลองสาน

ลักษณะทั่วไปของพื้นที่เขตคลองสานนั้น มีลักษณะรูปร่างคล้ายเมล็ดถั่ว (หรือไตมนุษย์) ขอบเขตพื้นที่ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกวนตามเข็มนาฬิกาลงมาทางด้านใต้ถูกโอบล้อมด้วยแม่น้ำเจ้าพระยา ทิศเหนือเริ่มจากบริเวณเชิงสะพานพระพุทธรยอดฟ้าตามแนวเขตแม่น้ำเจ้าพระยา ลงมาตามแนวถนนประชาธิปไตย เป็นแนวขอบเขตด้านทิศตะวันตกถึงวงเวียนใหญ่ แล้วมาจนถึงสะพานบางไส้ไก่ มาตามแนวคลองบางไส้ไก่จนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา มีพื้นที่ประมาณ ๖.๐๕๑ ตารางกิโลเมตร

ลักษณะภูมิประเทศของเขตคลองสาน เป็นพื้นที่ราบลุ่มฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่บริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ที่เรียกว่าที่ราบลุ่มบางกอก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำเจ้าพระยา ที่เกิดจากการทับถมของตะกอนของแม่น้ำหลายสายคือ เจ้าพระยา ท่าจีน แม่น้ำกลองและบางปะกง จนกลายเป็นพื้นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่และอุดมสมบูรณ์ที่สุดในประเทศ แต่การที่พื้นดินเกิดจากการทับถมของตะกอนทำให้สภาพพื้นดินไม่เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเมืองเท่าใดนัก

เขตคลองสาน มีพื้นที่ส่วนติดต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยามากที่สุด มีคูคลองต่างๆ ทั้งที่เป็นแนวคูคลองธรรมชาติและที่ขุดขึ้นภายหลังมากมาย เช่น คลองสาน คลองบ้านสมเด็จ คลองวัดพิชัยญาติ คลองวัดทองธรรมชาติ คลองวัดทองเพลง คลองตันไทร คลองบางลำภูล่าง คลองบางไส้ไก่ คลองวัดน้อยใหม่ คลองข้างวัดอนงค์าราม คลองบ้านหลวงวารี คลองวัดทองนพคุณ คลองวัดสุวรรณ คลองพนาโรจน์ คลองพระยาเกษม คลองโรงหนัง คลองโรงน้ำแข็ง คลองโรงน้ำปลา คลองโรงภาษี คลองต่างๆ เหล่านี้ในอดีตล้วนแต่เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาด้วยกันทั้งสิ้น ใช้เป็นทางคมนาคมจากชุมชนหนึ่งสู่อีกชุมชนหนึ่งและใช้เป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตในเรือสวนออกสู่ตลาดตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ทำให้มีการขยายบ้านเรือนเรียงรายตามริมแม่น้ำ และขยายไปตามคลองต่างๆ ลึกเข้าไปเรื่อยๆ ชื่อเสียงของคลองสานเป็นที่รู้จักกันมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คลองสานเป็นชุมชนมาแต่โบราณ เข้าใจว่าอย่างซำก็สมัยอยุธยา เนื่องจากเรือเดินทะเลจากต่างประเทศ หากจะประสงค์เดินทางเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา จะทอดสมอที่ปากน้ำเจ้าพระยา แล้วลงเรือเล็กเข้ามาตามลำน้ำเจ้าพระยามาถึงย่านชุมชนนี้ ซึ่งน่าจะเป็นที่พำนักของชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายด้วย มาจนถึงสมัยธนบุรีเป็นราชธานี และศูนย์กลางการปกครองตั้งอยู่ที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ชุมชนคลองสานมีความสำคัญเพิ่มขึ้นในฐานะเป็นชุมชนหน้าศูนย์กลางของอาณาจักรธนบุรี

ส.พลายน้อย นักเขียนและนักค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยอธิบายที่มาของคำว่าคลองสานไว้ว่า

“ชื่อคลองสานหรือคลองสารจะขุดมาแต่ครั้งใดไม่ทราบ มีคลองเก่าที่มีชื่อคล้ายๆ กันตั้งนี้อยู่คลองหนึ่งเรียกว่าคลองสารหงส์ ซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าการสงครามกับญวนเป็นเหตุที่ทำให้เกิดความวุ่นวายตลอดเวลา จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่กอง ขอแรงข้าราชการเจ็ดหัว เจ้าภานุนายอากร ต่อเรือป้อมอย่างญวนขึ้น ๔๐ ลำ ครั้นต่อเรือแล้วเอาไว้ที่กรุง ๔๐ ลำ ไปขุดคูทำร่มไว้ที่คลองสารหงส์”

เจ้าพระยาพระคลังที่กล่าวถึงนี่คือเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ซึ่งต่อมาก็คือสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ผู้ที่สร้างวัดประยูรวงศาวาส ดังนั้นจึงน่าจะเชื่อได้ว่าคลองสารหงส์นี้น่าจะเป็นคลองที่ขุดขึ้นในบริเวณที่เป็นเขตคลองสานนี้เอง

นอกจากชื่อของคลองแล้ว ส.พลายน้อย ยังอธิบายพื้นที่บริเวณคลองสานไว้ว่า

“คลองสานเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาไปต่อคลองบ้านสมเด็จ มีความยาว ๒ กิโลเมตร เดิมนั้นคลองสานคงมีขนาดไม่กว้างใหญ่เท่าใดนัก จนเมื่อสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้ต่อเรือกำปั่นชื่อ อรรถราชบรรยง โรงต่อเรืออยู่ตรงข้ามวัดพิชัยญาติการาม แสดงว่าในครั้งนั้นคงขุดคลองให้มีความกว้างเพิ่มมากขึ้นเพื่อสามารถนำเรือออกจากอุไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาได้ บริเวณคลองสานฝั่งใต้ย่านวัดทองนั้น เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) หรือเจ้าคุณกรมท่าได้สร้างสวนเลี้ยวสัตว์ไว้เป็นจำนวนมาก และยังได้ขุดคลองซอยเข้าสู่ที่สวนซึ่งชาวบ้านเรียกคลองนี้ว่าคลองเจ้าคุณกรมท่า”



การสัญจรทางน้ำในปัจจุบัน



สภาพคลองในเขตคลองสานปัจจุบัน



ข้อมูลนี้แสดงให้เห็นความสำคัญของพื้นที่การใช้สอยและบุคคลสำคัญที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ล้วนเป็นบุคคลในตระกูลขุนนาคนซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเมืองการปกครองของไทยตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ และรัชสมัยต่อมา บริเวณคลองสานมีความคึกคักเพิ่มขึ้นเพราะมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ เช่น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เจ้ากรมพระคลังสินค้าในรัชกาลที่ ๓ ได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดพิชัยญาติการาม ซึ่งเป็นวัดร้างใกล้บ้านขึ้นใหม่ทั้งอาราม พร้อมขุดคลองจากคลองสานตัดตรงออกแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อให้เป็นเส้นทางเรือบรรทุกวัสดุอุปกรณ์ก่อสร้าง และหินสลักจากเมืองจีนมาประดับตกแต่งอารามที่วัดพิชัยญาติการาม คลองนี้เรียกว่าคลองตลาดหรือ คลองตลาดสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ภริยาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) ได้สร้างวัดอนงคาราม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ชาวมุสลิมสายอินเดียนได้มาตั้งถิ่นฐานทำการค้าผ้าที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเช่าตึกแดงซึ่งเป็นสำนักงานพระคลังสินค้า และช่วยราชการกรมพระคลังสินค้าด้านแปลภาษาต่างประเทศ จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระพิเชตธรรมพานิช (เอกสารบางฉบับเขียนเป็นพระนิเทศสันต์พานิช)

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ได้ปรับปรุงตึกแดงริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสถานสอนศาสนาชาวมุสลิม ซึ่งต่อมาประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๒ ชาวมุสลิมในชุมชนนี้ได้ร่วมมือกันสร้างมัสยิดหลังใหม่ขึ้นเรียกชื่ออย่างสามัญว่า มัสยิดตึกแดง และได้บูรณปฏิสังขรณ์สืบมาจนถึงปัจจุบัน



ทิวทัศน์ริมฝั่งเจ้าพระยา เขตคลองสาน

จึงเห็นได้ว่าชุมชนคลองสาน นอกจากจะเป็นนิเวศสถานของ ชุนนางหลายตระกูลแล้ว ยังเป็นย่านที่ผู้คนหลากหลายชาติ หลายภาษา หลายวัฒนธรรมอยู่ร่วมกันมาแต่ดั้งเดิม กลุ่มชนที่เข้ามาตั้งรกรากมากที่สุด คือ ชาวจีน ที่มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจทั้งในระดับท้องถิ่น และการค้าระหว่างประเทศ คนไทยเชื้อสายจีนซึ่งมีธุรกิจขนาดใหญ่ในปัจจุบัน เช่น ตระกูลหวั่งหลี ลำซำ ไปษยานนท์ ล้วนมีรกรากตั้งถิ่นฐานอยู่ในย่านคลองสาน และพื้นที่ใกล้เคียงทั้งสิ้น ดังนั้นจึงปรากฏศาลเจ้าหลายแห่ง ทั้งของบ้านคนบิชาวจีนและของชาวจีนทั่วไป เช่น ศาลเจ้ากวนอูของชาวฮกเกี้ยน ศาลเจ้าของชาวแต้จิ๋ว รวมทั้งแหล่งประกอบอาชีพของคนจีน เช่น โรงสีข้าว โรงทำถ่านก้อน (ดินเลนผสมเศษถ่าน) โรงงานน้ำปลา โรงงานทำอั้งโล่ โกดังสินค้าที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ชาวมุสลิมทั้งที่สืบเชื้อสายมาจากชาวเปอร์เซีย อินเดีย และหัวเมืองมลายู เป็นกลุ่มชนที่ตั้งรกรากในพื้นที่นี้รองจากชาวจีน ในคลองสานมีชาวมุสลิมจากเมืองอินเดียเข้ามาตั้งร้านขายผ้า ชาวมุสลิมจากหัวเมืองมลายูที่มีความชำนาญในด้านการทำนาก รวมทั้งชาวลาวจากนครเวียงจันทน์ ตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เรียกว่าตรอกช่างนาก ชาวมุสลิมได้สร้างสุเหร่าตึกแดง (นิกายสุหนี่) สุเหร่าตึกขาว (นิกายชีอะห์)

บริเวณคลองสานจึงเป็นแหล่งค้าขายสำคัญ ท้องน้ำเจ้าพระยาบริเวณนี้เต็มไปด้วยเรือสินค้า เรือข้ามฟาก และเรือนแพที่อาศัยริมแม่น้ำ



ศาลเจ้าของชาวจีน



ตลาดท่าดินแดง ในชุมชนคลองสาน



พระบรมราชานุสาวรีย์ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในบริเวณโรงพยาบาลตากสิน เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

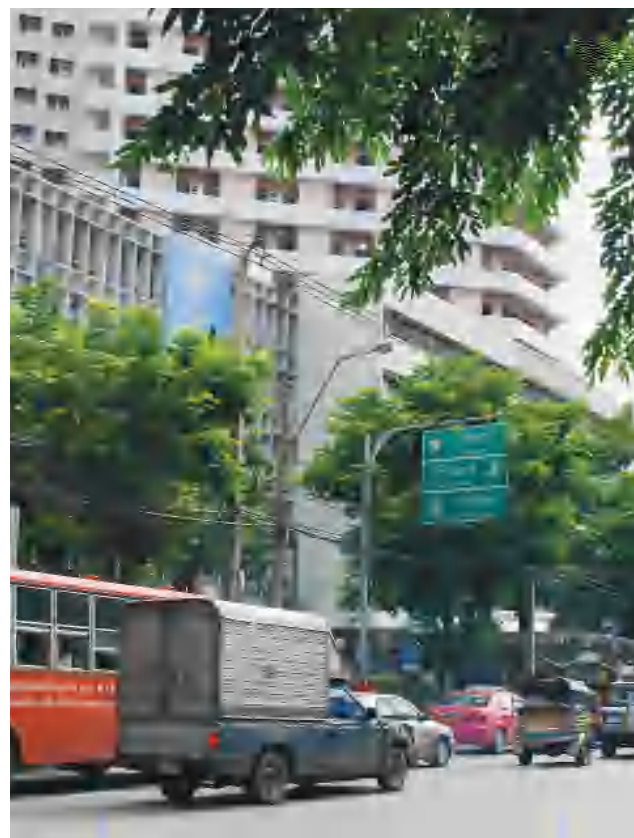
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงออกหนังสือพิมพ์ชื่อ “**ดุสิตสมิต**” โดยที่ปกหลังของหนังสือพิมพ์นี้ ทุกเล่มมีบทพระราชนิพนธ์บทหนึ่งความว่า

หนังสือดุสิตสมิต	บ่ มิดิดคดียราม
ตั้งใจจะนำความ	สุชะให้ฤดีสบาย
ถึงล้อก็ล้อเพียง	กละเยี่ยงวิธีสหาย
บ่ มีจะมุ้งร้าย	บ่ มิมุ่งประจานใคร
ใครออกจะพลาดท่า	ก็จะล้อจะเลียนให้
ใครดีวิเศษไฉไร	ก็จะชมประสมดี
ชมเราก็แทงคิ้ว	ฉิวฉิวก็ชอรี
แม่แม่มิดินดี	ก็จะเชิญ ณ คลองสาน

แสดงให้เห็นว่า “คลองสาน” ยังเป็นที่รับรู้กันดีในทำนองการล้อเลียนว่าเป็นที่พักของผู้ที่ต้องการรักษาทางจิตหรือผู้ป่วยจิตเภท หรือบางครั้งรู้จักกันดีในชื่อหลังคาแดง เพราะหลังคาของโรงพยาบาลรักษาผู้ป่วยจิตเภทนี้ทาสีแดงไว้

ในปัจจุบัน เขตพื้นที่คลองสานมีพื้นที่ติดริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่บริเวณสะพานสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชแม่น้ำเจ้าพระยา มีคำขวัญประจำเขตว่า “**แผ่นดินพระเจ้าตากสิน ถิ่นเดิม ผลไม้ดัง ติดฝั่งเจ้าพระยา โบราณสถานเด่นสง่า อุทยานสมเด็จพระยาบรมมหาราชวัง**” และมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และนิเวศวิทยา รวมทั้งกลุ่มชุมชนต่างๆ อีกมาก





สภาพการจราจรฝั่งธนบุรีในปัจจุบัน



เสาธงสัญญาณบอกการเดินเรือเข้า-ออก ในสมัยก่อน ปัจจุบันตั้งอยู่ที่หน้าสำนักงานเขตคลองสาน



ปัจจุบันการเดินทางด้วยเรือยังเป็นที่นิยมของผู้ที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำและลำคลอง ในเขตคลองสาน

ทางด้านการจัดการปกครอง เขตคลองสานเดิมเป็นอำเภอ เรียกว่า อำเภอบุปผาราม ซึ่งตามนามเดิมเรียกอำเภอบางลำภูล่าง ที่ว่าการอำเภออยู่ที่หน้าวัดทองธรรมชาติ ต่อมาย้ายมาตั้งที่หน้าวัดทองนพคุณ พ.ศ. ๒๔๕๘

ในพ.ศ. ๒๔๘๑ ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง ยุบรวมอำเภอ และยุบอำเภอลงเป็นกิ่งอำเภอ โดยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ว่า เนื่องจากอำเภอบางแห่งเป็นอำเภอเล็ก มีปริมาณงานไม่มากนักและมีจำนวนพลเมืองน้อย การคมนาคมระหว่างอำเภอ สะดวกขึ้น จึงสมควรที่จะปรับปรุงการปกครองเสียใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพท้องที่ เพื่อประโยชน์แก่ราชการและความสะดวกของประชาชน โดยยุบอำเภอคลองสานลงเป็นกิ่งอำเภอ ชื่อว่ากิ่งอำเภอคลองสาน ขึ้นอยู่ในความปกครองของอำเภอบางยี่เรือ

ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๐๐ ได้มีพระราชกฤษฎีกาตั้งอำเภอคลองสาน ขึ้น ด้วยเหตุผลที่กิ่งอำเภอคลองสาน อำเภอธนบุรี จังหวัดธนบุรี มีประชาชนหนาแน่นกว่าเดิม สภาพของท้องที่เจริญขึ้นสมควรยกฐานะขึ้นเป็นอำเภอ เพื่อประโยชน์ในการปกครอง และเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ราษฎรและส่งเสริมท้องที่ให้เจริญยิ่งขึ้น

ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ มีการจัดระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินใหม่ โดยรวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเป็นจังหวัดเดียวกัน เรียกว่า นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี อำเภอคลองสานจึงขึ้นตรงต่อจังหวัดนครหลวง กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๑๕ ประกาศคณะปฏิวัติฯ ให้เปลี่ยนนครหลวงกรุงเทพมหานครบุรีเป็นกรุงเทพมหานคร และแบ่งพื้นที่เขตกรุงเทพมหานครออกเป็น เขต ต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๖ มีพระราชกฤษฎีกาแบ่งเขตกรุงเทพมหานคร ออกเป็น ๒๔ เขต อำเภอคลองสานได้เปลี่ยนเป็นเขตคลองสาน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๕๓ กรุงเทพมหานครแบ่งเขตพื้นที่การบริหารเป็น ๕๐ เขต



เรือโดยสารขนส่งข้ามฟากระหว่างฝั่งทำนน้ำ คลองสานไปยังฝั่งทำนน้ำราชวงศ์



บริเวณปากคลองตลาด เชียงสะพานพระพุทธยอดฟ้า

วันเดียวเที่ยวคลองสาม

อากาศยามเช้าวันอาทิตย์ดูสดใสยิ่งนัก เพราะการจราจรบริเวณนี้ไม่พลุกพล่านอย่างที่เห็น แม้จะมีผู้คนมากมายเดินจับจ่ายซื้อหาสินค้าและมรดกดอกไม้ที่มีสีสันงดงาม ในบริเวณที่เป็นตลาดดอกไม้แห่งใหญ่ที่สุดของประเทศคือปากคลองตลาด

“ลงสะพานแล้วก็เลี้ยวซ้ายไปเลยหนู แล้วหนูก็เดินไปเรื่อย ๆ นะ เดี่ยวก็เจอ อยู่ซ้ายมือ”

ป้าขายขนมบอกฉันเมื่อฉันถามทางว่าถ้าจะข้ามสะพานพุทธฯ แล้ว ไปทางไหนจึงจะถึงอุทยานสมเด็จพระเจ้า

วันนี้ฉันตั้งใจว่าจะไปเที่ยวอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยาเสียที เพราะได้อ่านหนังสือมาแล้วว่าที่บริเวณเชิงสะพานพุทธฯ นั้น มีแหล่งท่องเที่ยวมากมายที่น่าสนใจและคิดว่าน่าจะเดินเล่นเพื่อหาความรู้ไปในตัวด้วย คราวนี้ฉันเลือกที่จะเดินข้ามสะพานขนาดใหญ่ที่มีรถราจอแจ เพราะคิดว่าหากพบเจอสถานที่ใดแล้วก็แวะเวียนเข้าไปชมก็คงจะดีไม่น้อย



สะพานพระพุทธยอดฟ้า กรุงเทพมหานคร



สะพานพระปกเกล้า กรุงเทพมหานคร

เส้นทางที่เลือกวันนี้ ฉันวางแผนเลือกเส้นทางในเขตคลองสานที่จะตั้งต้นจากบริเวณสะพานพุทธฯหรือสะพานพระพุทธรูปยอไฟฟ้า ในบริเวณนี้เป็นพื้นที่ประวัติศาสตร์ ลงจากสะพานพุทธฯ แล้วจะเลี้ยวซ้ายเข้าถนนสมเด็จพระเจ้าตากสิน แล้วเดินต่อไปเรื่อย ๆ จนเจอแม่น้ำเจ้าพระยาที่ป้อมป้องปัจจุามิตร จากนั้นเลี้ยวขวาเข้าถนนลาดหญ้า ไปจบที่พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินที่วงเวียนใหญ่

ฉันว่าเส้นทางที่ฉันตั้งใจจะทัศนศึกษาด้วยตัวเองวันนี้คงจะให้อะไรที่ดีดีเหมือนกันนะ

อย่างแรกเมื่อข้ามสะพานพุทธฯ ทำให้ต้องย้อนกลับไปในอดีตเมื่อแรกเราไม่มีสะพานขนาดใหญ่ที่เชื่อมต่อระหว่างฝั่งกรุงเทพ-มหานครกับฝั่งธนบุรี การเดินทางไปมาก็ต้องอาศัยเรือจ้างที่รับส่งคนข้ามฝั่ง เมื่อการคมนาคมสะดวกมากขึ้น มีรถยนต์เพิ่มมากขึ้นและการสาธารณูปโภคเจริญขึ้นแล้ว ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ จึงมีพระราชดำริที่จะสร้างสะพานขนาดใหญ่ขึ้นเชื่อมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าด้วยกัน และเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองในโอกาสที่กรุงเทพมหานครมีอายุครบ ๑๕๐ ปี ในพ.ศ. ๒๔๗๕ ด้วยสะพานพุทธแห่งนี้จึงบังเกิดขึ้น



พระบรมราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระพุทธรูปยอไฟฟ้าโลกมหาราช
ที่เชิงสะพานพระพุทธรูปยอไฟฟ้า

สะพานพระพุทธรูปยอไฟฟ้า จึงไม่ใช่เพียงสะพานที่เชื่อมเส้นทางระหว่างสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้น แต่เป็นเสมือนเครื่องเตือนความทรงจำให้รำลึกถึงพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรีที่ได้ทรงสร้างพระมหานครอันงดงามขึ้นด้วย

ที่เชิงสะพาน ฉันพนมมือไหว้พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธรูปยอไฟฟ้าจุฬาลงกรณ์ราชธานีไทย พระบรมรูปองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงคิดแบบและอำนวยการก่อสร้างเป็นพระบรมรูปทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ ประทับนั่งเหนือพระราชบัลลังก์ พระหัตถ์ทรงตะขอสองข้างที่วางทอดอยู่เหนือพระเพลา ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี ประติมากรเอกของไทยในขณะนั้นเป็นผู้ปั้นและหล่อด้วยทองสำริด สูง ๔.๖๐ เมตร มีฐานหินอ่อนเป็นที่รองรับ มีลวดลายงดงามมาก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมรูปองค์นี้เมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นวันจักรีนั่นเอง

เมื่อฉันเดินข้ามสะพานพุทธฯมาที่ฝั่งธนฯ นั้น ความร้อนจากแสงแดดมิได้ทำให้ฉันอ่อนล้าลงเลยแม้แต่น้อย แต่กลับอึ้งอัมและรู้สึกตื่นเต้นที่จะได้ศึกษาความงดงามทางศิลปกรรมและทบทวนเรื่องราวในประวัติศาสตร์อีกครั้ง



สะพานพระพุทธรูปยอไฟฟ้า กรุงเทพมหานคร



ทิวทัศน์ในแม่น้ำเจ้าพระยา



ทิวทัศน์ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

ที่เชิงสะพานพุทธฯ ด้านขวามือนั้น ฉันเห็นพระเจดีย์สีขาวสูงตระหง่านริมแม่น้ำ นั่นคือ**วัดประยุรวงศาวาส** หรือวัดรั้วเหล็ก ที่ชาวบ้านเรียกเช่นนี้ก็เพราะวัดนี้มีรั้วที่ทำจากเหล็กล้อมรอบ

วัดประยุรวงศาวาสนั้น เป็นวัดที่สมเด็จพระยาบรมมหา-ประยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นผู้สร้างขึ้น ฉันทราบจากประวัติวัดว่า บริเวณพื้นที่รอบวัดและบริเวณที่เป็นสะพานพุทธฯนั้นเคยเป็นที่ดินของสมเด็จพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ หรือที่เรียกกันว่าสมเด็จพระยาองค์ใหญ่มาก่อน วัดประยุรวงศาวาสก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ ในบริเวณที่เดิมเป็นสวนกาแฟมาก่อน

เมื่อสมเด็จพระยาองค์ใหญ่สร้างวัดนี้เสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้อุทิศวัดนี้ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ซึ่งโปรดฯให้มีการฉลองวัดเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๙

ฉันอ่านประวัติของวัดแล้วก็ยังทราบต่อไปด้วยว่าในโอกาสการฉลองวัดนี้ เกิดพลุระเบิดขึ้นทำให้พระสงฆ์ในวัดได้รับบาดเจ็บ นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ หรือหมอบรัดเลย์มิชชันนารีชาวอเมริกันซึ่งมีบ้านพักอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ ไม่ไกลจากวัดนักรีบมาทำการผ่าตัดเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทยด้วย เมื่อฉันเดินเล่นรอบ ๆ ภูเขาเต่าในวัดประยุรวงศาวาสก็เห็นอนุสาวรีย์ปืนใหญ่ ๓ กระบอกตั้งอยู่ พร้อมกับมีจารึกที่ฐานด้วยว่า “อนุสาวรีย์นี้ได้สร้างขึ้นเมื่อปีวอก อัฐศก ศักราช ๑๑๙๘ ให้เป็นที่ระลึกแห่งปืนใหญ่เป็นที่เสียชีวิตทั้งหลาย ในเวลาที่มีการมหรหรรรมการฉลองพระอารามนี้ โดยสมเด็จพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ ผู้สร้างพระอารามนี้ได้ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ในปีระกา สัปตศก ๑๒๔๙ โดยปัจฉิมบุตรของท่าน พระยาภาสกรวงศ์ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณท่านผู้สร้างสืบไป”



พระบรมธาตุมหาเจดีย์ วัดประยุรวงศาวาส

จากวัดประยุรวงศ์ ฉันเดินลอดใต้สะพานพุทธฯ มาอีกฝั่งหนึ่งของถนน บริเวณนี้เป็นตลาดเช้าบูชาพระเครื่อง เมื่อฉันถามผู้คนแถวนั้นว่าแถวนี้เรียกว่าอะไร ก็ได้รับคำตอบว่าเรียกว่าวงเวียนเล็กเพราะเดิมมีวงเวียนขนาดเล็กอยู่ตรงมุมถนนระหว่างถนนที่ลงจากสะพานพุทธฯ และถนนสมเด็จพระยา ต่อมาวงเวียนแห่งนี้ถูกรื้อถอนไป แล้วสร้างหอนาฬิกาขึ้นไว้แทน ที่ตลาดพระเครื่องนี้ชาวบ้านเรียกว่าตลาดท่าไม้ตามชื่อตรอกท่าไม้ ฉันเดินเลี้ยวซ้ายเข้าถนนสมเด็จพระยาเพื่อที่จะไปเที่ยวชมวัดวชิราารามและชุมชนต่างๆ ตามที่ตั้งใจไว้



หอนาฬิกาที่บริเวณวงเวียนเล็ก ฝั่งธนบุรี



แหล่งรวมพระเครื่องฝั่งคลองสาน









วัดพิชัยญาติการาม กรุงเทพมหานคร



พระเจดีย์วัดพิชัยญาติการาม

วัดแรกในชุมชนคลองสาน คือ **วัดพิชัยญาติการาม** หรือวัดพระปรารค์เหลือ เป็นวัดที่เห็นองค์พระปรารค์มาแต่ไกล วัดพิชัยญาติการามนี้สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระยาองค์น้อย หรือสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)

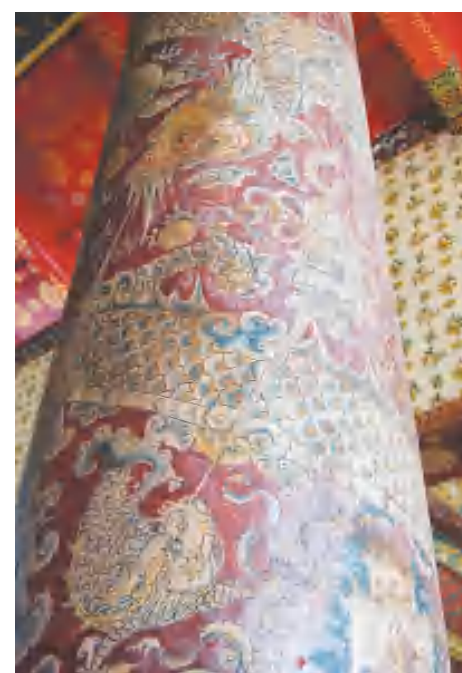
ฉันเดินข้ามสะพานข้ามคลองเข้าวัดพิชัยญาติ หรือที่ชาวบ้านมักเรียกว่าวัดพิชัยญาติ วัดนี้เป็นวัดที่สร้างมาแต่ครั้งใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด ต่อมาระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๒ - ๒๓๗๕ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ครองที่ดำรงตำแหน่งที่เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ จางวางกรมพระคลังสินค้าได้ปฏิสังขรณ์ แล้วถวายเป็นพระอารามหลวงแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โดยได้พระราชทานนามว่าวัดพระยาญาติการาม ครั้นสมัยรัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามวัดใหม่ว่าวัดพิชัยญาติการาม ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

ฉันรู้สึกว่าวัดนี้มีการจัดวางแผนผังของวัดอย่างงดงามลงตัว ถ้ามองจากทางด้านหน้าพระอุโบสถ จะเห็นพระเจดีย์คู่ ตั้งกระหนาบพระอุโบสถ ด้านหลังมีพระปรารค์สูงใหญ่สีขาวตั้งตระหง่าน ที่กำแพงแก้วรอบพระอุโบสถมีซุ้มประตู ๓ ซุ้ม มีศาลาหลังเล็กรายรอบ ที่สำคัญคือฐานพระอุโบสถด้านนอกเป็นภาพหินแกะสลักพงศาวดารจีน เรื่องสามก๊ก ซึ่งแปลกตากว่าที่อื่นด้วย

เพียงแค่เดินข้ามถนนมาอีกฝั่งหนึ่ง แล้วเข้าซอยเล็กๆ ตรงข้าม ฉันรู้สึกเหมือนได้ย้อนกลับไปในอดีตอีกครั้ง



หน้าบันหน้าพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม



พระสิทธิารถ พระประธานพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม อัญเชิญจากวัดวิหารหลวง จังหวัดพิษณุโลก หน้าพระประธานเป็นพระพุทธรูปสมัยอุททองชื่อพระวรวินายก



รอบกำแพงแก้วพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการามเป็นภาพแกะสลักหินอ่อนเรื่องสามก๊ก



จิตรกรรมฝาผนังวัดพิชัยญาติการาม



บานประตูลงรักปิดทองวัดพิชัยญาติการาม



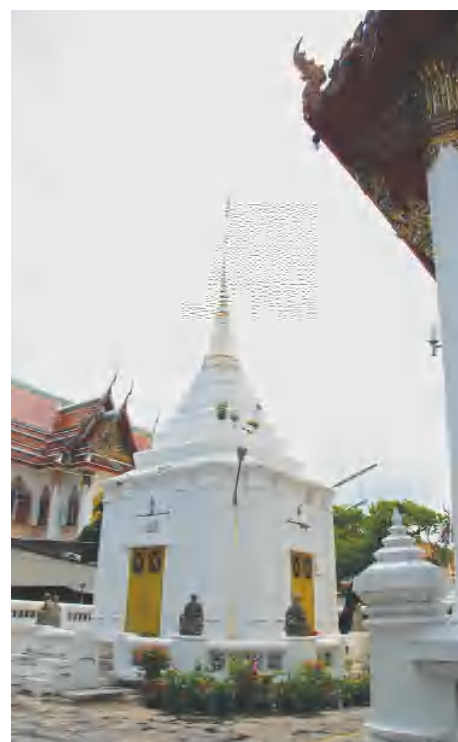
ภาพแกะสลักหินอ่อนเรื่องราวสามก๊ก
รอบกำแพงแก้วพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม



พุทธศาสนิกชนกำลังกราบไหว้พระประธาน
ภายในพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม



พระสิทธารถ เป็นองค์พระประธานภายในพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม
ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า หลวงพ่อสมปรารถนา



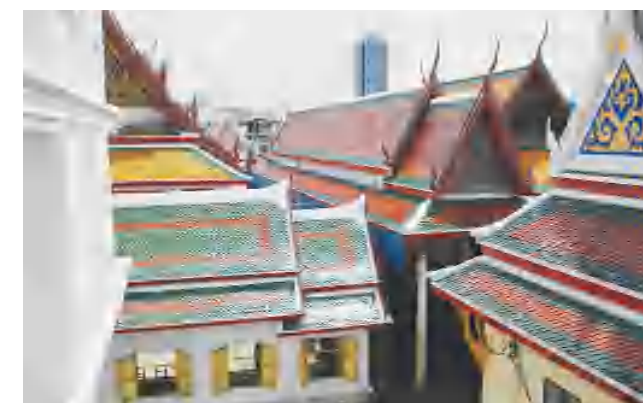
ภายในบริเวณวัดอนงคารามวรวิหาร

พระอุโบสถวัดอนงคารามวรวิหารเป็นอาคารทรงไทยประดับซ้อฟ้าใบระกามีเสารายรอบ

วัดอนงคารามและอุทยานสมเด็จพระเจ้าหรืออุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชชนนี คือจุดหมายถัดไปของฉัน วัดอนงคารามนั้นเดิมชื่อว่าวัดน้อยท่าแกม เป็นชื่อท่านผู้ศรัทธา ซึ่งเป็ภรรยาของสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นผู้สร้างขึ้นคู่กันกับวัดพิชัยญาติการาม แล้วถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชกาลที่ ๓ เช่นกันด้วย ส่วนคำว่าท่าแกมนั้น เพิ่มเติมมาจากนามเดิมของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ) ซึ่งเป็นผู้ปฏิสังขรณ์ขึ้นต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ จึงได้รับพระราชทานนามว่าวัดอนงคาราม

ภายในวัดนั้น พระอุโบสถสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นอาคารทรงไทยก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ที่หน้าบันซุ้มประตูหน้าต่างเป็นลายปูนปั้น บานประตูหน้าต่างเป็นลายปิดทองรดน้ำ พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีพระอัครสาวก ๑ คู่ประดิษฐานอยู่ด้านหน้า

นอกจากพระอุโบสถแล้ว ภายในวัดอนงคารามยังมีอาคารอื่นๆ ที่น่าสนใจอีก เช่น พระวิหาร พระมณฑป ศาลาการเปรียญ ซึ่งมีสถาปัตยกรรมที่งดงาม



ตุ๊กตาอับเฉา หรือ หินแกะสลักรูปบุคคล นำมาจากเมืองจีน



แผ่นหินทรายแกะสลักแสดงพระราชกรณียกิจในท้องถิ่นทุรกันดาร

ฉันตั้งใจไว้ตั้งแต่ต้นว่าต้องการจะไปเที่ยวที่ชุมชนเก่าของสมเด็จพระเจ้าหรือที่บริเวณอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งตั้งอยู่หลังวัดอนงคารามนี้ ในซอยเล็กเป็นที่ตั้งของชุมชนวัดอนงค์ เกือบลึกสุดจรดแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นอุทยานที่งดงาม มีต้นไม้ร่มรื่น

อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี สร้างขึ้นตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖ ที่จะอนุรักษ์อาคารเก่าในย่านนิเวศสถานเดิมครั้งยังทรงพระเยาว์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีให้เป็นพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติ และพัฒนาพื้นที่ของนายแดง นานา และนายเล็ก นานา ที่น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จำนวน ๔ ไร่ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานที่ดินให้แก่มูลนิธิชัยพัฒนาพัฒนาเป็นอุทยานและอนุรักษ์อาคารเก่าไว้

ฉันเดินเข้าไปในอาคารเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งจัดแสดงพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจและงานฝีมือพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้า ซึ่งมีภาพงดงาม ฉันได้เห็นภาพในหลวงกับสมเด็จพระเจ้าในพระอิริยาบถต่างๆ ที่น่าประทับใจมาก อาคารด้านนอกนั้นเป็นการจำลองบ้านเดิมของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีตามคำบรรยายในหนังสือแม่เล่าให้ฟัง พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ นอกจากนี้ยังมีอาคารโบราณในลักษณะของคลังสินค้าแบบโบราณด้วย

ก่อนออกจากอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯแห่งนี้ ฉันยังได้ถ่ายรูปกับแผ่นหินสลักรูปพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในท้องถิ่นทุรกันดารและงานไหว้สาแม่ฟ้าหลวงของชาวล้านนาด้วย



ภาพแกะสลักกระบวนไหว้สาแม่ฟ้าหลวงเพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี



ชุมประตู่แขก จารึกข้อความว่า ๑๙๑๓ "RBMCO" หรืออักษรย่อบริษัท Randery Braramakran Company ของชาวมุสลิมเชื้อสายอินเดีย ที่ตั้งขึ้น เมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๓



ชุมชนย่านวัดอนงคารามในปัจจุบัน



พระรูปสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ประทับในสวน



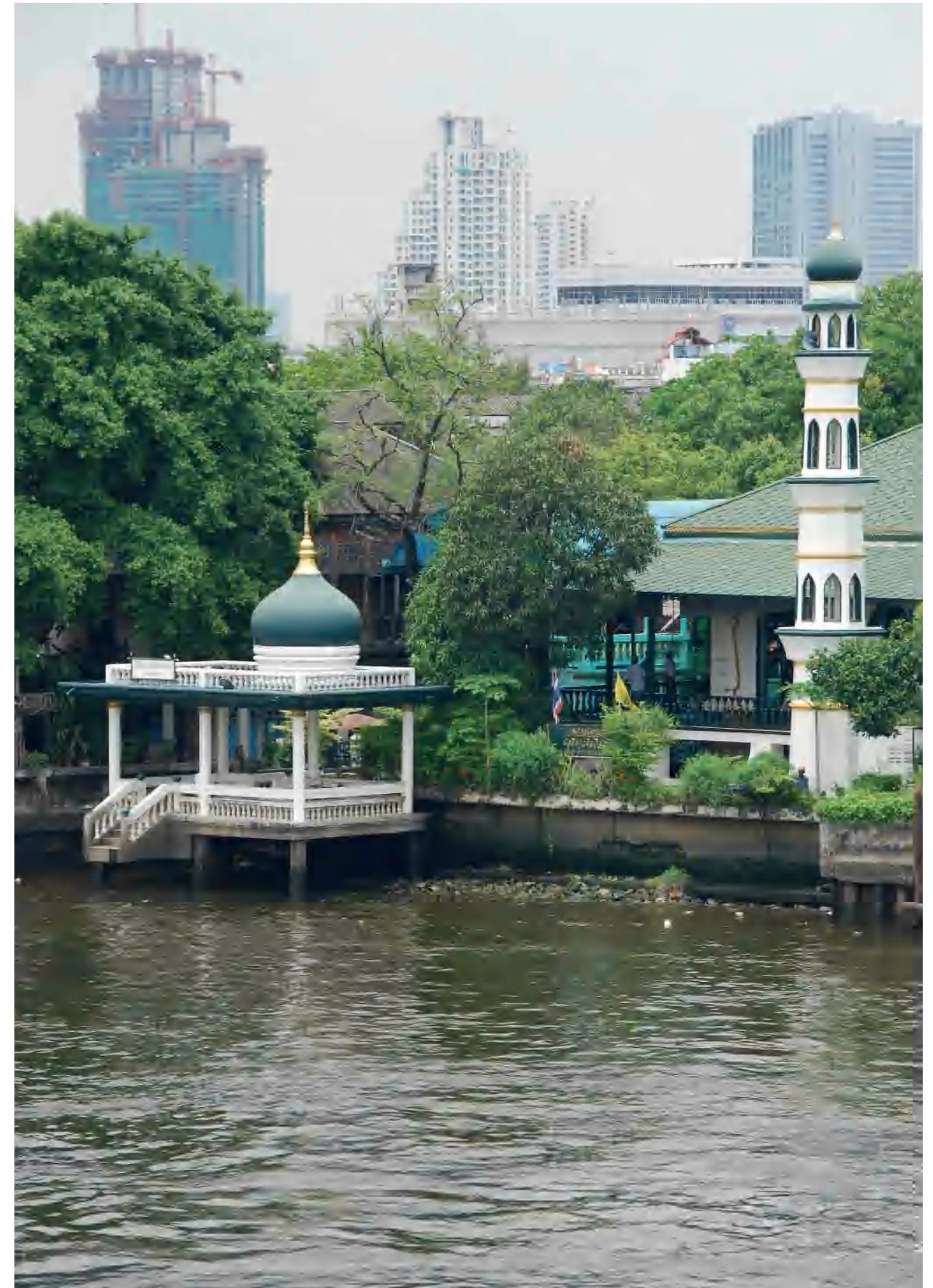
บรรยากาศภายในอุทยานเฉลิมพระเกียรติ
 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี



บริเวณตลาดทำดินแดง เขตคลองสาน

มัสยิดกูติลอิสลาม หรือมัสยิดตึกแดง เป็นมัสยิดในศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่

ออกมาจากอุทยานแล้ว ฉันแวะที่ตลาดทำดินแดง เพื่อหาอะไรรองท้องเล็กน้อย ตลาดแห่งนี้เป็นที่เรื่อสำคัญและเป็นที่ยืนถ่ายสินค้าที่สำคัญมาแต่เดิม อาหารที่ขึ้นชื่อ เช่น หมูสะเต๊ะ ขนมงูยช่าย เป็ดพะโล้และมีตลาดขายผลไม้มากมาย ฉันยังสังเกตเห็นอีกว่าบริเวณเขตคลองสานนี้ยังมีสมาคมชาวจีนและมัสยิดของพวกมุสลิมอีกด้วย เพราะมีอาคารของสมาคมเผยแผ่คุณธรรมเด็กกำจิจินเกาะ และมัสยิดถึง ๓ แห่ง คือมัสยิดสุวรรณภูมิ มัสยิดโซฟี และมัสยิดกูติลอิสลาม นอกจากนี้ ยังมีศาลเจ้าอีกหลายแห่ง และมีโบสถ์คริสต์จักรด้วย





วัดทองธรรมชาติวรวิหาร เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



ศาลารายบริเวณด้านหน้าของพระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ



รูปศิลาจีน บริเวณด้านหน้าพระอุโบสถ
วัดทองธรรมชาติ

เมื่ออ้อมท้องจากตลาดท่าดินแดง เดินเลียบถนนต่อมาจนกระทั่งเข้าซอยวัดทองธรรมชาติ วัดทองธรรมชาติหรือวัดทองบนตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เชื่อว่าเป็นวัดที่สร้างมาแต่ครั้งอยุธยา เล่ากันว่าเดิมเป็นวัดขนาดเล็ก มีอุโบสถที่เป็นฝาไม้ธรรมดา ทาสีขาว หลังคามุงกระเบื้อง





พระอุโบสถวัดทองธรรมาศตวรรษวิหาร
เป็นอาคารทรงไทย วัสดุหุ้มฉนวน



หอไตรกลางน้ำ วัดทองธรรมาศตวรรษ



บานประตูด้านหน้าพระอุโบสถ
มีภาพวาดเทวดาทั้งดงาม



ประติมากรรม ลักษณะคล้ายแหวนโบราณ
ที่บริเวณบันไดทางขึ้นด้านหน้า
พระอุโบสถวัดทองธรรมาศตวรรษ



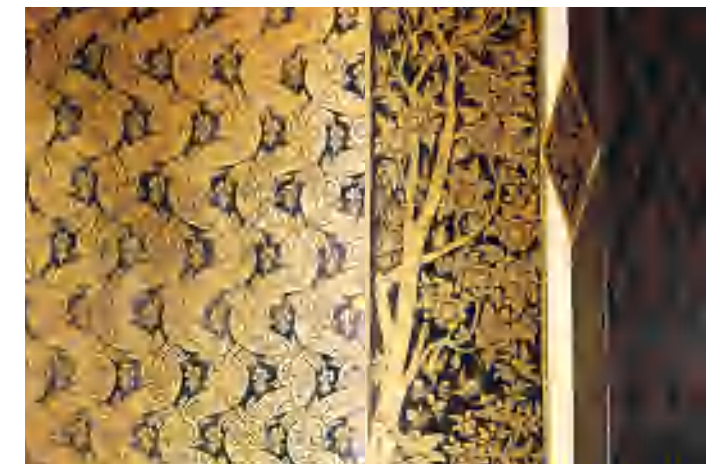
ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ในพระอุโบสถวัดทองธรรมาศตวรรษ
เป็นภาพพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา โปรดปัญจวัคคีย์
มีทวยเทพเป็นจำนวนมากมาสดับพระธรรมเทศนาด้วย



ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพตอนพระพุทธเจ้า
เสด็จจากดาวดึงส์หลังเสด็จโปรดพระพุทธมารดา



พระประธานในพระอุโบสถ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้น
ลงรักปิดทองปางมารวิชัย มีพระอัครสาวกซ้าย และขวา
ประดิษฐานอยู่บนแท่นชุกชี และมีตู้พระไตรปิฎกด้วย



ลวดลายลงรักปิดทองบริเวณบานประตูทางเข้าด้านหน้าพระอุโบสถ

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
พระองค์เจ้าหญิงกุ หรือกรมหลวงนรินทรเทวี พระชนินุสราต่าง
พระมารดา ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์และสร้างเสนาสนารามในวัดนี้ จน
ได้เดินเข้าไปชมสถานที่ต่างๆ ของวัดคือ

พระอุโบสถหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ก่ออิฐถือปูน เป็น
อาคารขนาดใหญ่ ด้านหน้าและหลังมีประตูด้านละ ๒ ประตู ผนังด้าน
ข้างมีหน้าต่างข้างละ ๕ บาน ลักษณะของหลังคามุงกระเบื้องทรงไทย
มีข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ บริเวณบันไดทางขึ้นพระอุโบสถมีลักษณะ
ประติมากรรมคล้ายแหวนแบบโบราณที่ดงามแปลกตาเป็นอย่างยิ่ง
ด้านในประดิษฐานพระประธานเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูนปั้น
ลงรักปิดทองมีพระอัครสาวกด้านซ้ายขวา และมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง
ที่ดงามด้วย

ภายในวัดทองธรรมาศตวรรษ ยังมีสถานที่อื่นๆ ที่น่าชมอีกมาก
เช่น พระวิหาร ศาลาการเปรียญ หอไตรกลางน้ำ และหอรบขัง เป็นต้น
นอกจากนี้บรรยากาศของวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและร่มรื่นไป
ด้วยแมกไม้ก็ยิ่งทำให้ฉันเพลิดเพลินใจยิ่งนัก แต่ก็ต้องออกเดินทางไป
ศึกษาของดีในเขตคลองสานกันต่อ



จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ



วัดทองนพคุณ กรุงเทพมหานคร



หน้าต่างพระอุโบสถวัดทองนพคุณ
ที่เป็นเอกลักษณ์ทั้งดงาม



วัดทองนพคุณ เป็นวัดที่อยู่ไม่ไกลกันนัก เรียกว่าวัดทองล่าง สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่สร้างมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาโชฎีกราชเศรษฐี (ทองจีน ไกรฤกษ์) ได้บูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ แล้วน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง จากนั้นในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงบูรณะขึ้นใหม่อีกครั้ง นับว่าเป็นวัดสำคัญแห่งหนึ่งในฝั่งคลองสานนี้

ที่วัดทองนพคุณนี้ ฉันได้เข้าสักการะพระพุทธรูปประธานในพระอุโบสถ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยปูนปั้น หน้าตักกว้าง ๔ ศอก ๕ นิ้ว มีลายจิตรกรรมที่ด้านหลังงดงามเป็นรูปผ้า幔 ซึ่งนับว่าแปลกไปกว่าที่อื่น แต่ก่อนจะเข้ามาในพระอุโบสถนั้น ฉันก็ต้องประหลาดใจกับลักษณะของซุ้มหน้าต่างแบบกลมของวัดนี้ที่ไม่เหมือนใครด้วย

ไม่ไกลจากพระอุโบสถนัก เป็นที่ตั้งของพระวิหารและมณฑป พระพุทธบาทจำลอง พระวิหารมีลักษณะแบบจีน ไม่มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันประดับด้วยลวดลายกระเบื้องสี ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปหลวงพ่อเพชร ที่เคารพสักการะของบุคคลทั่วไป



พระประธานในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ



พระวิหารวัดทองนพคุณเป็นวิหารแบบสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เครื่องบนเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมแบบจีน คือไม่มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ เป็นคตินิยมอย่างจีนซึ่งแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ ๓



ลวดลายจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ





โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

เมื่อเดินออกจากวัดทองนพคุณแล้ว ฉันข้ามถนนแล้วเดินเลียบคลองมาทางใต้ คลองนี้คือคลองที่คนทั่วไปเรียกว่าคลองสาน ฉันเข้าใจว่าคลองสานหมายถึงลักษณะของคลองในบริเวณนี้ที่ตัดไขว่สานกันไปมาเหมือนตาข่าย เพราะฉันสังเกตว่าบริเวณวัดแต่ละแห่งนั้นก็จะมีคลองเล็กเป็นของตนเองสำหรับเดินทางเข้าออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา แต่ก็ไม่น่าแปลกใจนักหรอกว่าคลองสานจะมีที่มาเพียงลักษณะภูมิประเทศหรือไม่ ฉันคงจะต้องถามใครสักคนในอนาคต

เมื่อเดินเลียบคลองสานมาไม่ไกล ฉันเห็นอาคารโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยาตั้งอยู่ท่ามกลางแมกไม้ร่มครึ้ม ฉันกลับหวนนึกถึงประโยคที่ผู้คนมักชอบว่ากล่าวคนสติไม่ดีว่าไปอยู่ “คลองสาน” หรือบางทีก็ว่าไป “หลังคาแดง” นั่นก็หมายถึงมาพักรักษาบำบัดอาการทางจิตที่โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยาแห่งนี้

โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยานี้ก่อตั้งขึ้นมากกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว นับแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้บำบัดรักษาผู้ป่วยที่มีปัญหาทางจิตเภทในระดับต่าง ๆ

โรงพยาบาลจิตเวชแห่งนี้ปรับปรุงขึ้นจากเก๋งจีนของพระยา-ภักดีภัทรการ (เจ้าสัวโงะซัว หรือเกงซัว หรือเกงซึก) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ แต่มีพื้นที่กว้างขวางกว่านี้มากและตั้งอยู่ทางหลังป้อมป้องปัจจุามิตร จุดประสงค์เริ่มแรกของโรงพยาบาลแห่งนี้คือใช้เป็นที่รักษาผู้ป่วยที่มีปัญหาทางจิต ต่อมาเมื่อมีผู้ป่วยเพิ่มมากขึ้น นายแพทย์ไฮเอ็ด (Hugh Campbel Highet) เจ้ากรมสุขาภิบาลได้ขอขยายพื้นที่ของโรงพยาบาล ในบริเวณปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานพระราชานุญาตให้ก่อสร้างอาคารและทรงสนับสนุนกิจการมาตลอด

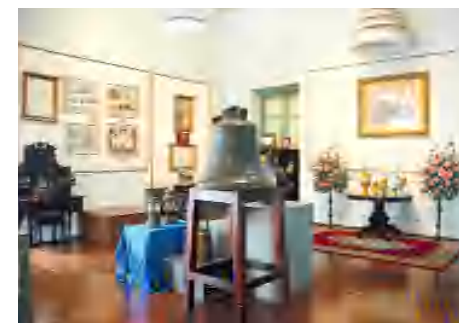


คลองสาน

คลองเล็ก ๆ สำหรับการสัญจรทางน้ำ
สู่แม่น้ำเจ้าพระยาในอดีต



รูปปั้นศาสตราจารย์นายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว
ผู้ได้รับการยกย่องเป็นบิดาแห่งจิตเวชศาสตร์
ของไทย



อุปกรณ์ต่าง ๆ ภายในพิพิธภัณฑ์
โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา



อาคารพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา

ภายในพื้นที่ของโรงพยาบาลนั้นมีการจัดแสดงพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยาไว้ด้วยและฉันเองก็มีโอกาสได้เดินเข้าไปศึกษาในครั้งนี้

อาคารพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลแห่งนี้เป็นอาคารเก่าแก่ มีความงดงามเมื่อมองจากภายนอก เพราะเป็นอาคารที่ได้รับการประกาศยกย่องให้เป็นอาคารอนุรักษ์ดีเด่นจากสมาคมสถาปนิกสยาม หอจัดแสดงต่าง ๆ ในโรงพยาบาลทำให้ฉันรู้จักประวัติของโรงพยาบาลมากขึ้น และได้เห็นเครื่องใช้สำหรับการรักษาพยาบาลในอดีต มีการจำลองการบำบัดรักษาผู้ป่วยทางจิต เช่น การแช่ผู้ป่วยที่คลุ้มคลั่งในอ่างอาบน้ำ การให้สวมชุดผ้าใบพรมน้ำ การมัดติดกับเตียงและแยกขังในห้อง หรือมีการจัดแสดงของใช้ต่าง ๆ อาทิ ตะเกียงไฟโบราณ กระจกที่ใช้สำหรับตีบอกเวลาในการรับประทานอาหาร อุปกรณ์บดยาที่เรียกว่าโกร่งบดยา รวมทั้งอุปกรณ์อื่น ๆ อีกมาก

ฉันคิดว่าพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยาแห่งนี้เป็นพิพิธภัณฑ์ที่บอกเล่าเรื่องราวความเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยรวมได้เป็นอย่างดี และแสดงให้เห็นว่าประเทศของเราในอดีตได้ให้ความสนใจในการรักษาโรคต่าง ๆ มาอย่างจริงจัง ไม่ได้เพิกเฉยต่อผู้ป่วยที่มีความผิดปกติทางจิตใจด้วย



อาคารพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระยา

ข้ามมาจากโรงพยาบาลสมเด็จพระยา ฉันทินผ่าน
โรงพยาบาลตากสินมาเล็กน้อยก็ถึงบริเวณสำคัญที่อยู่สุดถนนสมเด็จพระ
เจ้าพระยานี้ บริเวณนี้คือ**ป้อมป้องปัจจามิตร**

ฉันเคยได้ยินชื่อว่าในบริเวณเขตคลองสานเป็นที่ตั้งของป้อม
สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ชื่อป้อมป้องปัจจามิตร เมื่อฉัน
เดินทางไปถึงบริเวณเขตคลองสานก็ได้เห็นลานขนาดใหญ่กว่าปกติ
ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ลักษณะก่อเยื่อเป็นมุมออกไป มีแนวใบเสมา
ที่เหลืออยู่เล็กน้อยพอสังเกตเห็นได้ ป้อมนี้มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่
ครั้งรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองชั้นนอกพระนคร แล้วพระราชทานนามว่า
คลองผดุงกรุงเกษม ในครั้งนั้นไม่ได้โปรดฯ ให้ก่อสร้างป้อมปราการไว้
ตามแนวคลองเมืองชั้นนอก แต่โปรดฯ ให้สร้างป้อมปราการขึ้นตามจุด
ต่าง ๆ ของพระนครทั้งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก ฉันอ่านเอกสาร
แนะนำสถานที่เที่ยวในเขตคลองสานแล้วเห็นว่าชื่อของป้อมปราการ
คล้องจองกันดังนี้

ป้อมป้องปัจจามิตร อยู่ที่ปากคลองสาน ฝั่งธนบุรี

ป้อมปิดปัจจานึก อยู่ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ ปัจจุบัน
ไม่มีแล้ว

ป้อมฮักเหี่ยมหาญ มีแต่ชื่อ ไม่มีป้อม

ป้อมผลาญไฟริราบ อยู่ตรงตลาดหัวลำโพง ปัจจุบันไม่มีแล้ว

ป้อมปราบศัตรูพ่าย อยู่ตรงบริเวณวัดพลับพลายาย ปัจจุบัน
ไม่มีแล้ว

ป้อมทำลายแรงปรักษ์ อยู่แถวมุมถนนหลานหลวง ปัจจุบัน
ไม่มีแล้ว

ป้อมหักกำลังดัสกร อยู่ตรงถนนราชดำเนินนอก ปัจจุบันไม่มีแล้ว

ป้อมพระนครรักษา อยู่ริมวัดนารายณ์ ปัจจุบันไม่มีแล้ว

ฉันประหลาดใจว่าปัจจุบันนี้มีเพียงป้อมป้องปัจจามิตรที่
คลองสานเท่านั้นที่ยังคงหลงเหลืออยู่ แม้ว่าจะไม่ได้ใช้สอยในการ
ป้องกันพระนครแล้วก็ตาม แต่ก็ยังแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ใน
อดีตนั้นทรงเห็นความสำคัญของบริเวณคลองสานได้เป็นอย่างดี

เส้นทางการทัศนศึกษาของฉันคงไม่ได้สิ้นสุดเพียงแค่แม่น้ำ
เจ้าพระยานี้ เมื่อฉันถามเส้นทางจากพ่อค้าแม่ค้าก็ได้รับคำตอบว่า
ถ้าเดินต่อไปตามถนนเจริญนครก็จะเจอวัดต่าง ๆ ที่น่าสนใจอีกคือ
วัดสุวรรณ วัดเศวตฉัตร และวัดสุทธาราม



เมื่อการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเสร็จสิ้นลง พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง
ป้อมปราการป้องกันข้าศึกตามริมคลองที่ขุดและ
ตามลำน้ำเจ้าพระยาคด้วย โดยได้สร้างป้อม
ป้องปัจจามิตรขึ้นที่ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาด้านตะวันตก
ตรงข้ามกับป้อมปิดปัจจานึกที่สร้าง ณ ปากคลอง
ผดุงกรุงเกษม



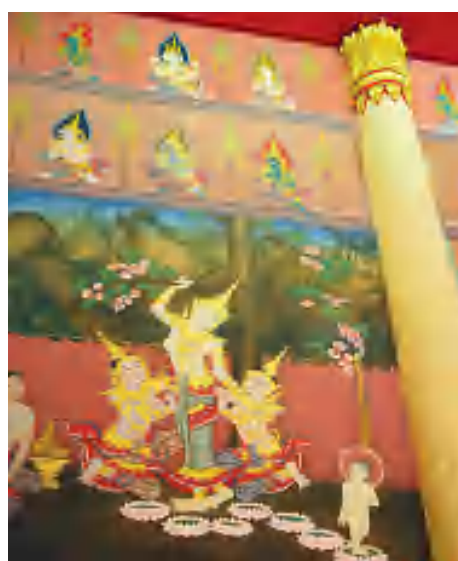
ป้อมป้องปัจจามิตร เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



พระอุโบสถวัดสุวรรณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

วัดสุวรรณ วัดเศวตฉัตร และวัดทองเพลง เป็นสามวัดที่ตั้งอยู่ ถัดออกไปจากสามแยกเขตคลองสาน สองวัดแรกตั้งอยู่ริมถนนเจริญนคร เป็นวัดที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เพราะตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งฉนวนสังเกตว่าวัดต่างๆ ในอดีตนั้นตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง เพื่อสะดวก ในการสัญจรทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อความเจริญเข้ามาแทนที่ มีถนนหนทาง เกิดขึ้น จึงทำให้วัดต่างๆ ในอดีตนั้น กลับมาตั้งอยู่ในชุมชน ส่วน วัดทองเพลงนั้นอยู่ลึกเข้าไปในสวนมาก

จิตรกรรมฝาผนัง
แสดงภาพพุทธประวัติ ภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณ
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



พระอุโบสถวัดสุวรรณหลังเก่า เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ปัจจุบันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปโบราณ



วัดเศวตฉัตร หรือบางคนเรียกว่าวัดแมลงภูทองบ้าง วัดกัมพูฉัตรบ้าง เดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาพื้นดินบริเวณดังกล่าวงอกออก ทำให้วัดตั้งอยู่ห่างจากตลิ่งน้ำมาก จากประวัติของวัดที่ฉันเดินเข้าไปอ่าน ทำให้ทราบว่าวัดนี้ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ พระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าฉัตร พระโอรสในรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงสถาปนาวัดนี้ขึ้นมาใหม่ และในรัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามว่าวัดเศวตฉัตร

ในวัดเศวตฉัตรมีพระอุโบสถลักษณะแบบจีน ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓ มุงกระเบื้องประดับด้วยกระเบื้องสีต่างๆ บานประตูหน้าต่างเขียนลายรูปฉัตร ๕ ชั้น ส่วนพระอุโบสถเก่านั้นมีขนาดเล็ก อาจจะสร้างมาแต่ครั้งอยุธยาแล้วประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ไว้ภายใน



หลวงพ่อบุสศันศักดิ์สิทธิ์ แห่งวัดเศวตฉัตร เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

ศิลปกรรมในวัดเศวตฉัตร



วิหาร ๓ หลัง มีลักษณะคล้ายศิลปกรรมของจีนที่วัดเศวตฉัตร เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



พระนอนอายุเก่าแก่กว่า ๑๐๐ ปี ที่อนุรักษ์ไว้ให้ผู้คนได้แวะเวียนมากราบไหว้ ในวัดเศวตฉัตร

วัดสุทธาราม เป็นวัดเก่าโบราณเช่นเดียวกับวัดอื่นๆ แต่ตั้งอยู่ในสวน มีคลองบางลำไ้เป็นทางสัญจรหลัก แต่อาคารสิ่งก่อสร้างต่างๆ ล้วนได้รับการบูรณะขึ้นมาใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระประธานและมีตู้พระไตรปิฎกสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเก็บรักษาพระไตรปิฎกไว้อย่างดี ปัจจุบันวัดนี้เป็นที่ตั้งของมูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์ด้วย

มูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์ ในพระอุปถัมภ์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

มูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์ ตั้งอยู่ เลขที่ ๑๒๓๐ วัดสุทธาราม แขวงบางลำพูล่าง เขตคลองสาน กรุงเทพฯ เป็นองค์กรการกุศลและสาธารณกุศลในประกาศของกระทรวงการคลัง ลำดับที่ ๕๘ มี “พระครูไพศาลประชาท” เจ้าอาวาสวัดสุทธาราม ปัจจุบันมูลนิธิได้จัดกิจกรรมการกุศลช่วยเหลือท้องถิ่นมากมาย กิจกรรมหนึ่งที่พระครูไพศาลประชาทเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการ คือการเปิดห้องล้างไต เพื่อบริการคนยากจนและเป็นการช่วยเหลือสังคม โดยเก็บค่าล้างไต ครั้งที่ ๑-๔ ครั้งละ ๑,๒๐๐ บาท ครั้งที่ ๕ เป็นเงิน ๑,๐๐๐ บาท สำหรับครั้งต่อไปจะเสนอเข้าคณะกรรมการ เพื่อพิจารณาว่าควรจะเป็นราคาเท่าไร ซึ่งราคาค่าล้างไตนี้ ถือเป็นราคาต่ำสุดในประเทศ นอกจากนี้ทางมูลนิธิยังให้การรักษายาบาลแพทย์แผนปัจจุบัน และวิเคราะห์โรคทั่วไปอีกด้วย มีผู้มารับการรักษาเฉลี่ยวันละประมาณ ๖๐ ราย มูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์ฯ ยังผลิตน้ำดื่มเพื่อจำหน่ายและบริการแก่องค์กรสาธารณกุศลอีกด้วย

ในด้านส่งเสริมการศึกษา พระครูไพศาลประชาทยังได้สร้างโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาให้กับกรุงเทพมหานคร เพื่อให้เยาวชนในชุมชนแห่งนี้และชุมชนใกล้เคียงได้มีโอกาสศึกษาและพัฒนาปรับปรุงชีวิตให้ดีขึ้น

พระครูไพศาลประชาท นับเป็นพระภิกษุที่มีจิตกุศลทำคุณประโยชน์ให้แก่ชุมชนในท้องถิ่น โดยเฉพาะการสงเคราะห์คนยากจนให้พ้นจากการเจ็บไข้ได้ป่วยโดยมิได้หวังสิ่งตอบแทน ควรแก่การสดุดีถึงคุณงามความดีของท่าน



วัดสุทธาราม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



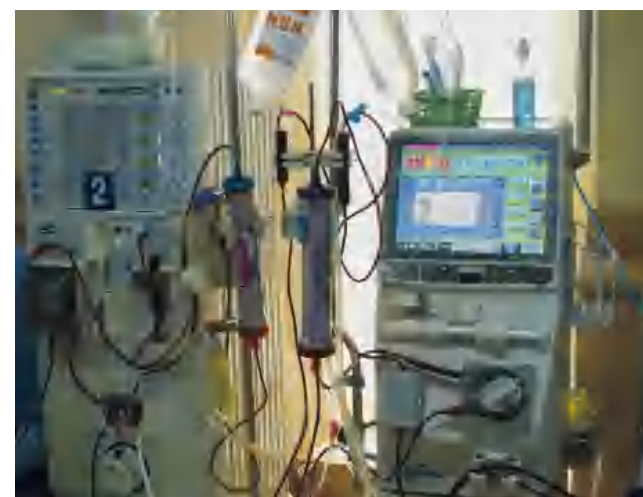
พระพุทธรูปในวิหารหลวงพ่อดิม
วัดสุทธาราม



พระครูไพศาลประชาท

ประวัติพระครูไพศาลประชาท (อดุกกทโท ดนัย ศิลปี)

พระครูไพศาลประชาท มีนามเดิมว่า ดนัย ศิลปี บิดาชื่อ นายธง ศิลปี มารดาชื่อ นางพรณี ศิลปี ถือกำเนิดที่บ้านข้างวัดสุทธาราม ถนนเจริญนคร แขวงบางลำพูล่าง เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๗ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ ปีมะเมีย เข้าสู่มกาสาวพัสตร์เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยโดยการบรรพชาเป็นสามเณรเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ตรงกับวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ณ จิตภาวันวิทยาลัย โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร เป็นพระอุปัชฌาย์ และเข้าพิธีอุปสมบทเป็นพระสงฆ์เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ณ วัดสุทธาราม โดยมีพระธรรมเจดีย์ วัดทองนพคุณ พระครูสุทธาถ์การ เป็นพระอนุสาสนาจารย์



เครื่องฟอกไต ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำคัญในการรักษาผู้ป่วยของมูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์



ภาพปูนปั้นวีรกรรมของบรรพบุรุษไทย
ใต้ฐานอนุสาวรีย์ฯ



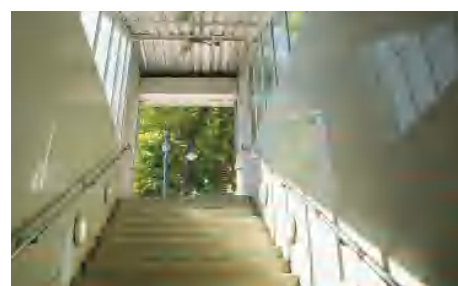
บรรพบุรุษไทยสมัยธนบุรี



ร่วมกันขับไล่ผู้รุกราน



วิถีชีวิตที่สงบกลับคืนมาอีกครั้ง



อุโมงค์ทางลอดจากริมถนนฝั่งดาวคนองไป
ยังบริเวณวงเวียนอนุสาวรีย์



พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ออกแบบ
และควบคุมการหล่อโดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ประติมากรผู้ปั้นรูป
คือนายแสง สงฆ์มั่งมี พระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าตากสินนี้ทรงเครื่อง
กษัตริย์ ประทับบนหลังม้า ทรงพระมาลา หันพระพักตร์ออกไปทาง
ทิศตะวันออกเฉียงใต้ พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงดาบชูออกไปเหนือ
พระเศียร พระหัตถ์ซ้ายทรงบังเหียน ในท่าทรงนำไพร่พลรุกไล่ข้าศึก

พระบรมราชานุสาวรีย์นี้เปิดเมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ.
๒๔๙๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือพระบรมวงศานุวงศ์จะเสด็จ
ทรงวางพวงมาลาราชสดัการะในวันที่ ๒๔ ธันวาคมของทุกปี เพราะ
เป็นวันที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสามารถกอบกู้เอกราชจาก
กองทัพพม่าได้

ปัจจุบันนี้บริเวณรอบพระบรมราชานุสาวรีย์ได้รับการปรับปรุง
ภูมิทัศน์อย่างงดงามแล้ว ฉันคิดว่า คนไทยทุกคนควรตระหนักและเทิดทูน
พระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และมีความสามัคคี
เพื่อนำพาความสงบสุขให้เกิดขึ้นแก่ประเทศ

วันนี้ตลอดทั้งวัน ฉันได้เดินทางทัศนศึกษาวัดสำคัญและแหล่ง
ท่องเที่ยวอื่นๆ ในเขตคลองสาน ซึ่งฉันคิดว่าจะนำประสบการณ์ที่ได้ใน
วันนี้กลับไปชวนเพื่อนๆ ให้มาเที่ยวสถานที่ที่ให้ประโยชน์แบบนี้อีกครั้ง
ในวันหยุดหน้า

พระบรมราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระเจ้าตากสิน
ณ บริเวณวงเวียนใหญ่ กรุงเทพมหานคร

ฉันคิดว่าน่าจะเดินย้อนกลับไปสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์
สมเด็จพระเจ้าตากสินที่วงเวียนใหญ่ จึงเดินย้อนกลับไปทางถนนลาดหญ้า
จากมุมถนน ฉันมองเห็นพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้า
ตากสินอยู่ที่ปลายสุดของถนน เรียกว่าบริเวณวงเวียนใหญ่ จุดนี้เป็นที่
ตั้งของสถานีรถไฟสายแม่กลอง (วงเวียนใหญ่-มหาชัย)



ภาพปูนปั้นวีรกรรมของบรรพบุรุษไทยได้ฐานอนุสาวรีย์ด้านทิศเหนือ แสดงเรื่องราวประวัติศาสตร์ ช่วงก่อนและหลัง พ.ศ. ๒๓๑๐ ที่ผนังของฐานพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช วงเวียนใหญ่ ธนบุรี



บริเวณวงเวียนใหญ่ กรุงเทพมหานคร



บรรยากาศยามอาทิตย์อัสดง ที่สะพานพระปกเกล้า และผืนน้ำที่สงบนิ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา



ยามเมื่อมองจากสะพานพระพุทธยอดฟ้า จะเห็นเจดีย์วัดประยุรวงศาวาส และทิวทัศน์สง่างามของฝั่งธนบุรี



ถิ่นฐานของขุนนาง และ คหบดีบางสกุลในเขตคลองสาน



พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตคลองสานตั้งแต่บริเวณปากคลองวัดอนงคาราม (เดิมเรียกว่าคลองสมเด็จพระเจ้าพระยา) ไปจนถึงปากคลองสาน อันเป็นที่ตั้งของวัดทองนพคุณเคยเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของขุนนางและคหบดีหลายตระกูล โดยเฉพาะขุนนางสกุลขุนนาที่มีบุตรหลานรับราชการตำแหน่งสำคัญต่อเนื่องมาหลายรัชกาลตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนี้ยังมีขุนนางไทยเชื้อสายจีนที่ส่วนใหญ่สังกัดกรมท่าซ้าย (ควบคุมการติดต่อค้าขายกับจีนเป็นหลัก) และคหบดีสกุลอื่น ซึ่งนิยมตั้งบ้านเรือนและประกอบธุรกิจการค้าในบริเวณนี้ เนื่องจากทำเลที่ตั้งมีความสะดวกต่อการเดินทางข้ามฟากมาปฏิบัติราชการยังฝั่งพระนคร และติดต่อค้าขายกับย่านสำเพ็งที่อยู่ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา และเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของชาวจีนในกรุงเทพฯ นอกจากนี้ บริเวณเขตคลองสานในอดีตยังเป็นที่เรือขนส่งสินค้าติดต่อกับตลาดภายในประเทศและระหว่างประเทศที่อาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางสำคัญ



ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม บุคคลในภาพเป็นชาวเปอร์เซียที่เข้ามาอยู่ในไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พื้นที่ในเขตคลองสานได้ชื่อว่าเป็นถิ่นพำนักของบุคคลสำคัญหลายตระกูลที่ต่างมีบทบาทในการบริหารประเทศในกระทรวงต่างๆ และการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย โดยเฉพาะการค้าและอุตสาหกรรม ดังเช่น

ขุนนางสกุลขุนนาค

ตระกูลขุนนาคเป็นตระกูลขุนนางที่รับราชการมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และมีบทบาทสำคัญทั้งด้านการปกครอง (มหาดไทย) การทหาร (กลาโหม) การคลัง และการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ (กรมท่า) ในสมัยรัตนโกสินทร์ สกุลขุนนาคสืบเชื้อสายมาจากท่านเจกอะหมัดซึ่งเป็นพ่อค้าชาวเปอร์เซียและได้รับราชการมีความก้าวหน้าในตำแหน่งเจ้าพระยาเจกอะหมัดรัตนาธิบดี ที่สมุหนายก ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และตำแหน่งเจ้าพระยาบวรราชนายก จางวาง กรมมหาดไทย ในสมัยพระเจ้าปราสาททองตามลำดับ ลูกหลานของท่านเจกอะหมัดก็ได้รับราชการเจริญรุ่งเรืองต่อมาตลอดสมัยอยุธยาตอนปลาย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นายขุนนาคผู้สืบเชื้อสายของเจกอะหมัดชั้นที่ ๖ ได้สมรสกับเจ้าคุณนวล พระกนิษฐภคินีของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี สมเด็จพระราชินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้รับราชการในตำแหน่งเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหม และเป็นต้นสกุลขุนนาค



เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (ขุนนาค)
และเจ้าคุณพระราชพันธุ์นวล ต้นสกุลขุนนาค

ต่อมาบุตรของท่าน ๒ คน คือ ท่านดิศและท่านทัดซึ่งได้รับราชการมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและมีความดีความชอบตลอดมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงสุดเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) หรือสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ผู้สำเร็จราชการทั่วพระราชอาณาจักร และสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัด บุนนาค) หรือสมเด็จพระยาองค์น้อย ผู้สำเร็จราชการพระนครตามลำดับ ส่วนบุตรของสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์คือ ท่านช่วง ซึ่งรับราชการมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ดำรงตำแหน่งสำคัญสูงสุดคือ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖ และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว



สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค)



สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัด บุนนาค)



สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และท่านผู้หญิงกลั่น ภริยา



เครื่องราชบรรณาการที่ถวาย
สมเด็จพระบรมราชินีวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ



เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี
(ชำ บุนนาค)



พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค)

ลูกหลานสกุลบุนนาคคนอื่น ๆ ได้รับราชการมีตำแหน่งสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์จำนวนมาก เช่น พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นราชทูตไทยคนแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ที่เชิญพระราชสาส์นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียที่ประเทศอังกฤษ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเสนาบดีกรมท่าและเป็นผู้ศึกษาค้นคว้าและเรียบเรียงเอกสารประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์หลายฉบับที่สำคัญคือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่ใช้ศึกษาอ้างอิงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว

เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศคนแรก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ บุนนาค) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเสนาบดีกรมพระคลังสินค้า เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม จึงเรียกกันทั่วไปว่า “เจ้าคุณทหาร” ฯลฯ



เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) (ซ้ายสุด) ถ่ายกับประธานาธิบดีแกรนท์ แห่งสหรัฐอเมริกา เมื่อเดินทางมาประเทศไทยเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี ในสมัยรัชกาลที่ ๕



เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา (แพ บุนนาค) พร้อมด้วยคณะทูตสยาม ซึ่งนำพระราชสาส์นไปถวายพระจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ณ ประเทศฝรั่งเศส



เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)



เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) กับท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวิชัย



เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) หรือเจ้าคุณทหาร



มัสยิดกูวติลอิสลาม



ดาราตราดาศรีสร้างในรัชกาลที่ ๕ เป็นดาราตราตำแหน่งสมุหกลาโหม สำหรับพระราชทานเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)

สมเด็จพระยาบรมมหาราชยุรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) และสมเด็จพระยาบรมมหาราชพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ได้รับพระราชทานที่ดินจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งธนบุรี) โดยแบ่งออกเป็น ๒ เขตใหญ่ๆ คือทางตอนบนหรือ “บ้านบน” ตั้งแต่บริเวณปากคลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่) ลงมาจนถึงคลองบ้านสมเด็จพระเจ้า (บ้านสมเด็จพระยาบรมมหาราชพิชัยญาติ) ทางฝั่งตะวันตกของวัดอนงคารามเป็นอาณาเขตของสมเด็จพระยาบรมมหาราชยุรวงศ์ ส่วนอาณาเขตของสมเด็จพระยาบรมมหาราชพิชัยญาติ หรือ “บ้านล่าง” เริ่มจากบ้านของท่านที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกของปากคลองวัดอนงคารามลงมาทางตอนล่างจนถึงบริเวณตึกแขก ซึ่งเป็นเขตชุมชนที่มีผู้มาตั้งถิ่นฐานหลากหลายชาติพันธุ์ ทั้งชาวไทย ชาวจีน ชาวลาว (ช่างทองและช่างนาจากเวียงจันทน์) และชาวมุสลิม

ตึกแขกเป็นอาคารร้านค้าของชาวมุสลิมจากอินเดียมาโดยฮัจยี อาลี อะหะหมัด นานา ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระพิเชตสรพนาธิ (ต้นตระกูลนานา) ซึ่งเข้าบ้านของสมเด็จพระยาบรมมหาราชพิชัยญาติและประกอบธุรกิจค้าผ้า โดยนำผ้าทอเงินดินทองจากอินเดียเข้ามาขาย ชุมชนชาวมุสลิมในบริเวณนี้มีขนาดใหญ่เพราะมีทั้งกลุ่มช่างฝีมือ (ช่างโลหะและช่างนา) จากปัตตานี และพ่อค้ามุสลิมจากอินเดีย ในเขตชุมชนมุสลิมมีมัสยิดของศาสนาอิสลามนิกายสุหนี่คือ อาคาร “กูวติลอิสลาม” เรียกกันทั่วไปว่า มัสยิดตึกแดงหรือมัสยิดแม่น้ำ ต่อมาพื้นที่บริเวณนี้ได้ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของตระกูลนานา ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมาชนนี



วัดประยุรวงศาวาส สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมม
มหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) เป็นผู้สร้าง
และเสนาบดีในตระกูลบุนนาค
ได้บูรณะดูแลรักษาต่อมา

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมมหาประยูรวงศ์และสมเด็จพระยา
บรมมหาพิชัยญาติต่างถวายที่ดินสร้างวัดของตระกูล เช่น วัดประยุ-
รวงศาวาส วัดพิชัยญาติการาม และวัดอนงคาราม ซึ่งเป็นศูนย์กลาง
ชุมชนที่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ส่วนที่ดินในอาณาบริเวณของ
สมเด็จพระเจ้าพระยาทั้งสองท่านที่แต่เดิมเป็นพื้นที่สวนก็ได้แบ่งสรรให้แก่
ลูกหลานซึ่งส่วนใหญ่ได้รับราชการเป็นขุนนางในกระทรวงทบวงกรม
ต่าง ๆ



วัดพิชัยญาติการาม เป็นวัดซึ่ง
สมเด็จพระยาบรมมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)
เมื่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็น
พระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษา
ปฏิสังขรณ์ในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในเวลาต่อมาลูกหลานสกุลบุนนาคบางสายได้ขยายขยาย
ครอบครัวและโยกย้ายออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตพระนครซึ่งขยาย
พื้นที่เมืองออกไปอย่างกว้างขวาง และมีการพัฒนาด้านคมนาคมมาก
กว่าฝั่งธนบุรี พื้นที่บางส่วนในบริเวณคลองสานที่เคยเป็นเขตบ้านเรือน
ของลูกหลานสกุลบุนนาคได้กลายเป็นย่านที่อยู่อาศัยและชุมชนธุรกิจ
ที่มีผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะชาวจีนที่อพยพเข้ามาพึ่ง
พระบรมโพธิสมภาร ชุมชนสำคัญในเขตคลองสานขณะนั้นมีผู้กล่าว
ถึงกันมากเช่น ย่านตึกแดงและย่านตึกขาว เป็นทั้งที่อยู่อาศัยของชาว
มุสลิมและชาวจีนที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ รวมทั้งเป็นโรงงาน โกดัง
สินค้าริมแม่น้ำ ท่าเรือ ศาลเจ้า มัสยิด ฯลฯ

ขุนนางสกุลไกรฤกษ์

ตระกูลไกรฤกษ์เป็นตระกูลขุนนางเชื้อสายจีนที่รับราชการสืบต่อมาหลายชั่วคน บรรพบุรุษของขุนนางสกุลไกรฤกษ์เป็นชาวจีนแซ่หลิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยอยุธยาตอนปลาย ท่านหลิมมีบุตรชาย ๒ คน คือนายเริก (ต้นสกุลไกรฤกษ์) และนายอิน ในสมัยธนบุรี นายเริกได้รับราชการมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนท่งสี่อักษร (ล่ามประจำเรือของคณะทูตไทย) ตำแหน่งเสมียนกรมท่าซ้าย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสถาปนาราชวงศ์จักรี นายเริกก็ยังคงรับราชการสืบต่อมาจนกระทั่งได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาไกรโกษา ตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ในพระราชวังบวร (กรมพระราชวังบวรหรือวังหน้า) ส่วนนายอินประกอบอาชีพค้าขายร่ำรวยเป็นเศรษฐีมีสมญาว่า “เจ้าสัวกระทะ” และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระอินทรอากร และพระยาอินทรอากร สังกัดกรมท่าซ้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตามลำดับ

บุตรชายของพระยาไกรโกษาได้รับราชการหลายคน บุตรชายคนโตได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาโชฎิกราชเศรษฐี (ทองจีน) ตำแหน่งเจ้ากรมท่าซ้ายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๗๑ พระยาโชฎิกราชเศรษฐี (ทองจีน) ได้รับสนองพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เป็นแม่กองสร้างป้อมวิเชียรโชฎิกรเพื่อป้องกันข้าศึกที่ปากแม่น้ำท่าจีน เมืองสมุทรสาคร นอกจากนี้แล้ว พระยาโชฎิกราชเศรษฐียังทำการปฏิสังขรณ์วัดทองล่างหรือวัดทองนพคุณ ซึ่งเป็นวัดโบราณในเขตคลองสาน และซ่อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชกาลนี้ด้วย

ขุนนางตระกูลไกรฤกษ์ที่ตั้งถิ่นฐานในเขตคลองสานคือ หลวงเดชนายเวร (สุด) ซึ่งเป็นน้องชายร่วมมารดากับพระยาโชฎิกราชเศรษฐี (ทองจีน) ที่ตั้งของบ้านตระกูลไกรฤกษ์อยู่ที่ตึกขาวหลังวัดอนงคาราม ติดกับกำแพงตึกแขกทางด้านใต้ หน้าบ้านเป็นท่าเรือโดยสารข้ามฟากระหว่างย่านคลองสานกับสำเพ็งซึ่งเป็นธุรกิจของครอบครัว บ้านไกรฤกษ์ได้ตกทอดมาถึงบุตรชายคือพระยาเพ็ชรรัตน (โมรา) ซึ่งเป็นบิดาของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์) ข้าราชการกระทรวงยุติธรรม ผู้เคยดำรงตำแหน่งสำคัญๆ เช่น อธิบดีผู้พิพากษาศาลแพ่ง ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม อธิบดีศาลฎีกา และราชเลขาธิการในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว



วัดกัลยาณมิตร วรมหาวิหาร ตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่) มีพระวิหารหลวงขนาดใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูปรัตนนายก ชาวจีนนับถือกันมาก เรียกว่า ซำปออุดอง หรือ ซำปอกง ภาพเก่าจะเห็นบริเวณปากคลองบางหลวง มีเรือพ่อค้าแม่ค้าคับคั่ง เรือเหล่านี้้นำสินค้าจากหัวเมืองชายทะเลเดินทางมาพักเป็นแรมเดือน จึงเดินทางกลับ

ขุนนางสกุลกัลยาณมิตร

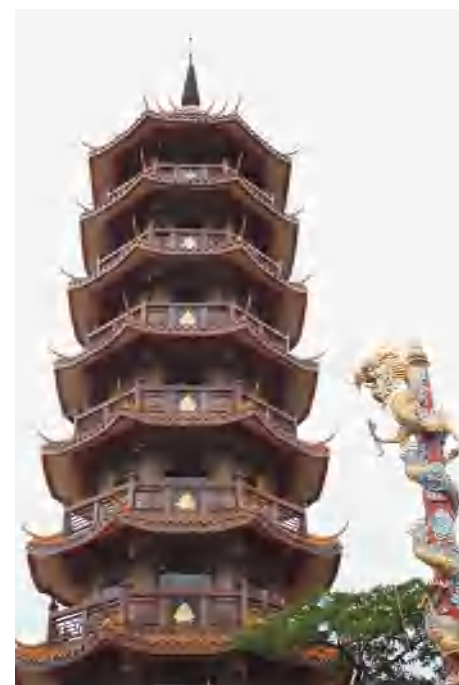
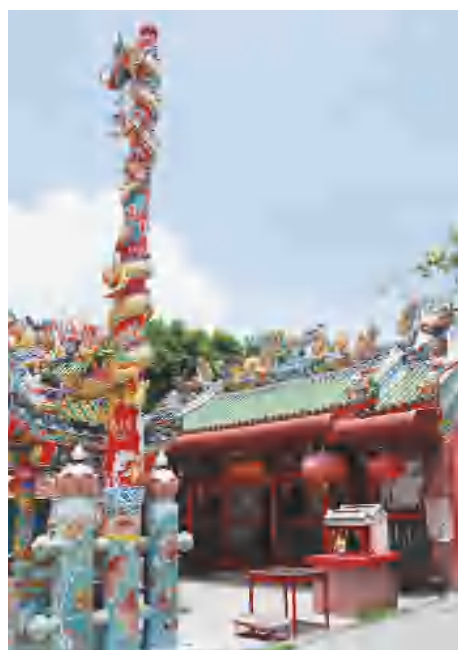
ตระกูลกัลยาณมิตรเป็นตระกูลขุนนางคนสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สกุลนี้ถือกำเนิดจากพ่อค้าเรือสำเภาวาณิชฮกเกี้ยนชื่อ มั่ง แซ่เอ็ง ที่เข้ามาติดต่อค้าขายในสมัยธนบุรี และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงพิไชยวาริในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ส่วนบุตรชายคนหนึ่งของหลวงพิไชยวาริคือ เจ้าสัวโต (ต้นสกุลกัลยาณมิตร) ซึ่งทำการค้าสำเภามาต่อบิดาก็ได้รับราชการอยู่ที่กรมท่า ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นที่คุ้นเคยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เจ้าสัวโตรับราชการด้วยความวิริยอุตสาหะ เป็นที่ไว้วางพระทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งการค้าเรือสำเภา การทำราชการในกรมท่า และการทำศึกสงคราม จึงมีความดีความชอบมาตลอดในรัชกาลนี้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาราชสุภาวดี ศรีบรมหังษ์ ช่วยราชการกรมมหาดไทยหมู่ใหญ่และกรมพระคลังมหาสมบัติ ต่อมาได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร์มหินทรมหากัลยาณมิตร ที่สมุหนายก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นลูกหลานพ่อค้าชาวจีนคนแรกที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา

เจ้าพระยานิกรบดินทร์ได้อุทิศบ้านเรือนและซื้อที่ดินใกล้เคียงที่อยู่บริเวณชุมชนกุฎีจีนทางเหนือของคลองสานเพื่อสร้างวัดถวายเป็นพระอารามหลวงแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดนี้ได้รับพระราชทานนามว่า “วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร” ซึ่งเป็นที่มาของนามสกุลกัลยาณมิตร ส่วนบ้านกัลยาณมิตรในเขตคลองสานหรือที่เรียกกันว่าบ้านตึกขาวเป็นของบุตรชายเจ้าพระยานิกรบดินทร์ คือ เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด, บุญรอด) ที่สมุหนายกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านกัลยาณมิตรตั้งอยู่ที่ย่านตึกขาวถัดจากบ้านของตระกูลไกรฤกษ์ลงมา ภายในบริเวณของบ้านกัลยาณมิตรมีทั้งโรงงาน โกดังสินค้าและโรงสีของเจ้าพระยารัตนบดินทร์ ปัจจุบันที่ดินในบริเวณนี้ได้ยกให้เป็นสมบัติของวัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร

ขุนนางสกุลพิศาลบุตร

ตระกูลพิศาลบุตรเป็นตระกูลขุนนางเชื้อสายจีนที่มีบทบาทสำคัญในการบุกเบิกธุรกิจเดินเรือกลไฟ การค้ากับต่างประเทศและอุตสาหกรรมโรงสีไฟ ต้นสกุลพิศาลบุตรคือ พระยาพิศาลศุภผล (ชื่น) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาพิศาลศุภผล หรือเจ้าสัวชื่นเติบโตในครอบครัวพ่อค้าเรือสำเภาและประกอบกิจการเรือสำเภาค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ กับซัวเถาในประเทศจีน สินค้าสำคัญที่เรือของตระกูลพิศาลบุตรส่งออกไปขายคือข้าว และนำสินค้าจากจีนเข้ามา เช่น เงินแท่งที่ผลิตเหรียญกษาปณ์ ผ้าแพรพรรณ ตลอดจนเครื่องกระเบื้องกังไส เครื่องลายคราม และเครื่องปั้นดินเผาที่สั่งผลิตจากประเทศจีนโดยใช้ยี่ห้อไปจูสีก็ สินค้าเหล่านี้ได้รับความนิยมสูงในหมู่เจ้านาย ขุนนาง และคหบดี ต่อมา พระยาศุภผล (ชื่น) ได้บุกเบิกกิจการเดินเรือกำปั่น กลไฟเมล์ชื่อ “ไฟเคนเคนนิ่ง” ระหว่างฮ่องกงกับกรุงเทพฯ และลงทุนสร้างท่าเรือกลไฟหรือฮวยจ่งไถ่บริเวณคลองสานถัดจากบ้านกัลยาณมิตรลงมาทางใต้ใกล้กับวัดทองธรรมชาติ และวัดทองนพคุณ ตัวอาคารของฮวยจ่งไถ่เป็นกังจิ้น ๒ ชั้นขนาดใหญ่ ๓ หลังต่อกันเป็นรูปเกือกม้า ชั้นบนตรงกลางเป็นที่ตั้งของศาลเจ้าหม่าโจ้ว หรือศาลเจ้าแม่ทับทิมที่ชาวจีนให้ความเคารพนับถือ แต่ละปีจะมีประเพณีฉลองศาลเจ้าเป็นประจำ ภายในอาคารฮวยจ่งไถ่แบ่งเป็นห้องแถวจำนวนมากให้พ่อค้าเช่าเป็นสำนักงาน บริษัท ร้านค้า และที่พักอาศัย ฮวยจ่งไถ่เป็นศูนย์รวมของพ่อค้าและชาวเรือที่แวะพักจอดเรือสำเภาระหว่างเดินทางเข้ามาค้าขายกับไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่ที่ผู้คนเข้ามาหาซื้อสินค้าใหม่ๆ จากพ่อค้าเรือสำเภา และบางคนก็นำสินค้าของตนมาขายให้กับชาวเรือ จึงจัดเป็นย่านธุรกิจสำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ในขณะนั้น

พระยาพิศาลศุภผล (ชื่น) ถึงแก่กรรมในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บุตรชายซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาพิศาลผลพานิช (จิ้นสือ) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดำเนินธุรกิจต่อจากบิดา และได้ลงทุนสร้างโรงสีไฟแห่งแรกในประเทศไทย ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้านถนนเจริญกรุง โดยใช้เครื่องจักรกลจากประเทศสกอตแลนด์ ต่อมาเมื่อกิจการโรงสีไฟเจริญรุ่งเรือง จึงได้สร้างโรงสีเพิ่มอีก ๒ โรง ข้าวสารจากโรงสีของตระกูลนี้ส่งไปขายยังประเทศจีนและสิงคโปร์ ธุรกิจค้าข้าว



สามารถทำกำไรได้มหาศาลและเป็นแบบอย่างให้นายทุนชาวจีนกลุ่มอื่นดำเนินรอยตาม ต่อมาในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลูกหลานในสกุลพิศาลบุตรไม่สามารถสืบทอดกิจการค้าของตระกูลได้ จึงได้ขายที่ดินและอาคารฮวยจ่งไถ่ให้กับตระกูลหวังหลี่ ซึ่งได้ใช้เป็นบ้านและสำนักงานของบริษัทหวังหลี่ต่อมา

คหบดีสกุลโปษยานนท์

ตระกูลโปษยานนท์เป็นตระกูลของเจ้าสัวชาวจีนที่สามารถสร้างฐานะเป็นปึกแผ่นจากการค้า ต้นสกุลโปษยานนท์ คือ เจ้าสัวกิมล่อแซ (แซ่กิม) ซึ่งเดินทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และประกอบอาชีพค้าขายที่แฟรมแม่น้ำเจ้าพระยา ทางเหนือของวัดทองธรรมชาติ ต่อมาเมื่อการค้าเจริญรุ่งเรือง เจ้าสัวกิมล่อแซจึงได้ซื้อที่ดินริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณด้านหลังของแพ ซึ่งอยู่ระหว่างบ้านสกุลพิศาลบุตรและท่าเรือฮวยจ่งไถ่ แล้วก่อสร้างตึกแบบกังจิ้นรุ่นแรก ๆ ของสมัยรัตนโกสินทร์ โดยใช้เป็นทั้งบ้านพักและสำนักงานของบริษัทยี่ห้อกิมโป้ยี่ คนทั่วไปจึงเรียกกันว่า “บ้านโป้ยี่” และเป็นที่มาของนามสกุลโปษยานนท์ที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลูกตระกูลหลานสกุลโปษยานนท์สามารถสะสมทุนและมีฐานะมั่งคั่ง และมีลูกหลานที่รับราชการเป็นขุนนาง เช่น หลวงวารีราชายุคต์ (โป้) บุตรชายของเจ้าสัวกิมล่อแซที่ช่วยราชการอยู่ที่กรมท่าซ้าย และพระยาพิพัฒนาการ (จิม โปษยานนท์) บุตรชายของหลวงวารีราชายุคต์รับราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ต่อมาลูกหลานสกุลโปษยานนท์ได้ย้ายครอบครัวออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งพระนคร ส่วนบ้านโป้ยี่ในปัจจุบันได้เปิดให้ผู้สนใจศึกษาเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ของเขตคลองสานเข้าไปเยี่ยมชมได้



ทัศนียภาพของสมาคมเผยแผ่คุณธรรม “เต็กก่า” จีจิ้นเกาะ บริเวณใกล้วัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

คหบดีสกุลหวังหลี

ตระกูลหวังหลีเป็นตระกูลเจ้าชาวจีนที่มีบทบาทในการขยายธุรกิจและอุตสาหกรรมของไทย ผู้นำคือ นายตันจื่อฮ้วงที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบธุรกิจค้าขายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยนำสินค้าจากจีน ฮองกงและสิงคโปร์เข้ามาขายในไทย และซื้อข้าวสารจากโรงสีริมแม่น้ำเจ้าพระยาส่งออกไปขายต่างประเทศ ต่อมาตระกูลนี้ได้ดำเนินกิจการโรงสีข้าวด้วย นายตันจื่อฮ้วงตั้งถิ่นฐานอยู่ที่แถบคลองสานใกล้กับท่าเรือกลไฟของพระยาพิศาลศุภผล (ชื่น) โดยซื้อที่ดินปลูกบ้านหวังหลีที่สร้างแบบสถาปัตยกรรมจีน สมัยทวายท่า ร่นที่ ๒ ธุรกิจการค้าข้าวของตระกูลหวังหลีเจริญรุ่งเรืองต่อเนื่องจนสามารถเปิดบริษัทที่สิงคโปร์เพื่อส่งออกข้าวจากประเทศไทย อนึ่ง นักธุรกิจคนสกุลหวังหลียังมีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งสมาคมพาณิชย์จีนหรือหอการค้าไทย-จีน ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ และสมาคมโรงสีข้าวแห่งประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๗๔ รวมทั้งได้ช่วยบริหารให้สมาคมดังกล่าวเจริญรุ่งเรืองมาถึงสมัยต่อมา

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กิจการโรงสีในเขตกรุงเทพฯ และธนบุรี ชบเซา เนื่องจากมีโรงสีในต่างจังหวัดเกิดขึ้นจำนวนมาก ทำให้มีการแข่งขันสูง บริษัทหวังหลีจึงหันไปขยายธุรกิจด้านอื่นๆ ของบริษัท เช่น ธุรกิจนำเข้าและส่งออกซึ่งเป็นธุรกิจหลักของครอบครัวที่ดำเนินมาตั้งแต่ต้น ธุรกิจประกันภัย และธุรกิจแลกเปลี่ยนเงินและส่งเงินตราต่างประเทศที่ได้พัฒนาเป็นธนาคารหวังหลีจัน ธนาคารหวังหลี และธนาคารนครธนตามลำดับ ส่วนลูกหลานทั้งที่สืบสกุลนี้โดยตรงและที่มีเชื้อสายของสกุลนี้อีกหลายสาย เช่น สกุลลำซำ สกุลบุลสุข ฯลฯ ได้ขยายธุรกิจของตนออกไปอย่างกว้างขวางหลากหลายประเภทที่ล้วนมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาด้านการเงินการธนาคาร กิจการประกันภัย การค้า อุตสาหกรรม และการเกษตรของประเทศ เช่น ธนาคารและสถาบันทางการเงิน บริษัทค้าพืชผล ท่าเทียบเรือเดินสมุทร โกดังและไซโลเก็บสินค้า โรงงานผลิตปูนเส้น กิจการค้าปอฝอก ฯลฯ



นายตันจื่อฮ้วง ต้นตระกูลหวังหลี



ท่าเรือฮองกงในปี ๑๘๗๐
ซึ่งนายจื่อฮ้วงลงเรือมาเมืองไทย



บ้านและสำนักงานของตระกูลหวังหลี



เรือสินค้าจอดเรียงรายในแม่น้ำเจ้าพระยา



ฮวยจุ่งโถ้ง หรือท่าเรือ และที่พักเก็บสินค้า
ต่อมาเป็นท่าเรือหัวหลัก



บ้านโปะกี้ ของต้นตระกูลโปษยานนท์
ซึ่ง “คุณทวดหนู” ในตระกูลโปษยานนท์
ได้แต่งงานกับนายฉื่อฮ้วง ต้นตระกูลหัวหลัก



บ้านไต่บ้านตระกูลหัวหลัก



บ้านตระกูลหัวหลัก ที่ฝั่งธนบุรี



สวนหลังบ้านหัวหลัก



ครัวในบ้านหัวหลัก



บัตรธนาคารหัวหลัก

คหปตานีสกุลเหมะชะญาติ (คุณนายล้อม เหมะชะญาติ)

คุณนายล้อม เหมะชะญาติ เป็นคหปตานีคนสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชื่อเสียงเรื่องความมั่งคั่งและเป็นที่นับหน้าถือตาในหมู่นักธุรกิจชาวจีนและชาวไทยเชื้อสายจีนในสมัยนั้น เนื่องจากเป็นผู้ควบคุมกิจการค้าของบริษัททงวนฮวดเส็งและบริษัทในเครือซึ่งก่อตั้งโดยบิดาของคุณนายล้อม คือ เจ้าสัวกอมาหัว (แช่กอ) ชาวจีนที่เดินทางเข้ามาประกอบธุรกิจโรงสีข้าวที่ใช้เครื่องจักรทันสมัยถึง ๓ โรง และส่งออกข้าวสารจากไทยไปยังฮ่องกงและสิงคโปร์เพื่อส่งต่อไปยังประเทศที่สาม ทั้งยุโรปและเอเชีย นอกจากนี้บริษัทของเจ้าสัวกอมาหัวยังนำสินค้ายุโรปจากสิงคโปร์เข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยด้วย ตระกูลของเจ้าสัวกอมาหัวมีกิจการค้าใหญ่โตมาก ทั้งการค้าและอุตสาหกรรม สำนักงานใหญ่ของตระกูลตั้งอยู่ที่ฮ่องกง มีสาขาอยู่ที่ประเทศไทย สิงคโปร์ และเมืองซัวเถา ประเทศจีน บุตรของเจ้าสัวมาหัวมีอยู่หลายคน แต่ละคนได้รับมอบหมายให้ไปควบคุมกิจการค้าตามสำนักงานสาขาในประเทศต่างๆ สาขาในประเทศไทยซึ่งมีธุรกิจหลายอย่างรวมหลายบริษัท โดยได้มอบหมายให้บุตรสาวชื่อล้อมเป็นผู้ควบคุม ต่อมาบุตรสาวได้แต่งงานกับเจ้าสัวเฮียบหยู จึงใช้สกุลข้างสามี แต่ยังคงควบคุมกิจการของตระกูลแช่กอต่อไป และคนส่วนใหญ่จะเรียกคุณนายล้อมสั้นๆ ว่า “นาย”

คุณนายล้อมตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตคลองสาน ถัดจากบ้านห้วยหลิงไปและใกล้กับวัดทองนพคุณ บริเวณบ้านซึ่งมีพื้นที่ขนาดใหญ่ มีทั้งส่วนที่เป็นบ้านพักของครอบครัว โดยรวมถึงสวนจีนอันกว้างขวางที่จัดแต่งอย่างงดงาม ที่ตั้งสำนักงานบริษัททงวนฮวดเส็ง และบ้านพักคนชรา บ้านของคุณนายล้อมเป็นที่รู้จักกันทั่วไปโดยเฉพาะพ่อค้าชาวจีนที่ติดต่อค้าขายกับบริษัททงวนฮวดเส็งและบริษัทในเครือ อนึ่ง คุณนายล้อมยังเป็นผู้อุปถัมภ์คนสำคัญของวัดทองนพคุณ โดยเฉพาะได้อุปถัมภ์การปฏิสังขรณ์ศาลาการเปรียญของวัดซึ่งมีงานศิลปกรรมที่มีชื่อเสียงและเป็นเอกลักษณ์โดดเด่นคือภาพพุทธประวัติที่เป็นงานประติมากรรมนูนสูงปิดทอง และระบายสี (ดูรายละเอียดในเรื่องศิลปกรรมวัดทองนพคุณ) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘

ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครอบครัวกอมาหัวได้ส่งบุตรชายคนที่ ๗ ชื่อ กอฮุยเจียะ ซึ่งเป็นน้องชายของคุณนายล้อมเข้ามาช่วยบริหารกิจการของครอบครัวในประเทศไทย ซึ่งได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง กอฮุยเจียะมีบทบาทสำคัญร่วมกับนักธุรกิจชาวจีนคนอื่นๆ ในการก่อสร้างโรงพยาบาลเพื่อช่วยเหลือชาวจีนที่ยากจนในประเทศไทยคือ โรงพยาบาลเทียนฟ้า (เทียนฮั่วอู๋ยี่)



วัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



ประติมากรรมนูนสูงปิดทอง
ในวัดทองนพคุณ
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

รวมทั้งการก่อตั้งสมาคมพาณิชย์จีนและดำรงตำแหน่งนายกสมาคมหลายสมัย ตลอดจนการก่อสร้างโรงเรียนสอนภาษาจีนชื่อ “เผยอิง” สำหรับบุตรหลานของชาวจีนใน พ.ศ. ๒๔๖๓ ผลงานที่โดดเด่นของกอฮุยเจียะทำให้ได้รับการยกย่องจากพ่อค้าจีนในประเทศไทยอย่างมาก และต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงภักดีภัทรากร บทบาททางการค้าของกอฮุยเจียะได้หมดไปใน พ.ศ. ๒๔๗๒ เมื่อธุรกิจประสบปัญหาและต้องคำพิพากษาของศาลให้เป็นบุคคลล้มละลายในปีนั้น

สกุลขุนนาง คหบดี และคหปตานี ที่ยกมานี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของกลุ่มคนไทยที่มีเชื้อสายชาติต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานใน “คลองสาน” และพื้นที่ใกล้เคียงในบริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งล้วนได้สร้างความมั่นคง และความมั่งคั่งให้แผ่นดินไทย เพราะนอกจากการเข้ารับราชการในตำแหน่งสูงทางด้านการเมือง การปกครอง การทูต การคลัง และการค้าระหว่างประเทศแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาท้องถิ่น และสร้างความเป็นปึกแผ่นในสังคมไทย โดยเฉพาะการสร้างศาสนสถาน ทั้งวัดวาอาราม มัสยิด และศาลเจ้า อันเป็นศิลปกรรมผสมผสานวัฒนธรรมของผู้คนที่หลากหลาย ในชุมชนนี้ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขสืบมาถึงปัจจุบันนี้



เรื่องน่ารู้ในศิลปกรรมไทย



ศิลปกรรมไทยนับเป็นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการสืบสานต่อเนื่องตลอดมาหลายยุคสมัย จนได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยถึงปัจจุบันนี้ มรดกในศิลปกรรมไทยเป็นสำนักแห่งความภูมิใจในสมบัติของชาติที่แสดงถึงความงดงามอย่างมีคุณค่าตามแบบแผนประเพณีนิยมซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางภูมิปัญญาไทยอย่างแท้จริง

ศิลปกรรมที่ปรากฏในสังคมไทย ประกอบด้วย สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งยังแยกสาขาเป็นผลงานอีกหลายประเภท เช่น



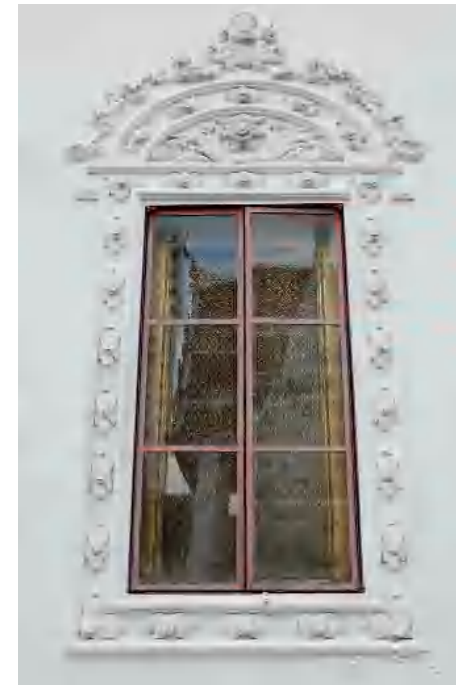
เทวดาปูนปั้นประดับพระปราสาทวัดอรุณราชวราราม

งานปูนปั้น

งานปูนปั้นเป็นงานประติมากรรมที่เกิดจากการปั้นปูนให้เป็นลวดลายหรือภาพ เพื่อใช้ในการประดับตกแต่งหรือเป็นส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมไทย ถือเป็นงานศิลปกรรมช่างไทยที่มีมาแต่โบราณ โดยเฉพาะการตกแต่งศาสนสถาน ซึ่งส่วนใหญ่จะก่อสร้างด้วยอิฐ มักจะนิยมใช้การปั้นปูนเป็นรายละเอียดตกแต่งให้งดงาม และมีความคงทน



ยักษ์ปูนปั้นประดับพระปราสาทวัดอรุณราชวราราม



ซุ้มประตูหน้าต่างปูนปั้นที่พระวิหารวัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



ลวดลายปูนปั้นหน้าบ้านพระวิหารวัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร
เป็นลวดลายดอกพุดตานใบเทศ และลายกนกเครือเถา



ภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

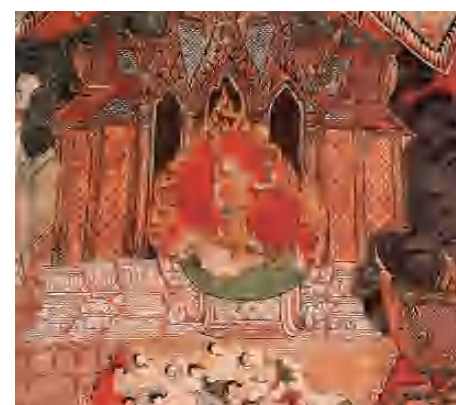


ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



งานจิตรกรรมไทยแบบประเพณี

งานจิตรกรรมไทยเป็นงานที่สร้างขึ้นแบบกึ่งอุดมคติที่เกิดจากการสังเกต และจินตนาการของจิตรกร โดยแต่เดิมดัดแปลงสภาพแวดล้อมตามที่เห็นว่างาม มีการแบ่งองค์ประกอบภาพ และจัดวางภาพอย่างเป็นระบบ ต่อมาเมื่อวิทยาการต่างๆ เจริญมากขึ้น ได้มีการนำสีจากประเทศต่างๆ เช่น สีแดงชาดและเขียวจากจีน สีดินแดงเทศจากอินเดีย และเปอร์เซีย สีน้ำเงินจากยุโรป ทำให้งานจิตรกรรมมีสีสันงดงามตลอดจนได้รับอิทธิพลของแนวความคิดและแบบอย่างบางประการของชาวต่างชาติ เช่น จีน ยุโรป เข้ามาผสมผสานในภาพจิตรกรรมไทย



ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ กรุงเทพมหานคร



หน้าบันวัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

งานเครื่องไม้จำหลัก

งานเครื่องไม้จำหลักเป็นงานศิลปกรรมที่กระทำบนเนื้อไม้ ด้วยวิธีการสลัก ฉลัก หรือจำหลักให้เป็นรูปร่าง ลวดลาย ด้วยเครื่องมือต่างๆ ปัจจุบันเรียกว่า การแกะสลัก เรียกงานศิลปกรรมว่าเครื่องไม้จำหลัก ที่มีมาแต่โบราณกาล และเป็นมรดกตกทอดที่เกี่ยวข้องในวิถีชีวิตไทย อาทิ งานจำหลักไม้ส่วนประกอบของสถาปัตยกรรม เช่น บานประตู หน้าบัน คันทวยของบ้านเรือน โบสถ์ วิหาร ปราสาทราชวัง ตลอดจนเป็นลวดลายประดับสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ และจำหลักเป็นประติมากรรม เช่น พระพุทธรูป เทวรูปไม้ ธรรมาสัน

งานจำหลักไม้อาจเพิ่มความงดงามด้วยการตกแต่งด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การลงรักปิดทอง การประดับมุก การประดับกระจก เป็นต้น



ธรรมาสันไม้วัดทองเพ่ง
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



คันทวยจำหลักไม้
พระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม



บานประตูชั้นในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ



สลักหน้าต่างวัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



บานประตูทางเข้าพระอุโบสถ
วัดทองธรรมชาติ เป็นงานลงรักเขียนลายทอง



ตู้พระธรรมปิดทองลายรดน้ำ
วัดพิชัยญาติการาม เขตคลองสาน
กรุงเทพมหานคร

งานเครื่องรัก

งานเครื่องรักเป็นงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรมหลายประเภท ใช้ในงานประดับตกแต่งสิ่งของ เครื่องใช้ และส่วนประกอบของอาคารต่างๆ ทางสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งจะทำให้ผิวของวัตถุเป็นสีทองคำเหลืองอร่าม และเป็นมันวาว เหมือนหนึ่งว่าทำด้วยทองคำ งานเครื่องรักมีจุดกำเนิดอยู่ที่ประเทศจีน เพราะมีวัตถุดิบที่สำคัญคือ ชาติ (วัตถุดิบแดงใช้ทำเป็นสีสำหรับเขียน) และยางรัก (ยางไม้ชนิดหนึ่ง) และชาวไทยได้รับความรู้นี้มาเป็นเวลาช้านานแล้ว งานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานเครื่องรักในสังคมไทยมีอยู่หลายอย่าง เช่น งานลงรักปิดทอง งานปิดทองลายรดน้ำ งานภาชนะเครื่องรักหรือเครื่องเงิน

เทคนิควิธีการลงรักปิดทองมีหลายลักษณะ เช่น งานปิดทองทึบ (เต็มทั้งพื้นผิวเรียบ) งานปิดทองร่องชาติ (ทำลวดลายปิดทองในส่วนที่เป็นพื้นสีแดง) งานปิดทองลายฉลุ เป็นต้น



ตู้พระธรรมปิดทองลายรดน้ำ
วัดสุวรรณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



บานประตูด้านหลังพระวิหาร วัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

งานประดับกระจก

งานประดับกระจกเป็นงานศิลปกรรมที่ใช้ในการประดับตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้ และส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรม ด้วยการปิดกระจกสีลงบนผิวของวัตถุต่างๆ เพื่อให้เกิดความสวยงาม และเมื่อแสงสว่างส่องมากระทบผิวกระจก ทำให้มีแสงเปล่งประกายออกมาคล้ายอัญมณี โดยเฉพาะส่วนประกอบต่างๆ ของสถาปัตยกรรม เช่น ช่อฟ้า ใบระกา นาค หางหงส์ และคันทวย ซึ่งจะช่วยให้ส่วนต่างๆ เหล่านั้นเกิดความคงทนอยู่ได้เป็นเวลานาน เพราะกระจกและยางรักที่ห่อหุ้มเนื้อไม้ไว้จะรักษาเนื้อไม้ไว้ได้



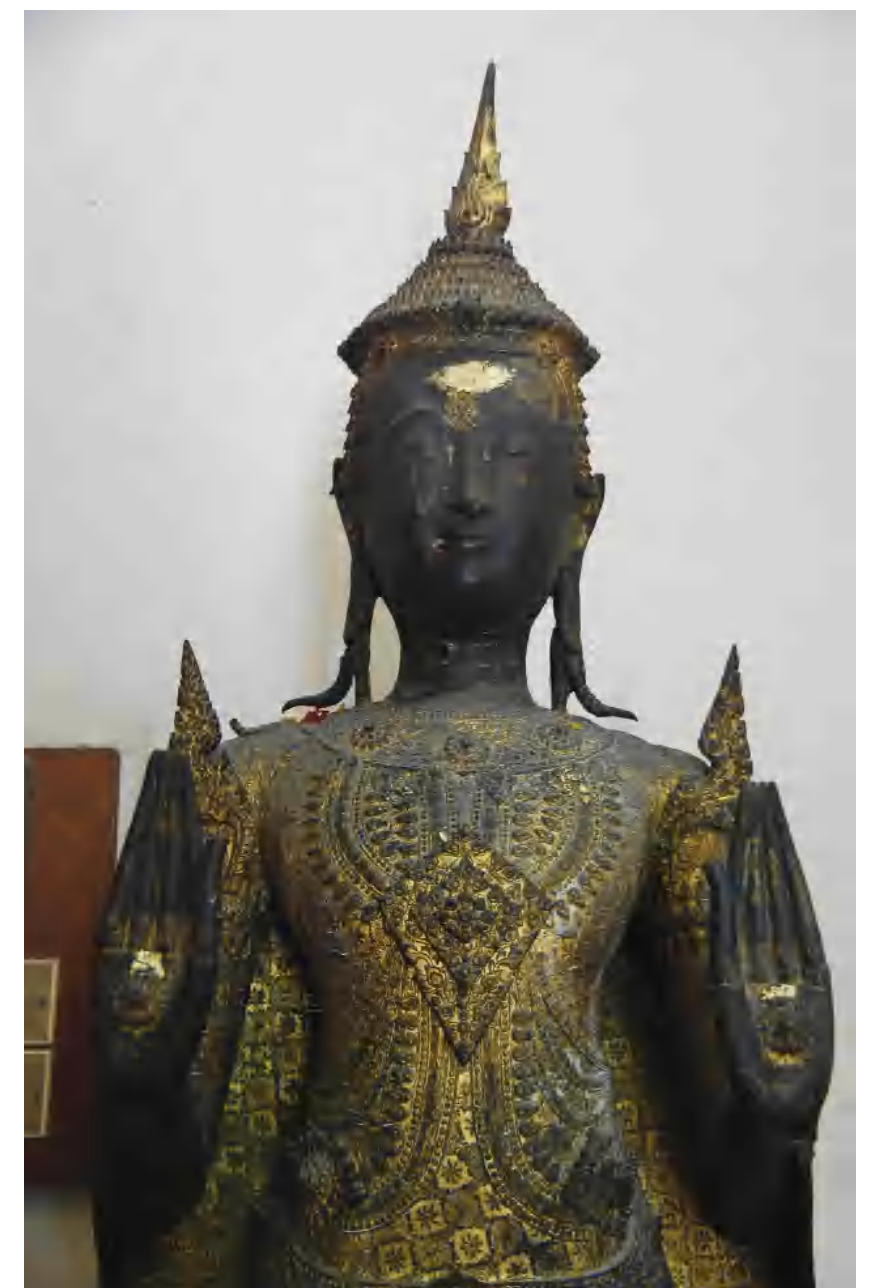
หน้าบันซุ้มระฆัง วัดทองนพคุณ
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



หน้าบัน วัดทองธรรมชาติ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



หน้าต่างพระอุโบสถวัดทองนพคุณ เป็นลวดลายปูนปั้น ประดับกระจก มีรูปลักษณะเลียนแบบพัดยศของพระสงฆ์
เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



งานหล่อโลหะ

งานหล่อโลหะเป็นงานศิลปกรรมที่คนไทยมีความชำนาญและมีประสบการณ์สืบทอดมาเป็นเวลายาวนาน โดยเฉพาะงานประติมากรรมโลหะต่างๆ เช่น สำริด ทองแดง และทองเหลือง ด้วยวิธีการหลอมโลหะให้ละลายเป็นของเหลว แล้วเทรอกกลงไปในแม่พิมพ์ เมื่อโลหะคลายความร้อนและคืนตัวแข็งดั้งเดิมก็จะเป็นรูปทรงตามแม่พิมพ์ มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า วิธีหล่อโลหะอย่างสูญขี้ผึ้ง ซึ่งเป็นวิธีเฉพาะของช่างไทยที่สืบทอดมาแต่โบราณ ซึ่งวิธีการนี้แตกต่างจากการหล่อโลหะของชาวตะวันตก



พระประธานในพระอุโบสถวัดพิชัยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

สำหรับพุทธศิลป์ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ทางศิลปกรรมไทยนั้น จะศึกษาได้ที่ “วัด” ซึ่งเป็นศูนย์รวมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยในทุกยุคสมัย เนื่องจากวัดเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจเป็นศูนย์รวมการทำกิจกรรมของชุมชนรวมทั้งเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุที่อยู่ร่วมกัน จึงต้องมีการกำหนดเขตที่เรียกว่า สี่มา โดยทั่วไปกำหนดเนื้อที่ใช้สอยเป็น ๓ ส่วน คือ

เขตสังฆาวาส ใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ

เขตพุทธาวาส ใช้เป็นที่ประกอบกิจทางสังฆกรรมของสงฆ์

เขตสาธารณะ ใช้เป็นที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาของประชาชน

สำหรับเขตสังฆาวาสในวัดหนึ่ง ๆ มีอาคารที่มีพุทธานุญาตตั้งแต่สมัยพุทธกาล ได้แก่ **กุฏิ** (ที่อาศัยของพระสงฆ์) **กัปปียกุฏิ** (เรือนหรือโรงที่เก็บสิ่งของที่เป็นอาหารส่วนรวมหรือใช้เป็นโรงครัว) **วัจกุฏิ** (อาคารที่พระภิกษุใช้ขับถ่าย) **ขันตมร** (เรือนหรือโรงที่ใช้เป็นที่รักษาไฟและใช้ต้มน้ำซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในสมัยพุทธกาล) ในปัจจุบันมีอาคารใช้สอยเพิ่มขึ้น เช่น **หอดฉัน** (เรือนที่พระภิกษุใช้ฉันอาหาร) **ศาลาการเปรียญ** (อาคารโถงขนาดใหญ่ใช้เป็นที่พระภิกษุศึกษาทางธรรม หรือสำหรับฆราวาสฟังธรรมในวันธรรมสวนะ หรือการบุญกุศลอื่น ๆ) **หอไตร** (อาคารหรือเรือนที่เก็บหนังสือธรรม หรือคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา)



กุฏิที่อาศัยของพระสงฆ์ในวัดอนงคาราม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



พระปรางค์วัดพิชัยญาติการาม



เจดีย์วัดพิชัยญาติการาม เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

สำหรับเขตพุทธาวาส มีสิ่งปลูกสร้างและอาคารที่สำคัญดังนี้
เจดีย์ (ปูชนียสถานหรือวัตถุอนุสรณ์เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า) ซึ่งการสร้างวัดมักมีการปลูกสร้างเจดีย์ขึ้นเป็นประธานของวัด ซึ่งหมายรวมถึงสถาปัตยกรรมรูปแบบอื่น เช่น พระปรางค์ สถูป รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ของไทยที่ใช้โดยทั่วไป คือ รูปแบบทรงกลมเรียกโดยทั่วไปว่า **เจดีย์ทรงลังกา** หรือ**เจดีย์ทรงระฆัง** ตามแบบลังกาวงศ์ หรือเจดีย์รูปแบบอื่น เช่น **พระปรางค์** ตามลัทธิมหานิกายของเขมร



พระวิหารวัดทองนพคุณ

วิหาร (อาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา) การสร้างวัดในประเทศไทยมักนิยมสร้างวิหารควบคู่กับพระเจดีย์ และถ้าหากสร้างวิหารขึ้นในแนวแกนเจดีย์และมีความสัมพันธ์กันในการวางรูปแบบทางสถาปัตยกรรมนิยมเรียกวิหารหลวง ซึ่งธรรมเนียมการใช้วิหารในประเทศไทยนั้นจะไม่มีการทำสังฆกรรมใดๆ นอกจากใช้เป็นที่พักผ่อนในบางโอกาส วิหารบางวัดมีขนาดเล็กพอบรรจุองค์พระพุทธรูปปฏิมาเท่านั้น นิยมเรียก **วิหารแกลบ** วิหารที่สร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีหลังคาทรงโรง หรือหลังคายอดอย่างที่เราเรียกว่า **มณฑป** ก็ได้ ตัวอาคารที่เป็นวิหารบางครั้งนิยมทำเป็นกำแพงเตี้ย เรียกว่า **กำแพงแก้ว** ล้อมอาณาเขตไว้ นอกจากนี้ยังมี **วิหารคด** เป็นการสร้างโรงโถงล้อมองค์พระเจดีย์ ตรงส่วนฐานภายในเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร



พระอุโบสถวัดดอนงคาราม



พระอุโบสถวัดทองธรรมชาติ

โบสถ์ หรืออุโบสถ (อาคารที่พระภิกษุใช้ประชุมสังฆกรรม ได้แก่ การบวช การรับกฐิน การสวดปาฏิโมกข์อุปสมบท และการทำพิธีกรรมที่พระสงฆ์จะต้องเห็นพ้องเป็นเอกฉันท์ต่างๆ) การสร้างโบสถ์ต้องพิถีพิถันเลือกพื้นที่เป็นพิเศษ จะต้องบริสุทธิ์สะอาดปราศจากมลทินทั้งปวง และเมื่อสร้างเสร็จจะต้องทำพิธีผูกพัทธสีมา คือ **ตั้งโบสถ์** เป็นเครื่องหมายเขตบริสุทธิ์ล้อมรอบอาคารที่เป็นตัวโบสถ์อีกชั้นหนึ่ง วัดอุทิศที่กำหนดเขตสีมาเรียกว่า “นิมิต” เป็นเครื่องหมายให้คนเห็นเป็นหลักฐาน ปัจจุบันนิยมฝังลงตรงที่ต้องการกำหนดเขต โบสถ์คือเครื่องหมายที่แสดงให้เห็นว่าได้ดินนั้นมีลูกนิมิตฝังอยู่ ถือว่าเขตสีมาเป็นเขตสำคัญที่สุดของวัด และมักนิยมสร้างกำแพงแก้วล้อมรอบเพื่อประดับเกียรติของอาคาร



หอรระฆัง วัดทองนพคุณ

หอรระฆัง (ทำหน้าที่เช่นเดียวกับหอกกลอง ใช้สำหรับตีบอกสัญญาณให้พระสงฆ์ลงพระอุโบสถ หรือทำสังฆกรรม) ถือเป็นส่วนประดับของเขตพุทธาวาส **ตันพระศรีมหาโพธิ์** (สัญลักษณ์ของการตรัสรู้หรือต้นไม้แห่งปัญญาของพุทธศาสนิกชน)

ส่วนเขตสาธารณะในอดีตนั้นวัดจะมีอาณาเขตกว้างขวางมาก ใช้เป็นที่จัดงานประเพณีประจำปีของชุมชน เช่น บุญบั้งไฟ งานสงกรานต์ และมักจะกันพื้นที่ส่วนหนึ่งไว้เป็นสุสานที่เผาหรือที่ฝังศพ หรือใช้เป็นที่พักสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของผู้ตาย

องค์ประกอบของศาสนวัตถุและศาสนสถานที่สำคัญ แสดงด้วยแผนผัง และภาพ ดังนี้





ช่อฟ้า

อกไก่

ใบระกา

ลายทอง

แปล่าน

แปงวง

แปหาญ

นาคสะดุ้ง

หางหงส์

กระจิงฐานพระ

เชิงแป

แปหัวเสา

ลายหน้าอุดปีกนก

เชิงกลอน

บัวหัวเสา

คันทัน

สะพานหนู

เด้า

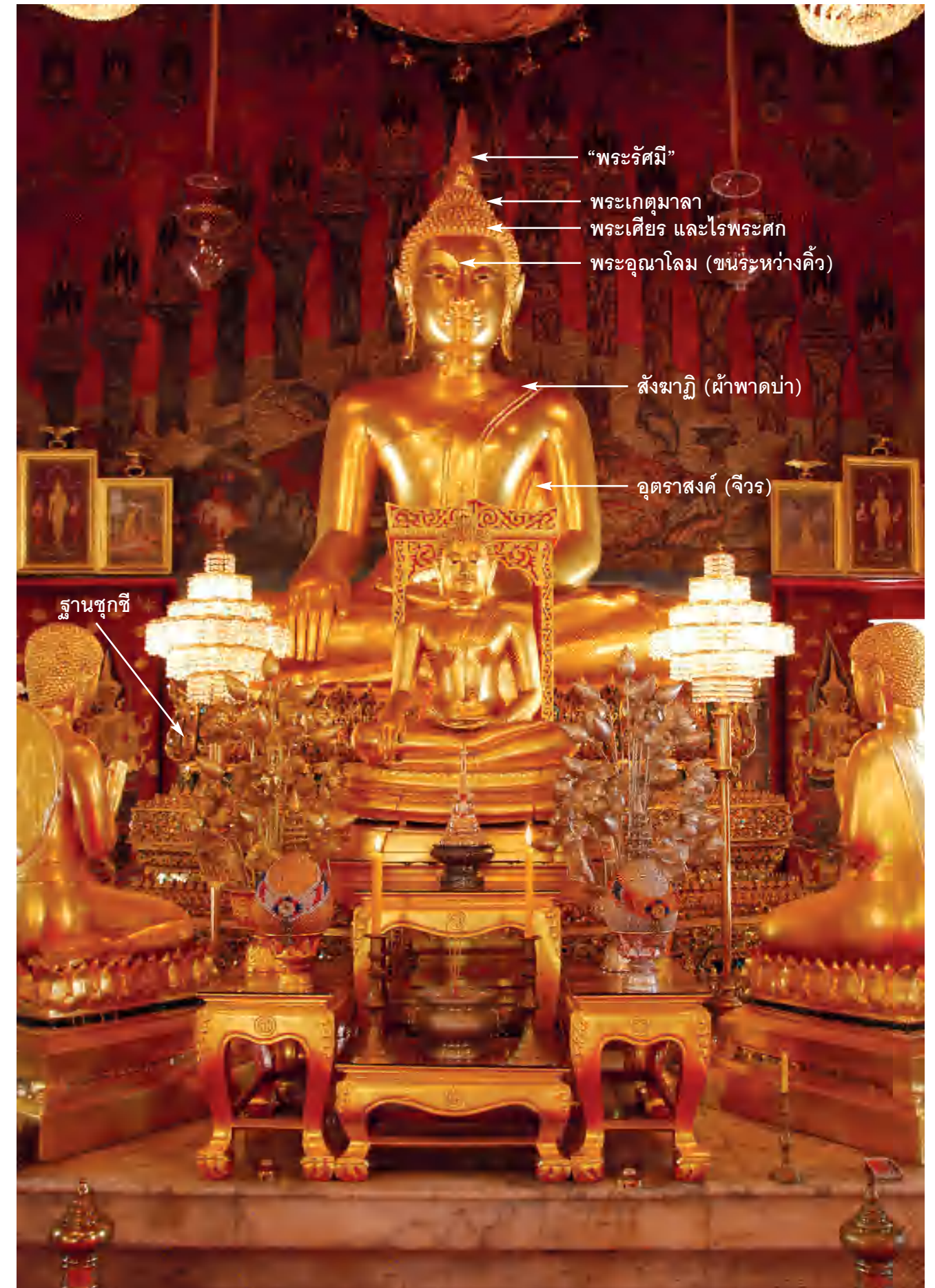
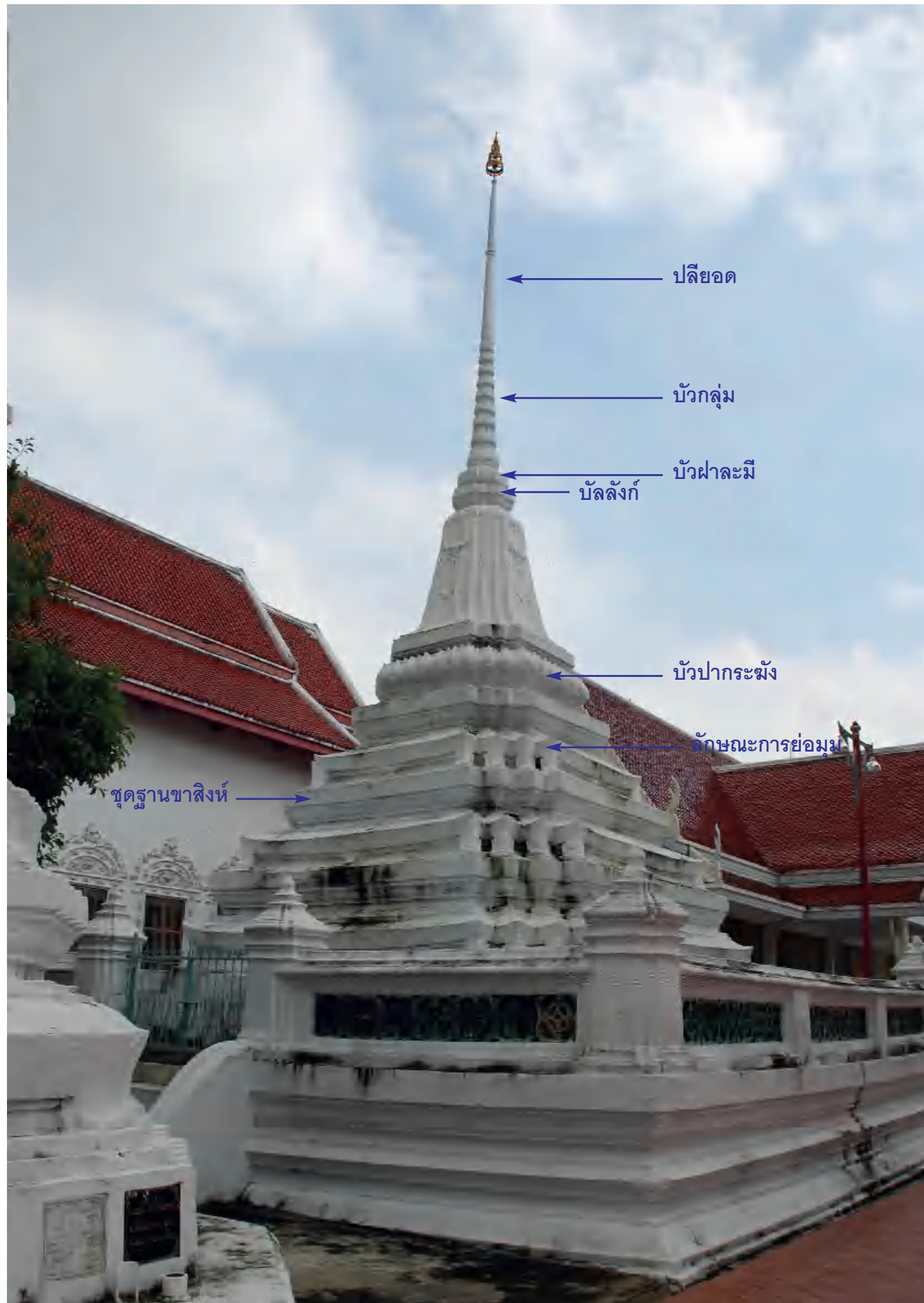
แปปลายเด้า

ลายหน้าอุดเด้า

ทวย

พุก

ที่มา : พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒





วัดทองนพคุณ



ในพื้นที่คลองสาน นอกจากอุดมสมบูรณ์ด้วยเรือกลสวนไร่นา และเป็นเขตเศรษฐกิจที่สำคัญแล้ว ยังเป็นแหล่งศิลปกรรมโดยเฉพาะ ศาสนศิลป์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบเนื่องยาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยาสืบต่อมาถึงปัจจุบัน ทั้งมีความงดงามด้วยรูปแบบศิลปะที่ได้รับ อิทธิพลจากจีนและตะวันตก วัดสำคัญในพื้นที่คลองสานที่เป็นแหล่ง ศิลปกรรมที่ทรงคุณค่ามีเอกลักษณ์เฉพาะทั้งด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมแห่งหนึ่ง คือ วัดทองนพคุณ

วัดทองนพคุณ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตั้งอยู่ เลขที่ ๔๖๔๕ แขวงคลองสาน เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่ บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันตกตรงกันข้ามกับวัดปทุมคงคา (วัดสำเพ็ง) ซึ่งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา

ความเป็นมา

วัดทองนพคุณเดิมเป็นวัดราษฎร์ ชาวบ้านนิยมเรียกกันว่า “วัดทองล่าง” เพราะบริเวณนี้มีวัดทองตั้งอยู่ใกล้กัน ๒ วัด วัดน้อยอยู่ ท้ายน้ำ จึงเรียกว่าวัดทองล่าง ส่วนวัดที่อยู่เหนือน้ำเรียกว่าวัดทองบน (ปัจจุบันคือวัดทองธรรมชาตวรวิหาร) วัดนี้เป็นวัดโบราณไม่ปรากฏ หลักฐานว่าสร้างมาแล้วตั้งแต่เมื่อใด อาจมีมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะเหตุว่าบริเวณนี้เป็นชุมชนดั้งเดิมที่เรียกว่าบางกอก และมีวัดรุ่นเก่า

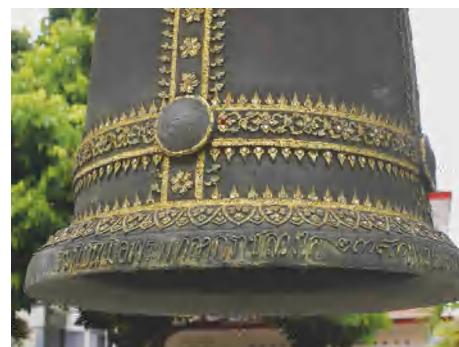
ตั้งแต่สมัยอยุธยาปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (ทองจีน ไกรฤกษ์) ได้ปฏิสังขรณ์แล้วน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง ชื่อวัดอาจตั้งขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ท่านผู้ปฏิสังขรณ์ ได้พบหลักฐานที่สำคัญของวัดคือระฆัง เป็นระฆังโบราณ ตั้งอยู่ที่หน้าศาลาธรรมเขต มีจารึกอยู่ที่ระฆังดังนี้

“ระฆังใบนี้เมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๓๙๓ พระวษา เสด็จขยา เดือน ๒ เดือน กับ ๑ วัน ปัจจุบันปีจอ โทษก คิมหันตรดู เดือนแปด ปัดมาสดา วัน ๖ แรมสิบค่ำ อายุ วัณโณ สุขัง พลัง”

ซึ่งจากจารึกอายุของระฆังตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓ สอดคล้อง กับสมัยของการบูรณปฏิสังขรณ์วัดด้วยเช่นกัน

ศิลปกรรมวัดทองนพคุณ

วัดทองนพคุณมีพื้นที่ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสหรือที่ประดิษฐานปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุ เปรียบเหมือนพระพุทธเจ้ายังทรงประทับอยู่ ณ บริเวณนั้น และเขตสังฆาวาสซึ่งเป็นที่พระสงฆ์และพุทธบริษัทพำนักอาศัย ในส่วนของพุทธาวาส ประกอบด้วยเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงเครื่องอยู่ตรงกลาง ด้านข้างทั้ง ๒ ขนาบด้วยพระอุโบสถ และพระวิหาร ซึ่งลักษณะนี้ถือว่าไม่เป็นแบบแผนแบบประเพณีนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่ต้องมีเจดีย์ประธานและมีวิหารหรือพระอุโบสถอยู่ด้านหน้า



ระฆังโบราณในวัดทองนพคุณ



พระอุโบสถวัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร



หน้าบันพระอุโบสถวัดทองนพคุณ

พระอุโบสถ

จากข้อมูลของกรมศิลปากรกล่าวว่าอาคารเดิมเป็นแบบจีนคือแบบพระราชานิยมในสมัยรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระครูกลินสังวร (มี) เป็นเจ้าอาวาส เนื่องจากท่านเป็นช่าง จึงได้เปลี่ยนแบบพระอุโบสถจากแบบจีนเป็นแบบไทย คือมีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์

วัดทองนพคุณมีพระอุโบสถเป็นประธานหลักของวัด รูปแบบพระอุโบสถประกอบด้วยอาคารที่ไม่มีพาไลหรือหลังคาด้านข้าง มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง ที่มุขนี้ใช้เสารับน้ำหนักที่เป็นทรงสี่เหลี่ยมทึบ ไม่ย่อมุมและไม่มีคันทวยและบัวหัวเสา อันเป็นเทคนิคของงานก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่มีรูปแบบต่างจากพระอุโบสถอื่นๆ คือ มีประตูและซุ้มประตูทางเข้ามุขอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งมี ๒ ช่อง ส่วนหลังคา เป็นเครื่องลายทอง ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ รวยระกาเป็นนาคลายทองหรือนาคสะดุ้ง คือมีส่วนหยักโค้งตรงกลาง หน้าบันที่เป็นงานเครื่องไม้แกะสลัก ลงรัก ปิดทอง พื้นประดับกระเจก



ซุ้มประตูทางเข้าอุโบสถวัดทองนพคุณ



กรอบและซุ้มหน้าต่าง เลียนแบบพัตยค

งานประดับตกแต่งหน้าบัน

ลักษณะหน้าบันแบ่งเป็น ๒ ตับ มีการประดับลวดลายคือตับบนเป็นตราสัญลักษณ์อยู่ตรงกลาง ด้านหน้าเป็นรูปพานประดิษฐานคัมภีร์มีเทียนตั้งอยู่ทั้ง ๒ ข้าง คัมภีร์น่าจะหมายถึงพระไตรปิฎกที่มีเรื่องราวปรากฏในภาพจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนอยู่ภายในพระอุโบสถ ส่วนด้านหลังเป็นพานประดิษฐานบาตร มีเทียนตั้งอยู่ทั้ง ๒ ข้างเช่นเดียวกัน น่าจะหมายถึงเครื่องอัฐบริวารของภิกษุ ลวดลายบนหน้าบันประกอบด้วยลายกระหนกเปลวประดับรอบตราสัญลักษณ์ ส่วนล่างมีช่องกระจนำ ๒ ช่อง มีรูปเทวดาพนมมือถือช่อกระหนกหรือดอกไม้ ซึ่งกำลังบูชาตราสัญลักษณ์ที่อยู่ส่วนบนซึ่งประดับด้วยลวดลายดอกไม้ในกรอบสี่เหลี่ยมเต็มพื้นที่

ลักษณะของการแบ่งหน้าบันเป็น ๒ ตับและแนวความคิดในการประดับหน้าบันเป็นตราสัญลักษณ์ที่ไม่ใช่เป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ น่าจะเป็นสัญลักษณ์ว่าวัดนี้ไม่ใช่วัดที่พระมหากษัตริย์สร้างและเป็นการสร้างที่น่าจะอยู่ในช่วงรัชกาลที่ ๔ แล้ว เพราะมีการปรับเปลี่ยนแนวความคิดในการประดับตราสัญลักษณ์ไว้ที่หน้าบันดังปรากฏตามหลักฐานในวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาทั้งสิ้น

ซุ้มประตูหน้าต่าง

ซุ้มประตู ด้านหน้ามีประตูทางเข้า ๓ ประตู ซุ้มประตูช่องกลางทำเป็นมณฑปยอช้อย คือเลียนแบบพระมหาพิชัยมงกุฎ ซึ่งไม่เคยมีปรากฏที่ใดมาก่อน ส่วนประตูทั้ง ๒ ข้างทำเป็นทรงปราสาท เรียก “ซุ้มยอดปราสาท” สำหรับการทำประตูยอช้อยปราสาท หรือมณฑปนี้ อันมีข้อสันนิษฐานอยู่ ๒ ประการ คือ อาจเป็นช่องประตูสำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จในคราวที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อีกประการหนึ่งอาจสร้างขึ้นเพื่อมummong กล่าวคือการมองผ่านไปยังพระพุทธรูปประธานจะปรากฏอยู่ตรงกลางช่องประตูพอดี ในความหมายของพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปเจ้าประทับอยู่ในปราสาทด้วยเช่นกัน

ซุ้มประตูด้านหลังเป็นซุ้มแบบกรอบหน้านาง เคยปรากฏในงานศิลปะขัตติย ซึ่งรูปแบบที่แตกต่างจากงานศิลปกรรมโดยทั่วไปในสมัยนี้ แต่มีการนำกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่งที่ซุ้มประตูพระอุโบสถวัดราชาธิวาส อันเป็นงานออกแบบของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ดังนั้นซุ้มประตูส่วนนี้อาจมีการซ่อมในภายหลังก็ได้ พระอุโบสถวัดทองนพคุณนี้มีรูปแบบที่แตกต่างจากพระอุโบสถโดยทั่วไป

และคงมีเพียงแห่งเดียวคือการออกแบบช่องหน้าต่างที่มีรูปแบบเฉพาะที่คิดขึ้นใหม่เป็นกรณีพิเศษ กล่าวคือมีการสร้างหน้าต่างด้านละ ๕ ช่อง หน้าต่างช่องตรงกลางมีขนาดใหญ่และเจาะเป็นช่องยาวเลียนแบบมาจากมณฑป ช่องหน้าต่างเป็นช่องยาวคล้ายกรอบพระพักตร์ มีซุ้มหน้าแบบยอดมณฑปยอดน้ำเต้า ส่วนหน้าต่างด้านข้างทั้ง ๒ บานเป็นรูปพัทยศ มีการออกแบบคือตัวกรอบหน้าต่างเป็นรูปวงรีตามลักษณะของพัทยศที่ขึ้นมาจากผนัง มีลวดลายปูนปั้นล้อมรอบกรอบและส่วนยอดก็เป็นยอดของพัทยศ ซึ่งบานที่อยู่ใกล้กับช่องกลางจะมียอดที่สูงกว่าบานที่อยู่ห่างออกไป มีลวดลายปูนปั้นเป็นลายกระหนกล้อมรอบส่วนยอดมีลายนาคขบ สำหรับหน้าต่างที่อยู่ห่างออกไปนั้นมีลายกระจิงล้อมรอบ ไม่มีส่วนยอด บานหน้าต่างทำเป็นวงรีแบบพัทยศด้านละครึ่งวง เมื่อเปิดเข้าหากันก็จะเป็นพัทยศโดยสมบูรณ์โดยมีลวดลายลงรักปิดทองเป็นลวดลายไทยเต็มพื้นที่

การออกแบบบานหน้าต่างคงเป็นฝีมือของพระครูกลิ่นสังวรที่มีความคิดพลิกแพลงในเชิงช่างที่แปลกไปจากโบราณ ในงานออกแบบหน้าต่างเป็นรูปมณฑป อาจเกี่ยวข้องกับตราพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์รัชกาลที่ ๔ ส่วนพัทยศอาจเกี่ยวข้องกับการที่รัชกาลที่ ๔ เคยทรงผนวชมาก่อน และคงเกี่ยวข้องกับงานตกแต่งภายในที่เป็นพระไตรปิฎกด้วยเช่นกัน

ซุ้มสีมา (เสมา)

ลักษณะที่แปลกอีกประการหนึ่งที่ต่างจากที่อื่นได้แก่ ซุ้มสีมาที่ทำคล้ายกับเสาหัวเม็ด แต่เจาะเป็นร่องเล็ก ๆ ประดิษฐานใบสีมาด้านในและตัวซุ้มสีมาตั้งอยู่ในแนวกำแพงแก้ว จากลักษณะของซุ้มสีมาที่ไม่ใช่ทรงคฤห์ และมีรูปแบบหรือแนวความคิดที่แตกต่างออกไปนี้ เกี่ยวข้องกับงานสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพราะเหตุว่าวัดที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดต้องมีซุ้มสีมาเป็นทรงคฤห์ ครั้นพอมาถึงรัชกาลที่ ๔ ตำแหน่งการประดิษฐานซุ้มสีมา หรือใบสีมาได้เปลี่ยนไปหลายลักษณะ เช่น ตั้งที่กำแพงวัดอันเป็นที่มาของ มหาสิมาราม คือการใช้พื้นที่วัดทั้งหมดเป็นเขตสีมา เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม หรือการประดิษฐานใบสีมาไว้ที่กำแพงแก้ว หรือที่ผนังพระอุโบสถ เป็นต้น

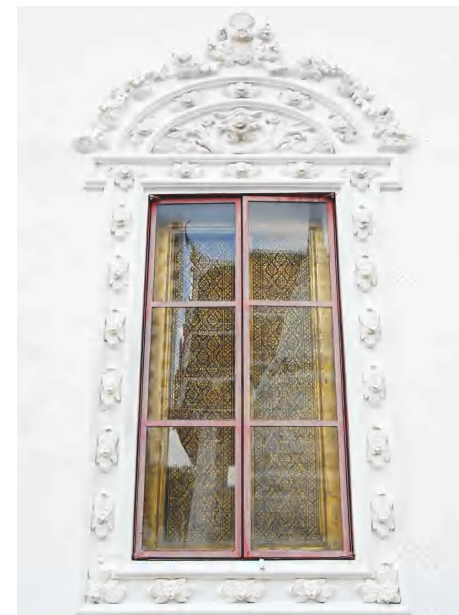
ซุ้มสีมา



ซุ้มหน้าต่าง เป็นยอดมณฑป และพัทยศ



ลวดลายบนบานหน้าต่าง



ภายในพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และอยุธยาตอนปลาย



พระวิหารวัดทองนพคุณ

กล่าวโดยสรุปตามประวัติที่กล่าวว่าวัดนี้ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น ในส่วนของพระอุโบสถน่าจะเป็นงานที่สถาปนาขึ้นในราวรัชกาลที่ ๔ เพราะมีศิลปกรรมหลายอย่างที่อาจกล่าวได้ว่าไม่ใช่งานที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมีความนิยมศิลปะแบบจีนแต่เป็นแบบที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ รวมทั้งงานประดับตกแต่งอื่นๆ เช่น การประดับหน้าบัน การทำช่องหน้าต่าง รวมทั้งการประดิษฐานซุ้มสีมา เป็นต้น ซึ่งถ้ารวมถึงงานจิตรกรรมฝาผนัง ที่อยู่ภายในจะเห็นได้ว่าเป็นงานที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ อย่างแท้จริง รวมทั้งปรากฏหลักฐานผู้เขียนในรัชกาลนี้ด้วยเช่นกัน

พระวิหาร

พระวิหารเป็นอาคารแบบพระราชนิยมศิลปะจีนในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้แก่ หน้าบันก่ออิฐถือปูน ประดับลวดลายกระเบื้องเคลือบอย่างจีนเป็นลายมังกรและหงส์ หน้าบันประดับด้วยกระเบื้องเคลือบเป็นลวดลายแบบจีน ไม่มีเครื่องลายอง คือไม่มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ มีการเพิ่มเติมโครงสร้างของอาคารครั้งสำคัญอย่างใหม่คือ พาไลและเสาดำรับน้ำหนัก โดยทั่วไปจะมีพาไลโดยรอบ แต่ที่วิหารหลังนี้มีเฉพาะส่วนหน้าและหลัง ไม่มีด้านข้าง เสาดำมักเป็นทรงสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ จึงไม่มีคันทวยและไม่มีบัวหัวเสา อันเป็นผลให้อาคารในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้สามารถสร้างให้มีขนาดใหญ่ทั้งด้านกว้าง ด้านยาว และสูง และมีความมั่นคงแข็งแรง นอกจากนี้งานประดับตกแต่งทั้งภายในและภายนอกก็จะเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน เช่น กรอบประตูหน้าต่าง

แต่เดิมจะเป็นซุ้มประตูแบบปราสาทยอด หรือเรือนชั้นซ้อน ก็เปลี่ยนเป็นงานประดับตกแต่งด้วยลายดอกไม้ ใบไม้แทน ที่เรียกว่า “ลายแบบนอกอย่าง” หรือ “ลายอย่างเทศ”

พระวิหารจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่มีการกล่าวว่าวัดแห่งนี้ได้รับการบูรณะครั้งสำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพราะเหตุว่าพระอุโบสถนั้นได้รับการเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบประเพณีนิยมในรัชกาลที่ ๔ แล้ว ปัจจุบันพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปของวัดเป็นจำนวนมาก

พระเจดีย์องค์ใหญ่

เจดีย์ประธานตั้งอยู่ระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหาร ตามประวัติกล่าวว่าพระยาไชยภักกราชเศรษฐีสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ต่อมาท่านเจ้าคุณพระสุธรรมสังวรเถร (มา) ได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๔

รูปแบบเจดีย์ เป็นเจดีย์ทรงเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งประกอบด้วย

ส่วนฐาน มีฐานประทักษิณล้อมรอบ องค์เจดีย์มีฐานเขียงรองรับชุตฐานสิงห์ ๓ ฐานรองรับบัวทรงกลุ่มที่เป็นบัวรองรับองค์ระฆังทั้งหมดอยู่ในผังย่อมุมไม้สิบหก

ส่วนองค์ระฆัง เป็นองค์ระฆังย่อมุม มีบัวทรงกลุ่มรองรับทั้งหมดย่อมุมไม้สิบหก ที่องค์ระฆังประดับท่อนพวงมาลัย ซึ่งลักษณะนี้เป็นส่วนหนึ่งของที่มาของชื่อที่เรียกว่า “เจดีย์ทรงเครื่อง”

ส่วนยอด ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบหก มีก้านฉัตรบัวผาละมี ต่อด้วยบัวทรงกลุ่มเถา ปลีและปลียอดตามลำดับ เจดีย์องค์นี้พิเศษคือมีฉัตรยอดปลีอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งการประดับฉัตรนี้เป็นความนิยมในศิลปะพม่าและในล้านนา

เจดีย์ทรงเครื่องเป็นเจดีย์ที่พัฒนามาจากเจดีย์เพิ่มมุมหรือเจดีย์ย่อมุมในสมัยอยุธยาตอนกลาง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เป็นต้นมา เช่น เจดีย์ศรีสุริยทัย เจดีย์ภูเขาทอง เป็นต้น ต่อมาเจดีย์รูปแบบนี้ได้พัฒนาเป็นเจดีย์ทรงเครื่อง ในความหมายคือมีเครื่องประดับตกแต่งเจดีย์ โดยมีส่วนวิวัฒนาการที่สำคัญ ๓ ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ ๑ ส่วนฐานเป็นชุตฐานสิงห์ ๓ ฐาน ส่วนที่ ๒ คือมีบัวทรงกลุ่มรองรับองค์ระฆัง ส่วนที่ ๓ มีบัวทรงกลุ่มเถาแทนปล้องไฉน



เจดีย์ทรงเครื่อง

เจดีย์ทรงเครื่องเป็นรูปแบบที่นิยมอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย จนมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) ตัวอย่างที่สำคัญคือเจดีย์ทอง ๒ องค์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๑ ทั้ง ๒ แห่งสถาปนาขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ หลังจากนั้นจะพบว่าเจดีย์รูปแบบนี้ได้รับความนิยมสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้พบอยู่ในวัดเกือบทุกแห่งที่พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหรือบูรณะ เช่น เจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๒ และ ๓ ที่วัดพระเชตุพนฯ เป็นต้น เจดีย์ทรงเครื่องได้หมดไปจากงานช่างไทย เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ พระองค์โปรดเจดีย์ทรงระฆังแทนเจดีย์ทรงเครื่อง ดังนั้นวัดที่สถาปนาโดยรัชกาลที่ ๔ มักจะมีเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานเสมอ

เจดีย์ทรงเครื่องสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์มีระเบียบเดียวกันเกือบทุกประการ แต่มีส่วนที่แบ่งได้อย่างชัดเจน คือ ส่วนบัวทรงกลุ่มรองรับองค์ระฆัง ในสมัยอยุธยาบัวทรงกลุ่มอยู่ในผังกลม แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์บัวทรงกลุ่มจะอยู่ในผังย่อมุมเสมอ กับอีกส่วนหนึ่งที่เป็นส่วนย่อยคือ ส่วนยอดในสมัยอยุธยาจะมีเพียงปลี แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์มักมีปลีและปลียอด

เจดีย์ทรงเครื่อง (เจดีย์ราย)

นอกจากเจดีย์ประธานที่เป็นเจดีย์ทรงเครื่องแล้ว ที่วัดทองนพคุณนี้ยังปรากฏเจดีย์ทรงเครื่องขนาดเล็กเป็นเจดีย์รายอีกองค์หนึ่ง มีระเบียบเดียวกันเกือบทุกประการแต่มีขนาดเล็กกว่ามาก และเป็นเจดีย์ทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสองและมีชุตฐานสิงห์เหลือเพียง ๒ ฐาน เจดีย์องค์นี้เป็นเจดีย์ในสมัยรัตนโกสินทร์เพราะมีบัวทรงกลุ่มรองรับองค์ระฆังอยู่ในผังย่อมุม เช่นเดียวกับฐานและองค์ระฆัง และเจดีย์องค์นี้คงสร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๓ และน่าจะเป็นเจดีย์สำหรับบรรจุอัฐิของตระกูลผู้อุปถัมภ์วัด เพราะจากการศึกษาพบว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ นิยมสร้างเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงเครื่องและนิยมเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิประจำตระกูล

เจดีย์ทรงปรางค์ เป็นปรางค์ขนาดเล็ก มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ

ส่วนฐาน เป็นชุตฐานสิงห์ ๒ ฐานในผังย่อมุมไม้ยี่สิบ

เรือนธาตุ เป็นเรือนธาตุย่อมุม ที่จะนำซุ้มไม่มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ อาจเป็นเพราะมีพื้นที่ไม่เพียงพอ

ส่วนยอด เป็นชั้นซ้อนตามระเบียบของปราสาทที่ประดับด้วยกลีบบนและบรรพ์แถลง (พัฒนามาจนเป็นใบ เรียกว่า ใบขนุนเพราะมีลักษณะคล้ายใบขนุน)

เจดีย์ทรงปราสาทองค์นี้จัดเป็นเจดีย์ราย เพราะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ไม่สมมาตรกับเจดีย์หรืออาคารอื่นๆ และมีเพียงองค์เดียว โดยรูปแบบของเจดีย์จัดเป็นเจดีย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและน่าจะเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ เพราะมีรูปแบบเฉพาะคือส่วนยอดเป็นทรงแท่งตรงขึ้นไป ไม่เป็นทรงพุ่มแบบปราสาทสมัยอยุธยา ประการสำคัญคือการประดับกลีบบนและใบขนุนที่แนบชิดกับเรือนชั้นซ้อนเป็นแบบรัตนโกสินทร์ เจดีย์ทรงปราสาทเป็นรูปแบบที่นิยมอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๓ คู่กับเจดีย์ทรงเครื่อง และหมดความนิยมไปพร้อมๆ กันเมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดเจดีย์ทรงระฆังแทน

ทั้งเจดีย์ทรงเครื่องและเจดีย์ทรงปราสาทน่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมีการบูรณะครั้งสำคัญ โดยเฉพาะในเอกสารที่กล่าวถึงพระยาโชฎิกะราชเศรษฐีที่เป็นผู้มาบูรณะ



เจดีย์ทรงปราสาท



เจดีย์ทรงระฆัง

เจดีย์ทรงระฆัง

เป็นเจดีย์ระฆังขนาดเล็ก จัดเป็นเจดีย์ราย ประกอบด้วย

ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยม ๑ ฐานรองรับฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ในผังกลม

ส่วนองค์ระฆัง เป็นองค์ระฆังในผังกลม ขนาดเล็กมาก มีส่วนสำคัญคือ มีมาลัยเถา ๓ วงบัวปากกระฆังรองรับ

ส่วนยอด ประกอบด้วยบัลลังก์ มีก้านฉัตร ที่ก้านฉัตรมีเสาด้านล้อมรอบ ถัดขึ้นไปจึงเป็นส่วนยอดของเจดีย์ทรงระฆังโดยทั่วไปคือ มีปล้องไฉนและปลีตามลำดับ

เจดีย์ทรงระฆังมีที่มาจากเจดีย์ทรงระฆังในสมัยอยุธยา โดยมีลักษณะสำคัญที่กล่าวได้คือ มีส่วนรองรับองค์ระฆังที่เป็นมาลัยเถา ๓ วง อีกส่วนหนึ่งคือการมีเสาด้านล้อมรอบก้านฉัตร เจดีย์รูปแบบนี้ได้รับความนิยมอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงโปรดเจดีย์ทรงนี้มากจนมีหลักฐานปรากฏว่าพระองค์ไม่ทรงโปรดเจดีย์ไม่สิบสองเพราะบอบบาง ไม่เหมาะแก่การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จึงทรงเปลี่ยนมาเป็นเจดีย์ทรงระฆังแทน ดังนั้นเจดีย์องค์นี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่เกี่ยวข้องกับการบูรณะวัดนี้ในรัชกาลที่ ๔ สอดคล้องกับพระอุโบสถและงานจิตรกรรมที่อยู่ภายในที่เป็นงานสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ แล้วทั้งสิ้น



ภาพจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ

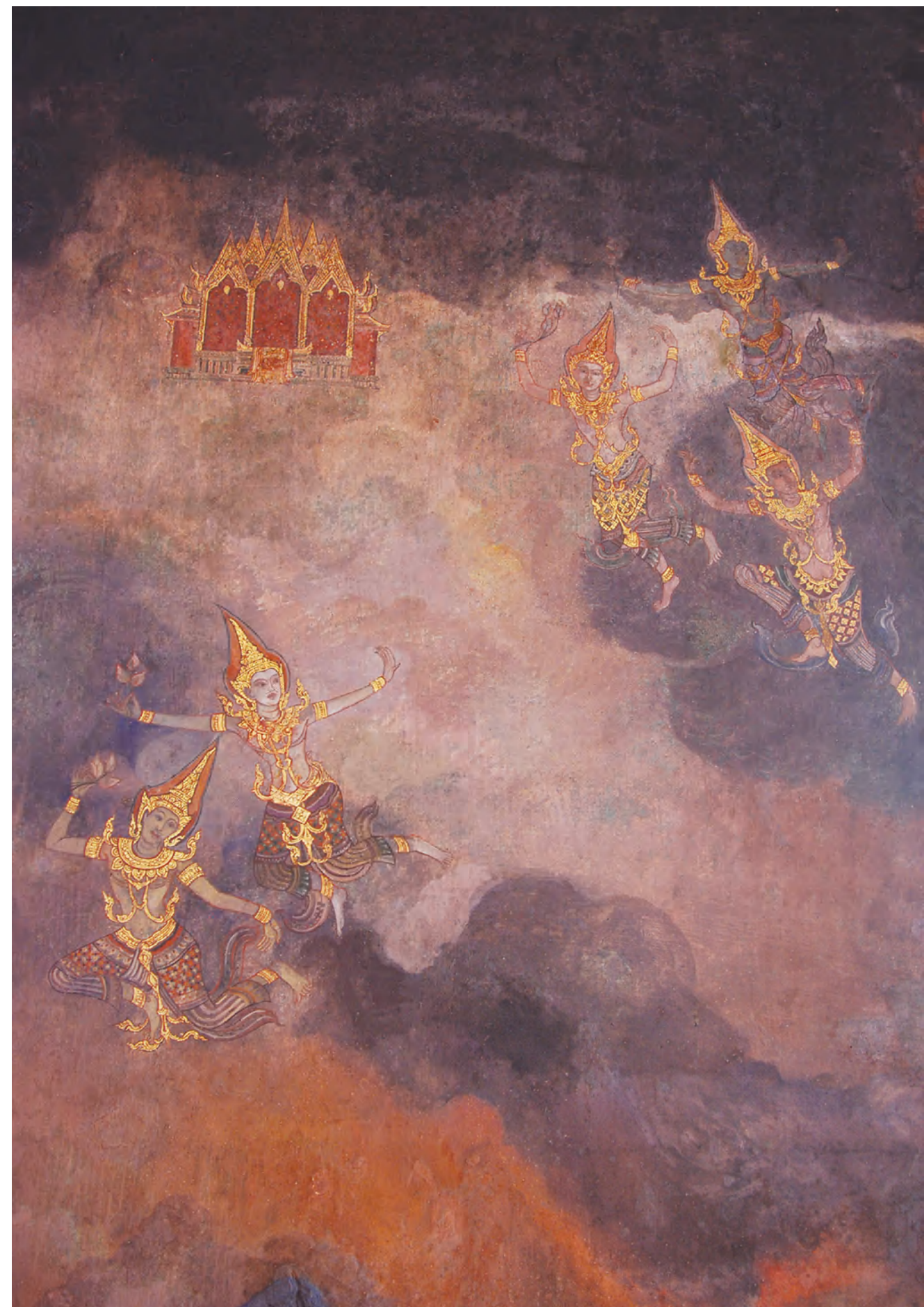
งานจิตรกรรม

งานจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ

จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถสันนิษฐานว่าผู้เขียนคือพระครูกลินสังวร ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นศิษย์ของขรัวอินโข่ง พระที่เป็นจิตรกรเขียนภาพที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่างานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของงานจิตรกรรมไทย ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนทั้งทางด้านแนวความคิดและเทคนิคในการเขียน ได้แก่ แนวความคิดที่ปรับเปลี่ยนจากงานเขียนแบบปรัมปราคติมาสู่แนวสัจนิยมหรือสมจริง เช่น เรื่องที่เลือกมาเขียน แต่เดิมเป็นเรื่องไตรภูมิโลกสันฐาน พุทธประวัติหรือชาดกเปลี่ยนมาเขียนภาพปริศนาธรรม ภาพกัณฑ์ของพระสงฆ์หรือภาพอสุภกรรมฐาน เป็นต้น ส่วนเทคนิคการเขียนก็เป็นแนวสมจริง เช่น การเขียนภาพคน อาคารบ้านเรือน ต้นไม้ ประการสำคัญที่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในงานจิตรกรรมไทยคือการเขียนภาพแบบสามมิติที่ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีช่างเขียนที่เป็นพระบุคคลสำคัญที่เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้คือ ขรัวอินโข่ง ซึ่งมีผลงานเขียนหลายแห่ง เช่น ที่วัดบวรนิเวศวิหาร วัดบรมนิวาส นอกจากนี้ยังมีช่างผู้เขียนงานลักษณะนี้เกิดขึ้นจนเป็นสกุลช่างที่เรียกว่า “สกุลช่างขรัวอินโข่ง” เช่น พระครูกลินสังวร ผู้เขียนจิตรกรรมวัดทองนพคุณแห่งนี้ ดังนั้นผลงานเขียนภาพที่วัดนี้จึงเป็นแนวที่แตกต่างจากที่เคยมีมาตั้งแต่โบราณ



ภาพเทพชุมนุม





ภาพเทพชุมนุม

ลักษณะงานจิตรกรรมที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ ลงมาที่เป็นแนวเหมือนจริงหรือแนวกึ่งสมจริงนั้นจะมีลักษณะสำคัญคือ ภาพบุคคลหรือฉากอาคารบ้านเรือนเริ่มเหมือนจริง ส่วนที่เป็นภาพเทวดา กษัตริย์ยังเป็นอุดมคติหรือกึ่งสมจริง เช่น ยังคงมีเครื่องทรงปิดทองเพื่อเน้นให้เห็นความเป็นบุคคลสำคัญ แต่ส่วนที่เป็นเทวดาก็เขียนเต็มองค์ มีเครื่องทรงเป็นเหมือนจริง รวมทั้งพระพักตร์ การแสดงการเหาะประการสำคัญคือ การแสดงภาพทัศนวิสัย ที่เป็นแบบสามมิติ คือแสดงภาพใกล้ ไกล เทวดามีทั้งองค์เล็ก องค์ใหญ่ หรือมีการเขียนเป็นหมู่ต่างจากการเขียนเทวดาหรือเทพชุมนุม ตามแบบแผนประเพณีแต่เดิมนั้นจะเขียนเพียงด้านข้างและเขียนภาพนั่งพนมมือที่เรียกว่าเทพนม ส่วนการเขียนท้องฟ้าจะเขียนเป็นสีพื้นธรรมดาไม่แสดงภาพเมฆที่เหมือนจริง



ภาพเทพธิดาผู้สวดมนต์ขอพรพระอินทร์ ๑๐ ประการ (ทศพร) เพื่อจุติลงมาบนโลกมนุษย์ในเรื่องพระเวสสันดรชาดก



เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังที่วัดทองนพคุณนี้มีประวัติสำคัญที่มีการกล่าวถึงกันมากคือเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานพระกฐินหลวง ณ วัดแห่งนี้ในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ และพระองค์มีความโสมนัสในพระอารามแห่งนี้และได้ตรัสชมเชยนายช่างผู้ออกแบบและบูรณะวัดแห่งนี้ คือพระครูกลินสังวรผู้ครองพระอาราม ว่ามีฝีมือที่ไม่ซ้ำแบบใคร จึงมีพระราชดำริที่จะใคร่เลื่อนพระครูกลินสังวรขึ้นเป็นพระญาณรังสี ที่พระราชทานพระอารามแห่งนี้ แต่ครั้งพิเคราะห์ภาพจิตรกรรมที่เขียนขึ้นที่ผนังด้านหน้าพระประธาน คือ ภาพฉากเทพธิดาผู้สวดมนต์ขอพรพระอินทร์ ๑๐ ประการ (ทศพร) เป็นภาพเหตุการณ์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ประกอบด้วย สวณันทวัน มีสระโนดาตที่เหล่านางอัปสรกำลังลงเล่นน้ำในสระ มีฉากรูปนางอัปสรวนายถึง ๗ รูป ซึ่งเป็นภาพเปลือย เช่น เปิดผ้าถุงถึงสะโพก ยืนแหวกผ้าถุง ไม่ถุงผ้า หรือผ้าหลุดลุ่ย เป็นต้น ซึ่งรัชกาลที่ ๔ ทอดพระเนตรแล้วทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมเพราะเป็นห้องที่อยู่เบื้องหน้าพระประธานและเป็นที่พระสงฆ์ กระทำสังฆกรรม จึงประกาศแจ้งให้พระครูผู้ครองวัดแก้ไขให้ถูกต้อง

และอันเนื่องมาจากจิตรกรรมเรื่องดังกล่าว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่าพระครูกลินสังวรเจ้าอาวาสเป็นผู้เขียนเอง เป็นเหตุให้เจ้าอาวาสองค์นี้ไม่ได้เลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะตลอดชีวิต และภาพจิตรกรรมส่วนนี้น่าจะได้รับการแก้ไข ในปัจจุบันจึงน่าจะเป็นภาพที่เขียนขึ้นใหม่เพราะไม่ตรงกับที่บรรยายไว้ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๔

เรื่องราวที่เขียนในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ

แผนผังของงานจิตรกรรมประกอบด้วย ผนังสกัดหลังพระพุทธรูปประธานเขียนภาพผ้าม่านเสมือนให้เป็นฉากหลังของพระพุทธรูปประธาน และมีเหล่าเทพชุมนุมที่นั่งเป็นหมู่รวมกันมีพระอินทร์อยู่แถวหน้าสุด ผนังสกัดด้านหน้าพระประธานเขียนภาพพระไตรปิฎกประดิษฐานอยู่บนตั่งเต็มผนัง ผนังด้านข้างทั้ง ๒ ระหว่างกรอบหน้าต่างเขียนภาพเหล่าเทวดาเป็นหมู่กำลังเหาะในท้องฟ้า เทวดาเขียนเต็มองค์ และท้องฟ้าเป็นแบบเหมือนจริง เห็นกรอบหน้าต่างทั้ง ๒ ด้าน เขียนเรื่องเวสสันดรชาดกในกรอบรูปขนาดใหญ่ แบ่งเป็นภาพ ๆ เห็นกรอบภาพแต่ละภาพ พื้นที่ผนังว่าง เขียนภาพฉัตร เป็นระยะ ๆ ระหว่างฉัตรเขียนภาพนกกำลังบินแทรกอยู่ ฉัตรเป็นเครื่องสูงและเครื่องพุทธบูชาพระพุทธรูปประธาน



พระเทพปริยัติมุนี เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ



ภาพเทพชุมนุมมีพระอินทร์อยู่หน้าสุดด้านขวาพระประธาน



ภาพฉัตรบนฝาผนังพระอุโบสถวัดทองนพคุณ

ภาพผ้าม่านและเทพชุมนุม

จิตรกรรมที่วัดทองนพคุณมีการเปลี่ยนเรื่องราวครั้งสำคัญคือ จิตรกรรมที่ผนังเบื้องหลังพระประธานเขียนเป็นรูปม่านห้อยลงมาสองข้าง เปิดช่องส่วนกลางให้เห็นพระพุทธรูปประธาน ที่มีผ้าม่านทั้ง ๒ ข้าง เขียนเป็นภาพเทพชุมนุมที่รวมกันเป็นหมู่กำลังบูชาพระพุทธเจ้า โดยมีพระอินทร์ที่มีพระวรกายสีเขียวอยู่แถวหน้าสุด ซึ่งพระพุทธรูปประธานเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยหมายถึงการชนะมาร แต่เดิมความหมายของพระพุทธรูปประธานนิยมประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย และนิยมเขียนภาพเล่าเรื่องด้านหลังพระประธานเป็นภาพไตรภูมิโลกสันฐาน ส่วนด้านหน้าพระประธานเป็นภาพมารผจญ และที่ผนังทั้ง ๒ จะเขียนภาพเทพชุมนุม ซึ่งเป็นสื่อที่แสดงให้เห็นถึงตอนพระพุทธเจ้าชนะมาร และทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่วัดทองนพคุณนี้ไม่ได้แสดงภาพจิตรกรรมดังกล่าว แต่การมีเหล่าเทพชุมนุมมาบูชาก็เท่ากับว่าพระพุทธรูปที่เป็นงานประติมากรรมสื่อความหมายโดยไม่ต้องใช้จิตรกรรม และยังสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดในการแสดงออกของงานช่างที่ยังมีปริมาณประติมากรรมอยู่ เกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติ แต่มีวิธีสื่อความหมายที่ต่างออกไป



ภาพเทพชุมนุมมีพระอินทร์อยู่หน้าสุดด้านซ้ายพระประธาน

ภาพคัมภีร์พระไตรปิฎก

ภาพพระไตรปิฎกเขียนเต็มผนังด้านหน้าหรือเรียกว่าด้านสกัด ด้านหน้าพระประธาน การเขียนภาพพระไตรปิฎกน่าจะเป็นงานที่ปรากฏอยู่เพียงแห่งเดียวในจิตรกรรมไทย อาจเป็นด้วยเหตุที่งานจิตรกรรมฝาผนังในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้นเป็นยุคที่เริ่มเข้าสู่แนวเหมือนจริง ดังนั้นเรื่องต่างๆ ที่นำมาเขียนจึงเป็นแนวสมจริงด้วย

พระไตรปิฎกแปลหมีนสี่พันพระธรรมขันธ์ ประดิษฐานบนตั่งบูชาฐานสิงห์มีภาพแจกันดอกไม้และแมวอยู่ด้านข้าง ดูแล้วคล้ายกับแนวคิดในการประดับเครื่องโต๊ะเครื่องตั้งอย่างจีนที่นิยมอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ คัมภีร์ซ้อนเป็นชั้นๆ แสดงด้วยคัมภีร์ที่มีดด้วยไม้ประกบห่อด้วยผ้าที่มีลวดลายงดงาม วางเรียงซ้อนกันอย่างเป็นระบบ คัมภีร์ทั้ง ๓ ปิฎก มีชื่อบอกไว้ทั้ง ๓ ปิฎก ได้แก่ สุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎกและวินัยปิฎก ด้านข้างคัมภีร์มีภาพพระอินทร์และเหล่าเทวดาเหาะลงมาบูชา จะเห็นได้ว่าพระอินทร์มีสีเขียวประทับนั่งอยู่ด้านหน้าสุดที่ผนังด้านข้างระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเป็นภาพเทพกำลังเหาะ ผนังด้านข้างส่วนบน เขียนเป็นรูปจักรตั้งเป็นระยะๆ คั่นด้วยรูปสิงห์ การแสดงภาพเทวดากำลังเหาะและจักรซึ่งเป็นเครื่องสูงประกอบแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคัมภีร์ที่เป็นของสูงอันควรแก่การเคารพบูชา

ที่ได้ภาพและที่ด้านข้างประกบของพระคัมภีร์มีคำจารึกบอกถึงคัมภีร์และจำนวนแต่ละคัมภีร์ ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก ๒๐๓ คัมภีร์ พระอภิธรรม ๘๒ คัมภีร์ พระวินัย ๔๙ คัมภีร์ นอกจากนี้ยังมีคำจารึกที่เชิญชวนให้สาธุชนร่วมกันบริจาคเพื่อสร้างคัมภีร์ โดยให้เลือกว่าศรัทธาจะสร้างคัมภีร์ใด



ภาพคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก

ภาพคัมภีร์วินัยปิฎก



จิตรกรรมเรื่องพระเวสสันดรชาดก

เวสสันดรชาดก

ภาพเวสสันดรปรากฏบนผนังเหนือกรอบหน้าต่างทั้ง ๒ ด้าน ภาพเขียนอยู่ในกรอบขนาดใหญ่ มีการเขียนกรอบและมีผ้ามา้น ด้านล่างและบนดูแล้วเหมือนโรงละคร แต่ละภาพมีการแบ่งเป็นตอนๆ ที่สำคัญ เช่น ตอนที่ประทับภายในพระนคร ตอนที่ประทับในป่า และตอนชูชกที่มีฉากของหมู่บ้านที่แสดงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในยุคนั้นได้เป็นอย่างดี ในแต่ละภาพการเขียนภาพไม่ได้มีการแบ่งภาพด้วยเส้นดินเทาแต่เขียนปนกันทั้งหมด การแบ่งภาพจะใช้องค์ประกอบของภาพและเรื่องราวเป็นตัวแบ่ง ต้นไม้ อาคารบ้านเรือน ซึ่งเป็นเทคนิคที่เกิดขึ้นแล้วตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๓ และมาปรากฏอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังนั้นการอ่านเรื่องจะต้องดูจากองค์ประกอบของภาพบุคคลสำคัญในเรื่องเป็นหลัก



จิตรกรรมฝาผนัง เรื่องพระเวสสันดรชาดก



จิตรกรรมฝาผนัง เรื่อง พระเวสสันดรชาดก

เวสสันดรชาดกเป็นพระชาติสุดท้ายของพระพุทธองค์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เนื้อเรื่องกล่าวตั้งแต่ตอนต้นเรื่องที่พระอินทร์เสด็จไปทูลเชิญให้นางผุสดีจุติลงมาในโลกมนุษย์เป็นพระมารดาของพระเวสสันดร หลังจากนั้นเรื่องได้ดำเนินไปตามเนื้อเรื่องของพระเวสสันดร ตั้งแต่การบริจาคทานคือช้างป่าจัญนาเคนทร์ ให้กับพราหมณ์ การเสด็จออกป่าและบำเพ็ญพรตเป็นฤๅษี ภาพเสด็จพระดำเนินออกป่าถือเป็นภาพสำคัญภาพหนึ่งที่ประกอบด้วย พระเวสสันดร นางมัทรี ทั้งสองพระองค์ทรงอุ้มกัณหาและชาลี ฉากที่จิตรกรให้ความสำคัญมากที่สุดคือ ฉากชูชกและกัณหา ชาลี ซึ่งได้แสดงรายละเอียดหลายตอนในภาพเขียนยังสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ บ้านเรือนผู้คน ท้ายสุดของภาพแสดงเรื่องตอนนครกัณฑ์ คือกษัตริย์ทั้งหมดกลับมาพบกันในพระราชวัง อันถือเป็นตอนสุดท้ายของเวสสันดรชาดก

สำหรับภาพสำคัญอีกเรื่องหนึ่งอยู่ที่ผนังด้านหน้าพระประธานด้านประตูซ้าย คือ ภาพฉากเทพธิดาผุสดีทูลขอพรพระอินทร์ ๑๐ ประการ (ทศพร) เพื่อจุติลงมาบนโลกมนุษย์และเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร เป็นภาพเหตุการณ์ตอนหนึ่ง บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประกอบด้วย สวณันทวันเป็นสำคัญ มีสระอโนดาตที่เหล่านางฟ้ากำลังลงสรงน้ำ เหล่านางอัปสรเปลือยท่อนบนและการเขียนภาพเกือบเป็นแนวสมจริง เช่น บางฉากมีภาพการขัตสีฉวีวรรณ การเขียนภาพหน้าตา สรีระ เช่น ถิ่นที่เหมือนจริง ภาพฉากนี้เองที่เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ เสด็จฯ มาวัดนี้ได้ทอดพระเนตรภาพอื่นๆ โดยเฉพาะภาพปรีชาธรรม พระองค์โปรดและตรัสชมอย่างมาก แต่พอมาถึงภาพนางอัปสรทำให้พระองค์ตรัสว่า ไม่เหมาะสมจนมีการวิจารณ์และให้มีการแก้ไขใหม่ ดังภาพที่ปรากฏในปัจจุบันนี้

ภาพปรีชาธรรมและภาพแสดงกิจวัตรประจำวันของบรรพชิต (พระสงฆ์และสามเณร)

ภาพปรีชาธรรม ภาพต้นไม้

ภาพสำคัญภาพหนึ่งด้านหน้าที่คู่อยู่กับภาพสวรรค์ระหว่างช่องประตูคือภาพปรีชาธรรมที่เป็นภาพต้นไม้ขนาดใหญ่มีกิ่งก้านสาขาสอดกันขึ้นไป เบื้องล่างมีเหล่าพระสงฆ์และภิกษุสามเณรแสดงอาการอย่างสามัญ ลักษณะต้นไม้เป็นต้นไม้ทองแบบแปลก อาจหมายถึงอานิสงส์ของการปฏิบัติธรรมและการทำบุญของอุบาสก อุบาสิกา ซึ่งการทำภาพปรีชาธรรมลักษณะนี้ปรากฏในงานจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ อยู่อย่างมาก



ภาพกิจวัตรประจำวัน
ของผู้เฝ้าวัด

ภาพกิจวัตรประจำวันของผู้อยู่วัด

เรื่องนี้มีที่มาจาก “กิจวัตรประจำวันของผู้อยู่วัด” ซึ่งบุคคลที่อยู่ในวัดแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือเด็กวัดและมัคนายกวัด กับพระสงฆ์และสามเณรได้มีจิตรกรรมที่เขียนเรื่องนี้โดยเฉพาะและมีจารึกได้ภาพกล่าวไว้คือจิตรกรรมที่วัดบวรนิเวศวิหาร สำหรับที่วัดทองนพคุณนี้ได้เลือกเฉพาะกิจของพระสงฆ์ สามเณร มาเขียนไว้ในความหมายของบรรพชิตผู้ปฏิบัติจะต้องรู้จักสถานะแห่งตนว่าเป็นภิกษุหรือสามเณรแล้วต้องปฏิบัติให้เหมาะสมแก่สภาวะนั้น ซึ่งมีข้อที่ต้องปฏิบัติ ๑๐ ข้อ คือ

๑. บิณฑบาต หมายถึง บรรพชิตจะต้องเลี้ยงชีวิตด้วยปัจจัยตามที่ผู้อำนวยให้ด้วยความเลื่อมใส
๒. กวาดลานวัด เพื่อให้เป็นผู้รู้จักความสะอาด เรียบร้อยและช่วยรักษาสมบัติของศาสนาให้อยู่ในสภาพที่ดี
๓. ปลงอาบัติ คือการให้ผู้อื่นได้ทราบถึงความชั่วของตัวเองโดยเปิดเผย แล้วจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งตามระเบียบวินัย
๔. ทำวัตร สวดมนต์
๕. ขวนขวายปัจจัยและภาวนา มี ๒ ส่วนคือ
 - ปัจจเวกชน คือการพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบเกี่ยวกับปัจจัย ๔ เพื่อมิให้ผู้นั้นบริโภคปัจจัยด้วยกิเลสตัณหา
 - เจริญภาวนา คือการเจริญกรรมฐาน
๖. อุปัฏฐากอุปัชฌาจารย์เป็นนิจ
๗. บริหารสิ่งของและร่างกาย หมายถึงการปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมและวินัยกับบริวารที่ตนมีใช้ คือ บาทร จีวร เป็นต้น และต้องดูแลร่างกายเพื่อการปฏิบัติธรรมอยู่เป็นนิจ
๘. ขวนขวาย คือการขวนขวายในการเล่าเรียนของผู้บวชผู้นั้น
๙. เอาใจใส่หมู่สงฆ์และกิจของสงฆ์
๑๐. ดำรงตนให้น่าไหว คือการควบคุมตนให้ปราศจากมลทินโทษ จนเป็นที่ตั้งแห่งความศรัทธาของผู้พบเห็น



ภาพกิจวัตรประจำวันของผู้อยู่วัด

ภาพเทพชุมนุม

ภาพสำคัญอีกส่วนหนึ่งคือภาพเทพชุมนุมเขียนอยู่เหนือประตูทางเข้าด้านหลังพระประธานสองข้าง เหล่าเทพประกอบด้วย เทวดา ครุฑ อสูร เหาะมาเป็นกลุ่ม เทพทั้งหลายไม่ได้พนมมือแต่อยู่ในลักษณะของการรำรำ พระหัตถ์ข้างหนึ่งถือดอกไม้ (ดอกบัว) น่าจะเป็นเพื่อการสักการะพระประธาน ซึ่งน่าจะเป็นคติเดียวกับเหล่าเทพชุมนุมที่เป็นเทพจากหิมันจักรวาลลงมาชุมนุมในตอนทีพระพุทธรเจ้าตรัสรู้ที่มักพบในงานจิตรกรรมแบบประเพณีนิยม แต่มีการแสดงออกของเทพที่ต่างจากแบบแผนประเพณี ที่แต่เดิมจะแสดงด้วยเทพชุมนุมที่นั้งเป็นแถวๆ และแลเห็นเฉพาะด้านข้างเท่านั้น แต่ที่วัดทองนพคุณนี้ ตัวล่องลอยอยู่ในท้องฟ้าในลักษณะกึ่งสมจริง การเขียนภาพเทวดาแสดงลักษณะครบทั้งองค์และแสดงท่าทางที่กึ่งสมจริง ในที่นี้มีการเขียนเครื่องทรงที่เป็นแบบอุดมคติ มีการเคลื่อนไหว และที่สำคัญแสดงสรีระคือกล้ามเนื้อ สีพระพักตร์ เขียนพระมัสสุ ที่เหมือนจริงและเขียนอย่างได้สัดส่วนสวยงาม มีการจัดวางองค์ประกอบภาพของกลุ่มเทวดาที่ล่องลอยอยู่ในท้องฟ้า การวางท่าทางได้อย่างเหมาะสม รวมทั้งการเขียนภาพท้องฟ้าแสดงก้อนเมฆที่เหมือนจริง

แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ งานจิตรกรรมหรืองานศิลปกรรมเข้าสู่ยุคแห่งความเหมือนจริง แต่สิ่งหนึ่งที่มักพบเสมอในงานศิลปกรรมคือการเขียนภาพเหล่าเทวดา ซึ่งยังเป็นที่ยินยอมอยู่อย่างมาก และเทวดาในสมัยนี้จะมีลักษณะกึ่งสมจริง คือ การเขียนท้องฟ้าที่มีเมฆ เขียนเทพเป็นหมู่ และเขียนเต็มองค์ การแสดงท่าทางที่เหมือนจริง เช่น การหันพระพักตร์ การแสดงสีพระพักตร์ การแสดงกล้ามเนื้อ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าในยุคนี้ยังมีความเชื่อเรื่องเทวดาอยู่อย่างมาก เช่น รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระสยามเทวาริราช เป็นต้น





กิจวัตรประจำวันของผู้ยู่วัด

วิเคราะห์งานจิตรกรรม

สำหรับภาพจิตรกรรมที่วัดทองนพคุณในมุมมองของอาจารย์ น. ณ ปากน้ำ ผู้เชี่ยวชาญในงานจิตรกรรมไทยได้ให้ความเห็นว่า ภาพเขียนในพระอุโบสถ เขียนขึ้นตามคติศิลปะสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ นิยมใช้พื้นสีดำ รวมทั้งดอกดวงบนเพดานลอยเด่นจากพื้นดำ ผนังเบื้องหลังพระประธานเขียนเป็นรูปม่านห้อยลงมาสองข้าง แฉกกลางให้เห็นพื้นดำสนิทเบื้องหลังพระประธาน เป็นทำนองจะเน้นพระประธานให้เด่นขึ้น มีรูปอัคร力士หรือโคมแก้วห้อยลงมาเหนือพระเศียร และที่เหนือประตูทางเข้าด้านหลังพระประธานสองข้าง เขียนรูปเทวดาเหาะมาเป็นกลุ่มบนพื้นสีดำ ต่างพนมมือมีดอกไม้ติดมาด้วย เพื่อสักการะพระประธาน

เหตุผลแห่งการเลือกเรื่องพระไตรปิฎกและภาพกิจวัตรของพระสงฆ์มาเขียนเนื่องมาจากในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดมาสู่แนวสมจริง ไม่ใช่แนวปรัมปราคติ เพราะเหตุว่าอิทธิพลตะวันตกได้เริ่มเข้ามาสู่ไทย จึงเริ่มมีการนำแนวความคิดทางตะวันตกเข้ามา เช่น มีการกล่าวว่าบาทหลวงท่านหนึ่งได้วิจารณ์การเขียนภาพไตรภูมิโลกทัศน์ฐาน แสดงให้เห็นว่าโลกทัศน์ของคนไทยยังเชื่อว่าโลกแบนซึ่งในสมัยนั้นทางตะวันตกได้ค้นพบแล้วว่าโลกกลมเป็นต้น ประกอบกับในรัชกาลที่ ๔ พระองค์ท่านอาจเห็นว่าคณะสงฆ์ไม่เคร่งครัดในวินัยสงฆ์นัก จึงทรงตั้งคณะธรรมยุติกนิกายขึ้นมาเพื่อให้พระสงฆ์เน้นในการปฏิบัติมากขึ้น อันเป็นเหตุผลหนึ่งซึ่งงานจิตรกรรมที่เป็นเรื่องของงานสั่งสอนทั้งพระและผู้คนทั่วไปนั้นมาเขียนภาพที่เหมือนจริง และสามารถเข้าใจและปฏิบัติได้ ประกอบด้วย ภาพปริศนาธรรม ได้แก่ ภาพที่สั่งสอนให้คนเข้าใจถึงหลักธรรมหรือสื่อความหมายให้เห็นถึงแนวทางการเข้าถึงพระธรรม เป็นต้น

กิจวัตรประจำวันของบรรพชิต อยู่ในเรื่อง “กิจวัตรประจำวันของผู้ยู่วัด” ซึ่งเกี่ยวข้องกับภาพชุดคัณฑ์ ๑๓ ได้แก่ ภาพกิจของสงฆ์ที่ควรปฏิบัติ ๑๓ ประการ และภาพอสุภกรรมฐาน ๑๐ คือการเพ่งซากศพประเภทต่างๆ ๑๐ ประเภท อันเป็นที่มาของการปลงกรรมฐานซึ่งทั้ง ๒ เรื่องนี้เป็นที่นิยมอย่างมากในงานจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๔ สอดคล้องกับเหตุผลที่ทรงตั้งธรรมยุติกนิกาย เพราะมีพระราชประสงค์ที่จะให้พระสงฆ์เคร่งครัดในระเบียบวินัยนั่นเอง ดังนั้นการที่วัดทองนพคุณเขียนภาพพระไตรปิฎก จึงนับเป็นเรื่องที่ตรงกับยุคสมัยมากที่สุดคือให้พระสงฆ์มาเน้นในการศึกษาระเบียบวินัย คัมภีร์ทางศาสนา

ข้อสันนิษฐานอีกเหตุผลหนึ่งของการเลือกคัมภีร์มาเขียนตามที่ปรากฏในคำจารึกคือการเชิญชวนให้สาธุชนได้เกิดศรัทธาในการสร้างคัมภีร์เพื่อการพระศาสนา ซึ่งน่าจะเป็นเหตุผลที่สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานข้างต้น คือการให้พระสงฆ์และผู้คนหันมาสนใจในหลักธรรมคำสั่งสอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมากขึ้น ประกอบกับในช่วงรัชกาลที่ ๓ ได้มีการนำคัมภีร์ทางศาสนาจากลังกาเพื่อมาทำการคัดลอก หลักฐานคัมภีร์ที่ได้รับการคัดลอกปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ลักษณะของคัมภีร์ที่คัดลอกลงใบลานและมีไม้ประกับคัมภีร์พร้อมผ้าห่อคัมภีร์เป็นลักษณะคล้ายกันกับที่ปรากฏในงานจิตรกรรมที่วัดทองนพคุณแห่งนี้ จึงอาจมีความเกี่ยวข้องกันได้

ส่วนภาพที่เป็นปริมปราศดีเรื่อง เวสสันดรชาดก ยังปรากฏอยู่นั้น น่าจะเป็นเรื่องปรกติเพราะเวสสันดรชาดกยังเป็นเรื่องที่ยังนำมาเทศนาสั่งสอนผู้คนอยู่จนถึงปัจจุบันเพราะยังมีการเทศน์มหาชาติ คือพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และอาจด้วยเหตุที่วัดนี้แต่เดิมอาจเป็นวัดที่อยู่ชานพระนครและอาจจะไม่ได้เป็นวัดหลวง จึงยังมีการสร้างเรื่องปริมปราศดีปะปนอยู่ในงานจิตรกรรมด้วย วัดที่เป็นงานสร้างตามแนวความคิดแบบใหม่คือเหมือนจริงในสมัยรัชกาลที่ ๔ จะเกิดขึ้นเฉพาะวัดที่พระองค์ทรงสถาปนาและเป็นวัดในสายธรรมยุติเท่านั้น การที่ไปปรากฏในวัดอื่นๆ ได้น่าจะเกิดจากแรงบันดาลใจเป็นสำคัญ เพราะยังพบว่าในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีงานเขียนภาพจิตรกรรมที่เป็นแบบปริมปราศดี ได้แก่ พุทธประวัติ หรือทศชาติ ตามวัดรอบนอกพระนคร หรือวัดที่อยู่ต่างจังหวัด และเป็นช่างฝีมือดี อาจเป็นช่างที่มีมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ เมื่อได้เขียนงานในพระนครจึงออกไปเขียนงานนอกพระนครด้วย

อย่างไรก็ตามการเขียนภาพเวสสันดรชาดกก็ได้รับอิทธิพลศิลปะแบบกึ่งสมจริงมาใช้แล้ว เช่น การดำเนินเรื่องเป็นแนวใหม่ที่เขียนบนผนังเดียวกันไม่ต้องมีสินเทาหรือลายเมฆ ต้นไม้ มาเป็นตัวแบ่งภาพ ภาพบุคคลเล็กลง สัดส่วนเป็นแบบสมจริง มีทัศนวิสัย คือใกล้-ไกล มีข้อสังเกตคือภาพที่เป็นปราสาทราชวัง เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของพระมหากษัตริย์และขุนนางชั้นสูง ยังคงเขียนแบบประเพณีนิยมเป็นภาพ ๒ มิติ เครื่องทรงตามอุดมคติ มีการปิดทองที่เครื่องทรง เป็นต้น ส่วนภาพเหตุการณ์ ผู้คนทั่วไป เขียนแบบกึ่งสมจริงและเหมือนจริง ได้แก่ เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เช่น ภาพชาวจีน ฝรั่ง แหก เป็นต้น



ภาพเวสสันดรชาดก



ภาพผ้า幔และเทพชุมนุมเหนือประตูทางเข้าด้านหลังพระอุโบสถ



งานประติมากรรม

พระประธานในพระอุโบสถ

พระประธานในพระอุโบสถเป็นพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๒.๑๐ เมตร สูง ๒.๖๐ เมตร มีลักษณะทางพุทธศิลป์ที่ยังใกล้เคียงกับพระพุทธรูปแบบที่พบในสมัยรัชกาลที่ ๓ ลักษณะพระพักตร์ที่กล่าวว่ายังใกล้เคียงกับพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือพระพุทธรูปมีพระพักตร์เล็ก พระขนงโก่งป้ายเป็นแผ่นระหว่างเปลือกพระเนตรกับพระขนง เส้นพระโอษฐ์เป็นแนวโค้งขึ้นเล็กน้อย คล้ายเรือประทุน ลักษณะนี้เองที่นิยมเรียกว่า “พระพักตร์อย่างหนู” อันเป็นรูปแบบเฉพาะของพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓ ขมวดพระเกศาปานกลาง พระรัศมีเป็นเปลวสูง พระวรกายบอบบางและสูงเพรียว และ พระกรเรียวยาวด้วยเช่นกัน ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกัน เป็นต้น จากสัดส่วนของพระวรกายที่สูงจนผิดส่วนี้ อาจมีการบูรณะ หรือไม่ก็เกิดจากการออกแบบที่ต้องการให้สัดส่วนสัมพันธ์ระหว่างส่วนฐาน และภาพผ้า幔ที่เปิดออกเบื้องหลัง



พระประธานในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ



ประติมากรรมนูนสูง
ภายในศาลาการเปรียญ

กล่าวโดยสรุปพระพุทธรูปประธานน่าจะเป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อคราวบูรณะครั้งสำคัญ เพราะลักษณะโดยรวมแล้วใกล้เคียงกับกลุ่มพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ที่รัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยเหตุที่เป็นงานปูนปั้นและคงไม่ใช่ช่างหลวงที่หล่อพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงทำให้ลักษณะพระพุทธรูปออกไปทางงานช่างพื้นบ้านอยู่บ้าง เช่น สัดส่วนพระวรกายพระพุทธรูปที่บอบบางและยืดสูงกว่าปรกติ ทำให้พระกรยาวตามไปด้วย และประการสำคัญคงมีการบูรณปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด

ประติมากรรมภาพชุดพุทธประวัติ (ประติมากรรมนูนสูงปิดทองและระบายสี)

งานศิลปกรรมที่มีชื่อเสียงอีกอย่างหนึ่งของวัดทองนพคุณคือ ภาพพุทธประวัติ เป็นงานประติมากรรมนูนสูง ปิดทอง และระบายสี ถือเป็นงานศิลปะแบบที่เรียกว่าสื่อผสมคือมีการผสมผสานระหว่างเทคนิคแบบเก่าที่ลงรักปิดทอง กับงานเขียนสีรูปบุคคลสมจริง แต่เดิมติดตั้งอยู่ภายในศาลาการเปรียญหลังเก่า ประดับอยู่ในส่วนผนังศาลาจรดกับผ้าเพดานชายคาที่ทอดลงมาเป็นพาล์ส่วนหนึ่ง และติดไว้ตามเสาของศาลาการเปรียญส่วนหนึ่ง ภาพทั้งหมดมีด้วยกัน ๙๐ ชิ้น มีขนาดของภาพละกัน ๒ ขนาดคือ ๒๘.๗ x ๓๙.๓ เซนติเมตร และขนาดย่อมคือ ๒๕.๓ x ๓๘.๗ เซนติเมตร เป็นภาพทางตั้งใส่กรอบกระจกมีลักษณะเหมือนใส่อยู่ในตู้ ติดเชื่อมต่อกันเป็นชุดๆ ในระหว่างเสาระเบียง ส่วนภาพที่ติดตามเสาห้องเป็นภาพเดี่ยว ศาลาการเปรียญหลังนี้เดิมตั้งอยู่ข้างเมรุหน้าวัดในส่วนที่ติดกับคลองวัดทองนพคุณ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ คุณนายล้อม เหมะชะญาติ ได้เป็นผู้อุปถัมภ์ในการบูรณปฏิสังขรณ์ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๖ สันนิษฐานว่าประติมากรรมพุทธประวัติชุดดังกล่าวนี้จะสร้างขึ้นในช่วงก่อนหน้านี้นี้เล็กน้อยและน่าจะเกี่ยวข้องกับคุณนายล้อม เหมะชะญาติ ผู้อุปถัมภ์ในการปฏิสังขรณ์วัด จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุที่จำความได้ว่ามีการกล่าวถึงการจัดสร้างโดยช่างแถบฝั่งธนและมีการจองภาพดังกล่าว และพิเคราะห์จากรูปแบบศิลปะส่วนหนึ่งเป็นงานที่สืบทอดมาจากรัชกาลที่ ๕



ประติมากรรมนูนสูงปิดทอง
และระบายสีเล่าเรื่องพุทธประวัติ



ประติมากรรมนูนสูงปิดทอง
และระบายสีเล่าเรื่องพุทธประวัติ

ประติมากรรมที่แสดงภาพพุทธประวัติปรากฏขึ้นหลายตอน หรือหลายปางนั้นได้มีการปรับปรุงขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยพระองค์ ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นผู้ออกแบบ พระองค์ได้ทรงพระนิพนธ์เป็นตำราพระพุทธรูปปาง ต่างๆ ขึ้นและสร้างเป็นประติมากรรมลอยตัว ครั้งแรกได้ ๓๓ ปาง และได้เพิ่มเป็น ๔๔ ปาง ต่อมาในสมัยหลังได้เพิ่มเป็น ๘๐ ปางบ้าง จนถึง วัดทองนพคุณนี้รวมแล้วถึง ๙๐ ปาง แต่ได้สร้างต่างจากสมัยก่อน ที่เคยมีมาคือการสร้างเป็นประติมากรรมนูนสูงแทนจิตรกรรมและ ประติมากรรมลอยตัว ภาพพุทธประวัติของวัดทองนพคุณจึงเป็นงานศิลปะ ที่แปลกกว่าที่แห่งอื่นและถือเป็นงานประติมากรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติ ที่ละเอียดมากที่สุดเท่าที่เคยมีมา

สำหรับเทคนิคการสร้าง เป็นเทคนิคพิเศษแบบผสม กล่าวคือ เทคนิคหลักเป็นแบบการหล่อสำริดทั่วๆ ไปคือ การหล่อสูญขี้ผึ้ง คือ การปั้นหุ่นขี้ผึ้งขึ้นก่อน จึงนำไปทาเทือกซึ่งผสมดินที่มีมูลวัวผสมจากนั้น จึงเข้าดินอ่อนและเข้าดินแก่ เสร็จแล้วจึงนำไปหล่อ คือการเผาไฟ พร้อมกับการเททอง คือสำริดที่กำลังหลอมละลายลงในหุ่นขี้ผึ้งนั้น เนื้อทองจะไปไล้ขี้ผึ้งออก ทิ้งไว้ให้แห้ง เมื่อแกะแม่พิมพ์ออกก็จะเป็น ประติมากรรมตามที่ต้องการ สำหรับเทคนิคที่เพิ่มเติมขึ้นมาของงาน ประติมากรรมนูนสูงที่วัดทองนพคุณนี้เกิดจากการที่มีภาพเป็นจำนวน มากและบางภาพมีลักษณะงานตกแต่งและฉากประกอบที่ซ้ำๆ กัน ช่างจึงใช้วิธีผสมผสานคือ มีส่วนหนึ่งที่ทำมาจากพิมพ์ แสดงว่าการ สร้างงานที่ทำจากพิมพ์ คือการนำขี้ผึ้งไปกดลงบนพิมพ์และนำมาหล่อ เสร็จแล้วนำไปติดกับส่วนที่ต้องการ ทางช่างเรียกวิธีนี้ว่า “กะแหะ” เหมือนการกะแหะลาย ส่วนใหญ่ที่พบจะเป็นพวกภาพประกอบ เช่น บุคคล ต้นไม้ ที่มีลักษณะและท่าทางที่เหมือนๆ กัน

สำหรับพุทธประวัติจากการตรวจสอบเรื่องและการดำเนินเรื่องนั้น ตรงตามพระพุทธประวัติ พรรณนาไว้ในปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส



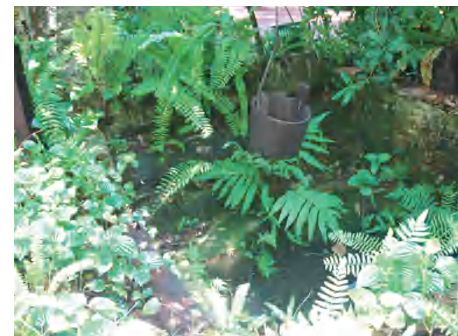
อุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี อนุสรณ์สถานแห่งความดีงามชั่ววันรันดร์

สวนสาธารณะกลางชุมชนย่านวัดอนงค์ราม ต้นไม้เล็กใหญ่
เก่าแก่ให้ความเย็นร่มครึ้ม กลิ่นดอกปีบหอมเย็นอบอวลไปทั่วบริเวณ
ดอกเล็ก ๆ บอบบางสีขาวหลุดจากก้านดอกร่วงหล่นโปรยปรายลงพื้น
ศิลาแลงที่ปูเป็นทางเดินโดยทั่วบริเวณ เหมือนเชิญชวนประชาชน
เช่นเราท่านให้เข้าไปเยี่ยมเยือนอุทยานบนดินที่มีอาณาเขตกะทัดรัด
เพียง ๔ ไร่ หากทรงคุณค่าและจับใจผู้มาเยือนยิ่งนัก ณ อุทยานนี้เอง
ท่านจะได้ทราบพระราชประวัติ พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจ
ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และที่สุดของการเยี่ยมชม
ครั้งนี้ คือ บ้านในวัยเยาว์ของพระองค์เองที่จำลองแบบจากเค้าโครงใน
หนังสือแม่เล่าให้ฟังที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ทรงบันทึกไว้



มุมหนึ่งของอาคารป่านะศาลา
ร้านจำหน่ายเครื่องดื่มน้ำ ที่ออกแบบให้
สอดคล้องกับอาคารพิพิธภัณฑ์

การสร้างอุทยานนี้มีที่มาจากกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๓๖ ที่จะให้มีการอนุรักษ์สถานที่ที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเคยประทับตั้งแต่ครั้งทรงพระเยาว์ บริเวณย่านวัดดอนงคราม เดิมย่านดังกล่าวเป็นกรรมสิทธิ์ของนายแดง นานา และนายเล็ก นานา และสองพี่น้องได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายที่ดิน ๔ ไร่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มูลนิธิชัยพัฒนาเป็นเจ้าของโครงการ นายนนท์ บุรณสมภพ เป็นผู้ออกแบบและบริหารโครงการ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นผู้ดำเนินการจัดสร้าง โดยมีกรมศิลปากรเป็นผู้ควบคุมความถูกต้องทางด้านประวัติศาสตร์และศิลปกรรม เพื่อใช้เป็นสวนสาธารณะระดับชุมชน ที่ประชาชนสามารถเข้ามาศึกษาหาความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ พันธุ์พืชนานาชนิด ไม้ดอกไม้ใบ เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ และออกกำลังกาย มีจุดที่น่าสนใจของอุทยานนี้ ได้แก่ พระรูปสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีประทับในสวน ศาลาแปดเหลี่ยม ศูนย์ศิลปศึกษาพัฒนา บ่อน้ำโบราณ ทิมบริวาร อาคารพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติฯ เรือนจำลองสมเด็จพระย่าและแผ่นดินเกษะสลัก



กำแพงเก่าที่อนุรักษ์ไว้ในอุทยาน



บริเวณภายในอุทยานเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

๑ ทิม : ศาลาแถวหรือห้องแถวสำหรับเป็นที่พัก

อาคารพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติฯ

อาคารพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทั้ง ๒ หลัง ได้อนุรักษ์และปรับปรุงจากตึกแถวซึ่งเป็น
 ทิมบริวารที่อยู่ล้อมรอบบ้านของเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี
 (แพ บุนนาค) อธิบดีกรมพระคลังสินค้า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นอาคารชั้นเดียวก่ออิฐถือปูน แบบผสม
 ระหว่างสถาปัตยกรรมไทย และจีน หลังคามุงกระเบื้องดินเผา
 สีธรรมชาติ ภายในอาคารจัดแสดงนิทรรศการและพิพิธภัณฑ์ ส่วนที่
 น่าสนใจมาก ก็คือ ไม่มีการตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีมาแต่เดิม แต่จะออกแบบ
 ให้อาคารหลบหลีกต้นไม้ และใช้ผนังกระจกใส เพื่อให้ผู้ชมภายใน
 มองเห็นต้นไม้ใหญ่ที่มีรากชอนไชเกาะผนังอาคารเดิมไว้อย่างมั่นคง

อาคารหลังแรก จัดแสดงพระราชประวัติของสมเด็จพระศรี-
 นครินทราบรมราชชนนี และประวัติความเป็นมาของชุมชนวัดอนงคาราม
 จัดเป็นตู้นิทรรศการภาพสลับกับภาพโปร่งแสงและตั้งตู้แสดงของสำคัญ
 ซึ่งได้รับพระราชทานมาจัดแสดง มีคำอธิบายทั้งภาษาไทยและอังกฤษ

ด้านซ้าย แนวผนังอาคาร จัดแสดงภาพตั้งแต่ยังทรง
 พระเยาว์ จากชีวิตครอบครัวสามัญชน จนถึงเป็นพระบรมราชชนนีของ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงสองพระองค์

ด้านขวา เป็นภาพความเป็นอยู่ ศาสนสถานและบุคคล
 สำคัญบริเวณใกล้เคียงกับบ้านเดิมเมื่อครั้งทรงพระเยาว์ในชุมชน
 วัดอนงคาราม และภาพที่ประทับทั้งในและต่างประเทศ

ผนังด้านในสุด จัดแสดงภาพงานพระบรมศพ สิ่งของ
 เครื่องใช้ในพระราชพิธี หนังสือที่ระลึกและของสำคัญที่ได้รับพระราชทาน
 มาจัดแสดง

อาคารหลังที่สอง จัดแสดงเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและ
 พระราชจริยาวัตรที่สำคัญ มีตู้แสดงงานฝีพระหัตถ์ ของใช้ส่วนพระองค์
 ชุดผนังอาคารด้านซ้าย ขวา เป็นภาพแสดงในตู้นิทรรศการ และภาพ
 โปร่งแสง งานเซรามิก งานปั้นพระพุทธรูป งานดอกไม้แห้ง งานปัก
 พระนิพนธ์เกี่ยวกับศาสนา

เมื่อเดินเข้าสู่อาคารจะมีคอมพิวเตอร์ระบบสัมผัสจอภาพ
 เสนอเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์และเกี่ยวกับอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ
 ทั้งหมดที่สามารถสืบค้นเพิ่มเติมได้ตามความต้องการ



การแสดงนิทรรศการภายในห้องพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติฯ



ด้านหลังบ้านจำลองสมเด็จพระเจ้า



ด้านหน้าบ้านจำลองสมเด็จพระเจ้า

เรือนจำลองสมเด็จพระเจ้า

จากหนังสือ “แม่เล่าให้ฟัง” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ กล่าวว่า “เมื่อจำความได้แม่ก็อยู่ที่ธนบุรีแล้ว ที่ซอยซึ่งปัจจุบันเป็นซอยวัดอนงค์ “บ้าน” จะเป็นส่วนหนึ่งของอาคารซึ่งก่อด้วยอิฐ หลังคาเป็นกระเบื้องและประกอบด้วยหลายชุด (Unit) ด้านหนึ่งของ “บ้าน” มี ๔-๕ ชุด ซึ่งมีคนอยู่ อีกด้านหนึ่งพังไปแล้ว และร้าง “บ้าน” ที่อยู่นั้นเก่าพอใช้และอยู่ในสถานที่ไม่ดี เพราะไม่มีการซ่อมแซมเลย บ้านนั้นเป็นบ้านเช่า แต่เช่าเพียงกำแพง ผนังและหลังคา ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นไม้เช่นพื้นนั้น ผู้เช่านำมาเอง... และข้างหน้าบ้านมีระเบียบ พื้นเป็นไม้ปิดข้างๆ และมีหลังคามุงจาก ส่วนนอกก่อนจะถึงถนนเป็นอิฐแล้วจึงเป็นถนน เมื่อเข้าไปในบ้านแล้วจะมีห้องโถงๆ ด้านขวามียกพื้นเป็นไม้ทั้งสองห้อง ห้องพระและห้องประกอบอาชีพของพ่อแม่ ทุกเช้าผู้ใหญ่จะถวายข้าวพระพุทธรูปและหลังเที่ยงแม่จะเป็นผู้สวด “เสถียรมังคละ ยาจามิ” เมื่อลาของถวายและนำอาหารที่บรรจุอยู่ในถ้วยชามเล็กๆ มากิน ถัดไปมีห้องซึ่งเป็นห้องนอนและข้างหลังจะมีห้องครัวยาวตลอดซึ่งกั้นด้วยกำแพงหลังกำแพงนี้มีที่โล่งๆ ซึ่งจะไปถึงได้ถ้าอ้อมไปเพราะทางครัวไม่มีประตูออก ในบ้านไม่มีห้องน้ำ การอาบน้ำนั้นอาบน้ำกันที่หน้าบ้าน ตุ่มน้ำจะตั้งอยู่ที่ระเบียบหรือไปอาบกันที่คลองสมเด็จพระเจ้าพระยา...”



ห้องนอนในบ้านจำลองสมเด็จพระเจ้า



ห้องทำทองในบ้านจำลองสมเด็จพระเจ้า



ห้องครัวในบ้านจำลองสมเด็จพระเจ้า



ห้องเครื่องทรง



ห้องเครื่องยา

บ้านจำลองในสวนนี้ นางสาวอัจฉรา ถาวรมาศ มณฑนากร จากกรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบ ตัวอาคารก่ออิฐถือปูน มีชาน ระเบียบ ด้านหน้าบ้าน ด้านข้างปลูกด้วยไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินเผา ชั้นลด หลังคาด้านหน้ามุงจาก ด้านข้างอาคารอนุรักษ์ต้นไม้ใหญ่ของเดิมไว้ หลังคาจึงเว้นสำหรับให้ต้นไม้ทะลุขึ้นไป ด้านขวาแบ่งห้องเป็น ๓ ตอน มีห้องพระและห้องทำทอง ซึ่งเป็นที่ประกอบอาชีพทำทองของพระชนกของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ถัดไปเป็นห้องนอน ด้านหลังเป็นห้องครัวยาวตลอดกำแพง



แม่ฟ้าหลวงดวงประทีปชาวป่าเขา
และเหล่าทวยหาญไทยในไพรเถื่อน
ไม่มีวันที่พระจะลืมเลือน
ผองเพื่อนผู้ทุกข์ยากลำบากลำบาก
ทรงสละสิ่งสิ้นยอมสิ้นสุข
เสด็จประเทาทุกซอกไทยไม่เพื่อบ่น
พระคุณเทียบแผ่นดินฟ้าดิน
เหลือล้นถ้อยคำรำพรรณนา
บัดนี้ไอ้อันจจาแม่ฟ้าหลวง
เสด็จถึงลูกทั้งปวงไว้ได้หาล้า
แม่นชาติหน้ามีจริงดังวาจา
ขอเกิดใหม่ได้บาทาแม่ฟ้าเทอญ

(จากคำประพันธ์ร้อยกรองอาเศียรวาทสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
ปรากฏบนหินแกะสลัก ประพันธ์โดยท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา)

แผ่นหินแกะสลัก

งานแกะสลักหินเป็นงานประติมากรรมที่สำคัญชิ้นหนึ่งใน
อุทยาน เป็นหินทราย นำมาจากอำเภอรังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา
มีขนาดกว้าง ๑.๖๐ เมตร ยาว ๘ เมตร หนา ๙๐ เซนติเมตร ตั้งอยู่
บนฐาน สูง ๘๐ เซนติเมตร อยู่บริเวณลานต่อจากอาคารบ้านจำลอง
ด้านหนึ่งเป็นภาพพระราชกรณียกิจ แสดงภาพความเป็นอยู่ของราษฎร
ในพื้นที่ห่างไกลความเจริญ การดำเนินงานของคณะแพทย์อาสา
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) การจัดตั้งโรงเรียน
ชาวเขา และโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน กลางภาพเป็นต้นไม้ใหญ่
มีตราอักษรพระนามาภิไธย ส.ว. ประดับอยู่กึ่งกลาง เหมือนทรงเป็น
ร่มโพธิ์ร่มไทรปกเกล้าชาวไทยให้อยู่เย็นเป็นสุข อีกด้านหนึ่งเป็นภาพ
ริ้วขบวนไหว้สาแม่ฟ้าหลวง บริเวณหน้าพระตำหนักดอยตุง



อุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ แห่งนี้ จึงถือเป็นอนุสรณ์สถานที่
รำลึกถึงความรักความผูกพัน ความกตัญญูที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงมีต่อสมเด็จพระบรมราชชนนีของพระองค์ ในส่วนของชาวไทย
ก็ได้รับประโยชน์จากสวนสาธารณะแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระองค์
ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชนในด้านทรงใฝ่พระราชหฤทัยในการศึกษา
ศาสนา ทรงดำรงพระชนมชีพอย่างสมณะ เรียบง่าย และทรงพึ่งพา
ตนเอง ทรงโปรดการทำงานและการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์โดย
เฉพาะอย่างยิ่ง พระราชกรณียกิจที่มีผลต่อการพัฒนาการศึกษา
การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการสาธารณสุขในปัจจุบัน เช่น
การสร้างโรงเรียนชาวเขาสำหรับประชาชนที่ห่างไกล มูลนิธิแพทย์
อาสา โครงการพัฒนาดอยตุง ฯลฯ ไม่เพียงแต่ความรู้ที่ได้รับ แต่ผู้ชม
จะได้รับความอิ่มใจเมื่อได้ชมและรับรู้พระราชกรณียกิจของพระองค์



แผ่นหินแกะสลักในบริเวณสวนอุทยานเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี



ชุมประตู่ทางเข้าพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติฯ

อุทยานเฉลิมพระเกียรติฯจัดให้มีกิจกรรมต่างๆ อยู่เสมอ อาทิ
อบรมฝึกอาชีพ ศิลปะกลางแจ้ง กิจกรรมเด็กและเยาวชน และกิจกรรม
รื่นเริงตามเทศกาลและวันสำคัญต่างๆ ผู้สนใจสามารถเข้าชมได้ หาก
เข้าชมเป็นหมู่คณะจะมีวิทยากรบรรยายและนำชมโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย
ภายในอุทยานจะเปิดทำการทุกวัน ระหว่าง ๐๖.๐๐-๑๘.๐๐ น. อาคาร
พิพิธภัณฑ์จะเปิดทำการ ๐๙.๐๐-๑๖.๐๐ น. (ยกเว้นวันหยุดนักขัตฤกษ์)
ติดต่อสอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ อุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ
ซอยสมเด็จพระเจ้าพระยา ๓ เขตคลองสาน กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐ โทรศัพท์
๐ ๒๔๓๗ ๗๗๙๙, ๒๔๓๙ ๐๙๐๒, ๐ ๒๔๓๙ ๐๘๙๖ โทรสาร
๐ ๒๔๓๗ ๑๘๕๓

เพื่อแสดงความกตัญญูแด่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราช-
ชนนีผู้มีพระราชกรณียกิจด้านพัฒนาการศึกษา การสาธารณสุข และ
การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งทรงเป็นผู้อภิบาลดูแลพระมหากษัตริย์
ถึงสองพระองค์ กอปรกับมีพระราชจริยาวัตรที่เยาวชนควรทราบ เพื่อ
ให้เยาวชนได้ศึกษาและถือเป็นต้นแบบแนวทางการดำรงชีวิตใน
ยุคปัจจุบัน จึงขอแนะนำพระราชประวัติ พระราชจริยาวัตร และพระราช
กรณียกิจสำคัญโดยย่อของพระองค์ผู้ทรงเคยมี “บ้าน” อยู่บริเวณชุมชน
วัดอนงคารามที่ชนหลายเชื้อชาติ ศาสนา ทั้งไทย จีน ลาว เขม
ทั้งชาวพุทธ มุสลิม พานักอาศัยร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันอย่างสันติสุข



ชุมประตู่ทางเข้าอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ
บริเวณส่วนด้านใน



พระราชประวัติ พระราชจริยาวัตรและพระราชกรณียกิจ สำคัญ

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี พระนามเดิมว่า สว่างลย์
ตะละกัญ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม พุทธศักราช
๒๔๔๓ ที่จังหวัดนนทบุรี และต่อมาย้ายมาอยู่ที่บริเวณวัดอนงคาราม
เขตคลองสาน ทรงเล่าเรียนเขียนอ่านจากพระชนนีคำ ส่วนพระชนก
นั้นถึงแก่กรรมตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มาก ทรงเข้าโรงเรียนสำหรับเด็ก
หญิงที่วัดอนงคาราม ต่อมาโรงเรียนเลิกกิจการได้ทรงเข้าเรียนที่
โรงเรียนศึกษานารี เมื่ออ่านออกเขียนได้แล้ว ทรงยืมหนังสือวรรณคดี
ที่มีเรื่องราวสนุกสนานจากเพื่อนท่านช่วยผู้เป็นป้ามาอ่าน เช่น อิเหนา
พระอภัยมณี และสังข์ศิลป์ชัย เนื่องจากครอบครัวมีฐานะยากจน จึง
ต้องทรงออกจากโรงเรียนศึกษานารีกลางคัน เมื่อทรงเรียนได้เพียง
เดือนกว่าๆ

ขณะมีพระชนมายุประมาณ ๗-๘ พรรษา ญาติทางฝ่ายพระชนกซุนได้นำพระองค์ไปถวายตัวเป็นข้าหลวงของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร) พระราชธิดาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ซึ่งโปรดให้พระองค์ทรงศึกษาต่อที่โรงเรียนสตรีวิทยา และพักอยู่กับคุณหวนหงสกุล ข้าหลวงที่มีบ้านอยู่ใกล้โรงเรียน เมื่อพระองค์มีพระชนมายุ ๙ พรรษา พระชนนีคำได้ถึงแก่กรรม พระองค์จึงต้องย้ายไปอยู่ที่บ้านของพระยาดำรงแพทยาคุณ (ฮวด วีระไวทยะ) แพทย์ประจำพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๖

ขณะพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา ได้ทรงเข้าเรียนวิชาพยาบาลที่โรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาลแห่งศิริราช ทรงได้รับประกาศนียบัตร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๙ ต่อจากนั้นทรงทำงานที่โรงพยาบาลศิริราช ด้วยอุปนิสัยเฉลียวฉลาดเอาใจใส่กับงานและมีความตั้งใจจริงจึงได้รับคัดเลือกให้ได้รับทุนของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ไปศึกษาเพิ่มเติมที่ประเทศสหรัฐอเมริกา พร้อมกับนางสาวอุบล ปาลกะวงศ์ ณ อยุธยา เพื่อนพยาบาลด้วยกันในเดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๐

ในปีแรกทรงศึกษาภาษาอังกฤษและวัฒนธรรมอเมริกัน โดยพักอยู่กับครอบครัวออตม์เสนที่เมืองเบอร์คลีย์ รัฐแคลิฟอร์เนีย ต่อมาย้ายไปประทับกับครอบครัวสตรอง ที่เมืองฮาร์ตฟอร์ด รัฐคอนเนคติกัต พระองค์ได้เฝ้าฯ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์ เป็นครั้งแรกที่สถานีรถไฟเมืองบอสตัน ทรงหมั้นในพุทธศักราช ๒๔๖๒ และอภิเษกสมรสที่วังสระปทุม เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๓ ต่อจากนั้นได้เสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อหลักสูตรเตรียมพยาบาลที่วิทยาลัยซิมมอนส์และสาธารณสุขเกี่ยวกับโรงเรียนที่เอ็มไอที พร้อมๆ กับพระราชสวามี ทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ดและที่สถาบันเอ็มไอที ทรงสำเร็จการศึกษาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๔ มีพระโอรสธิดา ๓ พระองค์ ได้แก่



พระฉายาลักษณ์
ขณะทรงเป็นนักเรียนพยาบาล
เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๐



พระฉายาลักษณ์ที่ทรงฉายกับ
สมเด็จพระบรมราชชนกและพระธิดา
เมื่อ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๖
ที่ The Bonnet



- สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ประสูติที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๖

- พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร์ ประสูติที่เมืองไฮเดลเบิร์ก ประเทศเยอรมนี เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๘ ขณะสมเด็จพระราชบิดา เสด็จศึกษาวิชาการแพทย์ต่อ

- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ประสูติที่เมืองแคมบริดจ์ ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๐ ขณะสมเด็จพระราชบิดา ศึกษาวิชาการแพทย์ต่อที่มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด



สมเด็จพระบรมราชชนก สมเด็จพระ
ศรีนครินทราบรมราชชนนีและพระ
ธิดา (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาส
ราชนครินทร์)

เมื่อสมเด็จพระราชบิดาทรงสำเร็จการศึกษาได้รับปริญญา
แพทยศาสตร์ ในพุทธศักราช ๒๔๗๑ ได้เสด็จกลับเมืองไทย และเสด็จ
ไปทรงปฏิบัติหน้าที่เป็นแพทย์ที่โรงพยาบาลแม็กคอมมิค จังหวัดเชียงใหม่
เมื่อเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๒ ประจวบอยู่นาน ๔ เดือน
ก็สิ้นพระชนม์ และในปลายปีเดียวกันนี้คุณมยาพระอนุชาของสมเด็จพระ
ศรีนครินทร์ฯ ก็ถึงแก่กรรมด้วยโรคเยื่อหุ้มสมองอักเสบ ขณะศึกษา
อยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

ภายหลังที่พระราชสวามีสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
ทรงดูแลอภิบาลพระโอรสธิดา อยู่ที่วังสระปทุม ตามหลักวิชาการ
พยาบาลที่พระองค์ทรงเรียนมา ทรงเน้นเรื่องการมีอนามัยที่ดี และการ
มีระเบียบวินัย

หลังจากเกิดการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์
เป็นระบอบประชาธิปไตย สมเด็จพระพันวัสสาฯ มีพระราชดำริเห็น
สมควรส่งพระราชธิดาไปทรงศึกษาต่อในประเทศสวิตเซอร์แลนด์
สมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ และพระโอรสธิดาจึงได้เสด็จจากประเทศไทย
เมื่อเดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖

หลังจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสละราชสมบัติ
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗ รัฐบาลได้กราบบังคมทูล
อัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นครองราชย์

วิธีการอบรมอภิบาลพระโอรสธิดาของสมเด็จพระศรีนครินทร์ฯ
ปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง “เจ้านายเล็กๆ ยุวกษัตริย์” นิพนธ์โดยสมเด็จพระ
เจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา สรุปได้ดังนี้



พระฉายาลักษณ์ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส
เมื่อวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗



จากซ้าย สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันท-
มหิดล รัชกาลที่ ๘ และพระบาทสมเด็จพระ
ปรเมนทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

๑. ดูแลเด็กให้มีสุขภาพอนามัยที่ดี รับประทานอาหารถูกต้อง
ตามหลักโภชนาการ
๒. ฝึกหัดให้มีระเบียบวินัย ทั้งกายและใจโดยไม่เข้มงวดจน
เกินไป การมีระเบียบวินัย หมายถึง การรู้จักควบคุมตนเอง โดยไม่ต้อง
 มีผู้อื่นบังคับ
๓. ส่งเสริมพัฒนาเด็กทางความคิด ให้รู้จักพิจารณาตัดสินใจ
 ด้วยตนเอง
๔. สอนให้เด็กมีความรับผิดชอบ และเคารพในสิทธิของผู้อื่น
๕. สอนให้เด็กรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และฝึกหัด
 ทำงานต่างๆ ด้วยตนเอง
๖. อบรมสั่งสอนในเรื่องศาสนา จริยธรรม เช่น ความซื่อสัตย์
 สุจริต ความเมตตากรุณา
๗. สอนให้คิดถึงประโยชน์ของส่วนรวม ทำงานเพื่อชาติบ้านเมือง
๘. ให้เด็กสนุกสนานกับกิจกรรมต่างๆ ตามวัยของตน
๙. ให้เด็กมีชีวิตที่เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ ประหยัด ไม่ฟุ้งเฟ้อ
 สรุ่ยสุร่าย



ผมนำเนื้อผ้าด้วยตัวฉัน
ให้ย้อมเพื่อผิวพรรณเพ่ง
ความรู้อย่างไรที่ฉันคิด
ยกแต่ชื่อสิ่งกระตือรือร้น
ให้ฉัน

ความรักเปรียบดังลมที่พัด
ลูกรักที่ชื่อกระตือรือร้น
ที่ฉันโปรดด้วยใจ
คุณคือหัวใจที่ฉัน
อยากได้กลับมา



พระฉายาลักษณ์ที่สามพระองค์
ทรงฉายร่วมกัน

หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตในวันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อ ขณะมีพระชนมายุเพียง ๑๘ พรรษา สมเด็จพระบรมราชชนนีจึงต้องรับพระราชภาระถวายอภิบาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ต่อไป และเมื่อพระโอรสทรงบรรลุนิติภาวะเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และปฏิบัติพระราชภารกิจแทนพระองค์อยู่เสมอในคราวที่พระโอรสเสด็จพระราชดำเนินไปต่างประเทศหลายครั้ง เช่น ในพุทธศักราช ๒๕๐๓-๒๕๐๙ เสด็จออกรับเอกอัครราชทูตประเทศต่างๆ เข้าเฝ้าฯ ถวายพระราชสาส์นตราตั้ง พระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษา ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในเทศกาลและวันสำคัญทางพุทธศาสนาและลงพระนามาภิไธยในพระราชบัญญัติต่างๆ เป็นต้น



ขณะทรงสำราญพระอิริยาบถ

ทรงสืบทอดพระปณิธานของสมเด็จพระบรมราชชนก

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงสืบทอดพระราชปณิธานของสมเด็จพระบรมราชชนกที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่บ้านเมือง ได้แก่ การส่งเสริมกิจการด้านการแพทย์ การพยาบาลของไทยให้มีความเจริญก้าวหน้า เพื่อให้ประชาชนมีสุขภาพอนามัยดีขึ้น และการส่งเสริมโอกาสทางการศึกษาแก่เยาวชน ดังมีพระราชกรณียกิจการสร้างโรงเรียนชาวเขาและประชาชนในชนบทที่ห่างไกลการคมนาคม มูลนิธิแพथ์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) และโครงการพัฒนาออยตุงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ



สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
พระราชทานเสื้อผ้าแก่นักเรียนในชนบท

พระราชกรณียกิจของพระองค์ยังประโยชน์ให้พสกนิกรชาวไทยนับเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่วันเสด็จสวรรคตด้วยโรคพระหทัย ในวันที่ ๑๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๔ สิริพระชนมายุ ๙๕ พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสืบสานพระราชกรณียกิจ โดยทรงริเริ่มโครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวันขึ้นในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนในพุทธศักราช ๒๕๒๓ ส่วนมูลนิธิแพथ์อาสา (พอ.สว.) นั้น หลังจากสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีสวรรคต สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ทรงดำเนินงานมูลนิธิแพथ์อาสา (พอ.สว.) แทนตามลำดับ นับได้ว่าพระองค์ทรงเป็นแบบอย่างอันดีงามให้แก่ประชาชนชาวไทยพึงดำเนินรอยตาม เหล่าวิญญูชนจึงควรน้อมรำลึกถึงพระกรุณาธิคุณของพระองค์ตลอดไป



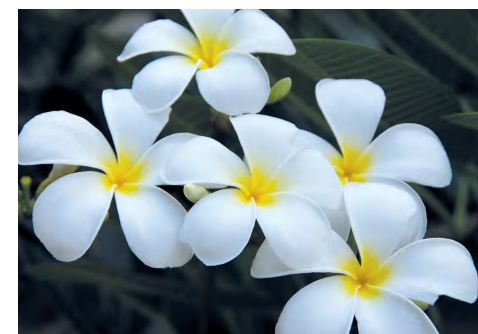
๕ แผ่นดิน สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา โรงพยาบาลจิตเวชแห่งแรกของไทย

สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา หรือโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยาดั้งเดิมเมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หากแต่เรื่องราวของผู้ป่วยจิตเวชนั้นปรากฏเป็นครั้งแรกตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา พุทธศักราช ๒๔๐๒ ว่าด้วย คนเสียจริตว่าได้รับพระราชทานข้าวหลวงและผ้าถุงห่ม โดยไปรับที่โรงงานไม้ให้อดอยากขัดสน หากเหลือกำลังที่จะดูแลก็นำตัวไปมอบให้กรมพระนครบาลและต้องระวางมิให้คนเสียจริตเข้ามาในพระบรมมหาราชวัง ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมเสรีภาพในการพิมพ์ ทำให้เกิดความรู้ทางจิตเวชศาสตร์ตะวันตกเผยแพร่ในหมู่คนไทย จากบทความในหนังสือพิมพ์บางกอกเรคคอร์ดของหมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) กล่าวถึงการรักษาคณไช้ทางจิตในยุโรป ว่า

“...แต่ในประเทศยุโรปนั้น ถ้าเป็นบ้าแล้ว จะมีธรรมเนียมให้กักขังรักษาไว้แต่โดยดี, แลให้บำรุงใจคอยสบายขึ้นมีนอย่าให้คนบ้าลำบาก, คนบ้าก็กลับหายจากบ้าโดยมาก, อันจะปล่อยคนบ้าไว้แต่ตามลำพังนั้น, ก็มักจะเกิดความวุ่นๆ วายๆ บางทีคนบ้าไปเที่ยวตีแทง, ฆ่าฟันคน ทั้งไฟเผาเย่าเรือน, กระทำบ้านเมืองให้เป็นอันตรายต่างๆ, จะไว้ใจคนบ้านนั้นมิได้, จึงมีธรรมเนียมในประเทศยุโรปแลอเมริกา, เมื่อเห็นผู้ใดเป็นบ้าแน่แล้ว, ก็เอาตัวไปไว้ที่ หักปิดล่ แผลเป็นไทยว่าที่รักษาโรคต่างๆ *...”



ศาสตราจารย์ นายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว
บิดาแห่งจิตเวชศาสตร์ของไทย



* สอดคล้องตามต้นฉบับเดิม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะปฏิรูปประเทศให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ จึงได้เสด็จประพาสประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจในสมัยนั้น ในคราวเสด็จลี้ภัยไปรัสเซียได้เสด็จทอดพระเนตรสถานที่หลายแห่ง เมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๑๔ ได้เสด็จทอดพระเนตร “ที่รักษาคนเสียจริตแลรักษาคนป่วยไข้” และในวันที่ ๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๑๔ เสด็จทอดพระเนตร “ตึกรักษาคนบ้าแลคนไข้” ที่ชวา* ซึ่งขณะนั้นเป็นอาณานิคมของฮอลันดา หลังจากนั้นทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เนียม) เจ้ากรมกองตระเวนเดินทางไปดูแบบคุกและโรงพยาบาลที่เมืองสิงคโปร์ ซึ่งรวมถึงโรงพยาบาลคนเสียจริตที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับคุก เนื่องจากคนเสียจริตส่วนหนึ่งเป็นผู้ต้องหาค่าความผิดเนื่องจากป่วยทางจิต เพื่อเป็นแนวคิดนำมาสร้างที่กรุงเทพฯ

นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ และนายแพทย์โทมัส เฮย์เวิร์ด เฮย์ (Dr. Thomas Heyward Heys) แพทย์มิชชันนารีชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นแพทย์ใหญ่ฝ่ายฝรั่งประจำศิริราชพยาบาลเป็นผู้เสนอแนะให้จัดตั้งสถานที่รักษาพยาบาล

วันที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ประกาศเปิด “โรงพยาบาลคนเสียจริต” เพื่อรักษาโรคเฉพาะทางเป็นครั้งแรก สถานที่รักษาพยาบาลครั้งแรกอยู่บริเวณปากคลองสาน ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี รั้วติดกับวัดทองนพคุณ อาคารของโรงพยาบาลแห่งแรกนี้ เดิมเป็นบ้านเจ้าพระยาภักดีภักทรากร (เจ้าสัวเก่งซัว) ที่ตกเป็นของหลวงในสมัยนั้น ตั้งอยู่บนพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เนื้อที่ประมาณ ๔-๕ ไร่ ล้อมรอบด้วยกำแพงทั้งสี่ด้าน ตัวอาคารก่อสร้างเป็นรูปทรงเก๋งจีนขนาดใหญ่ ๓ หลัง และมีอาคารเล็กๆ โดยรอบ อาคารใหญ่อยู่หลังกลางด้านหน้ามีการก่อสร้างเป็นรูปเก๋งจีน เก๋งเล็กคู่หนึ่งทำเป็นที่รับแขก ที่เหลืออีก ๒ หลัง เป็นห้องสำหรับผู้ป่วย ขนาดจุรวมได้ ๑๐๐ คน ๑๐-๑๕-๒๐ คน ตามลำดับ

โรงพยาบาลคนเสียจริตนี้ สังกัดกรมพยาบาล ขึ้นอยู่กับกระทรวงธรรมการ โดยมีพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ เป็นอธิบดีกรมพยาบาล พุทธศักราช ๒๔๓๒-๒๔๔๘ มีแพทย์ผู้ตรวจการ ๓ คน ไปดูแลผู้ป่วยเป็นประจำ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระโรค (หม่อมแสน อาดัมชาน) หลวงวิเศษประสิทธิ์วิทย์ (อัทัย หะสิทธิ์เวช) ขุนอาภาภิบาล (ชุ่ม) มีแพทย์แผนไทยปฏิบัติงาน ได้แก่ นายพุ่ม นายคล้อย นายบุญ ขุนอดุลแพทยาการ

* ประเทศอินโดนีเซีย



อาคารราชสาทิศสร้างใหม่ ๙ ชั้น



อาคาร สก. ในโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา



อนุสาวรีย์แห่งความเมตตาหน้าอาคารราชสาทิศ

ระหว่างที่กระทรวงธรรมการ ควบคุมกำกับดูแลโรงพยาบาลคนเสียจริตในพุทธศักราช ๒๔๓๙ มีผู้ป่วยเข้ามารักษาพยาบาลเพิ่มมากขึ้นถึง ๑,๐๒๓ คน และสูงสุดในพุทธศักราช ๒๔๔๔ มีจำนวนถึง ๒,๑๐๓ คน

วิธีการรักษา

การรักษาพยาบาลผู้ป่วยในระยะแรกๆ ผู้ป่วยได้รับการเอาใจใส่ดูแลอย่างดี โดยวิธีแพทย์แผนไทย ใช้ยาต้ม ยาหม้อ ยานัตถุ หรือยาขับพยาธิ ตามการวินิจฉัยของแพทย์ ถ้ามีอาการมากใช้วิธีคุมขังนัตถุยา กอกเลือด ซึ่งเป็นการเอาเลือดออกบางส่วน เชื่อว่าสาเหตุจากการวิกลจริตเกิดจากมีเลือดเสียในตัวผู้ป่วย

ต่อมาในเดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๔ โรงพยาบาลคนเสียจริตย้ายมาสังกัดกระทรวงนครบาล เรียกว่า โรงพยาบาลคนเสียจิตปากคลองสาน และเนื่องจากมีความแออัด และทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) ซื้อที่ดินเพื่อสร้างโรงพยาบาลแห่งใหม่ เป็นเงิน ๑๕๐,๐๐๐ บาท ซึ่งที่ดินส่วนใหญ่เป็นของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) และใช้งบประมาณในการก่อสร้าง เป็นเงิน ๕๑๔,๙๐๐ บาท

ในระหว่างการดำเนินการจัดซื้อที่ดินเพื่อย้ายโรงพยาบาล ประเทศไทยได้รับเชิญจากรัฐบาลออสเตรเลียให้เข้าร่วมประชุมนานาชาติครั้งที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องการดูแลคนเสียจริต ระหว่างวันที่ ๖-๑๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๑ โดยนายแพทย์ไฮเอ็ด แพทย์สุขาภิบาลจากประเทศไทย เป็นผู้แทนเข้าร่วมประชุม การประชุมครั้งนี้ทำให้ชาติตะวันตกทราบว่าประเทศไทยได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาจิตเวชศาสตร์

ผู้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างโรงพยาบาลแห่งใหม่ คือ นายแพทย์โมเดอร์น คาร์ทิว (Dr.Modern Carthew) ต่อมาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอายุรเวทวิจักษณ์ ผู้อำนวยการคนแรกของโรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งใหม่ ท่านได้ให้ความสำคัญในการดูแลด้านอาหารและการหลับนอนของผู้ป่วยและเลิกการล่ามโซ่อย่างที่เคยปฏิบัติกันมา และโรงพยาบาลนี้มีชื่อเรียกว่า “หลังคาแดง” ก็เพราะเรือนไม้ซึ่งเป็นหอของผู้ป่วยนั้นกันด้วยลูกกรงและผู้ป่วยนอนกับพื้น ส่วนหลังคามุงด้วยกระเบื้องสีแดง ซึ่งเป็นเครื่องหมายของสถานที่ราชการของประเทศอังกฤษ นายแพทย์ผู้นี้เป็นผู้วางผังสวนป่าที่ร่มรื่นสวยงาม โดยมีหลักว่าป่าเป็นที่สำหรับระบายทุกข์และสงบจิตใจ และในปัจจุบันต้นไม้เหล่านี้มีอายุนับร้อยปีส่วนหนึ่งยังคงยืนต้นอยู่ในบริเวณโรงพยาบาล



สถานที่พักฟื้นผู้ป่วย
ซึ่งปัจจุบันยังคงใช้ทำการอยู่



อาคารบริการผู้ป่วยเดิม



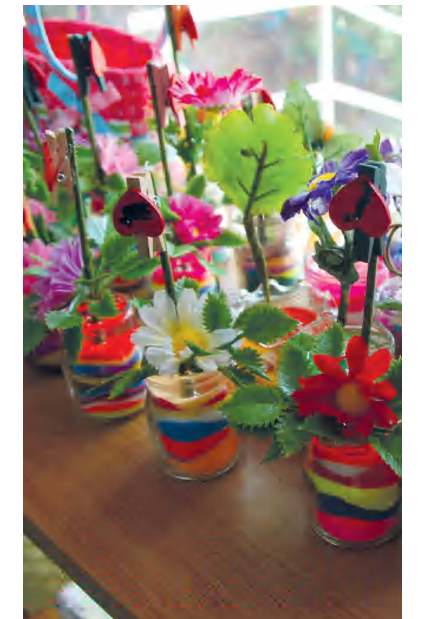
ศาลพ่อปู่โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา



ภาพฝีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ในคราวเสด็จทรงเปิดอาคารราชสาทิศ



ภาพศาสตราจารย์ นายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว



ผลงานประดิษฐ์ของผู้ป่วย



ภาพฝีพระหัตถ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
ประดับเป็นมิ่งขวัญแก่พสกนิกร ภายในอาคารราชสาลิส



ต้นประดู่ อายุกว่า ๑๐๐ ปี เคยถูกพายุพัดจนโคนปริแตก โรงพยาบาลได้อนุรักษ์ไว้โดยตัดกิ่งออก แล้วนำโครงเหล็กพยุงไว้
ได้รับรางวัลจากการประกวดต้นไม้ใหญ่ ของกรุงเทพมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๒



รูปปั้นศาสตราจารย์ นายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว

ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โรงพยาบาลได้จัดระเบียบการดูแลรักษาผู้ป่วยในลักษณะของคุณธรรม และเมตตาธรรม แยกผู้ป่วยหญิงกับชายออกจากกัน

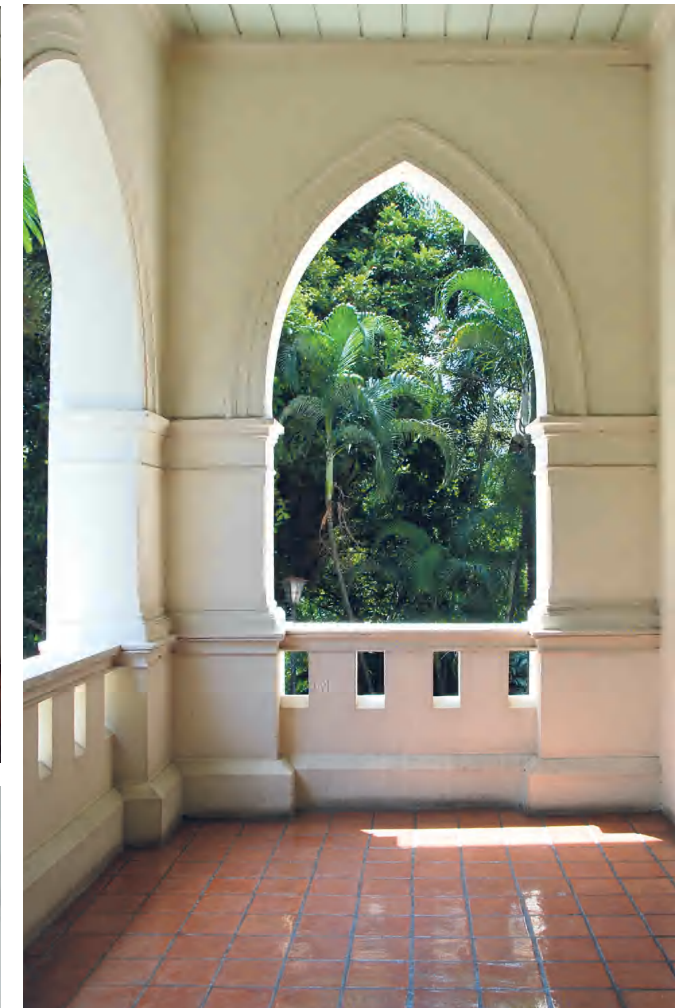
ปัจจุบันบ้านของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) จัดเป็น พิพิธภัณฑ์ ด้านหน้าอาคารมีรูปปั้นของนายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว อดีตผู้อำนวยการโรงพยาบาล ช่วงพุทธศักราช ๒๔๘๕-๒๕๐๒ ถือว่าเป็นบิดาแห่งเวชศาสตร์และผู้นำบุกเบิกงานสุขภาพจิตของไทย ภายในอาคารจัดแสดงประวัติการก่อตั้งโรงพยาบาล อุปกรณ์ ข้าวของเครื่องใช้ เรื่องราวการบำบัดผู้วิกลจริต จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น หนุมาน ตกแทน (นัตถุยาให้ชัก) การขึ้นเสื่อ* สำหรับผู้ป่วยที่มีอาการหนัก เครื่องช็อคคนไข้รุ่นแรกๆ ตะเกียงหิ้วสำหรับแพทย์ พระพุทธรูปประจำ โรงพยาบาล ระฆังใหญ่จากเมืองมิลาน ประเทศอิตาลี ถึงไม้ใส่ข้าว เลี้ยงคนไข้ โต๊ะเครื่องแป้งในห้องคนไข้ ฯลฯ

ตึกพิพิธภัณฑ์แห่งนี้มีความน่าสนใจคือ เป็นอาคารทรงยุโรป แบบโคโลเนียล มีหอคอย การก่อสร้างอาคารไม่ใช่เสาเข็ม แต่ใช้ขี้ผึ้งไม่ลวก วางเรียงไว้ด้านล่างตัวอาคาร การฉาบปูนผนังตึกแต่เดิมใช้ปูนขาวผสม น้ำอ้อย ได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๔ โดยกรมศิลปากรเป็นผู้บูรณะตัวตึกและดูแล บริเวณโดยรอบ ปัจจุบันตึกพิพิธภัณฑ์นี้ได้รับรางวัลอนุรักษ์ดีเด่นจาก สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยได้รับพระราชทานรางวัลจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม ราชกุมารี

* คือการใส่เสื่อผ้าใบหนา แล้วมัดติดกับเตียง เมื่อค่อยๆ พรมน้ำลงบนผ้าใบ ผ้าจะหดตัวรัด ผู้ป่วยแน่นขึ้นจนเจ็บ ปัจจุบันเลิกใช้แล้ว



พิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระยา เดิมเป็นบ้านของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค)



การประดับและ ตกแต่งภายใน อาคารพิพิธภัณฑ์



อาคารทรงยุโรปแบบโคโลเนียลและบรรยากาศ ภายในอาคารพิพิธภัณฑ์

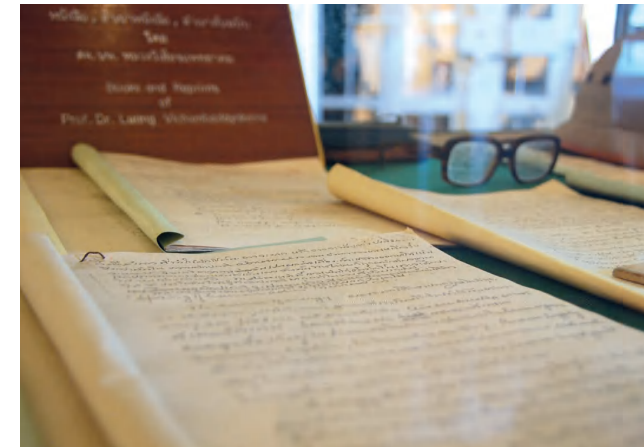


วางบดยา



ตะเกียงที่นายแพทย์ ใช้ถือเพื่อ
เดินเยี่ยมผู้ป่วยในเวลากลางคืน

เครื่องอุปกรณ์การรักษาผู้ป่วยในสมัยก่อน โดยใช้หุ่นด้วยวิธีการ “ขึ้นเลื้อย”
ในพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา



เอกสารตำราสูขวิทยาทางจิต



ระฆังบอกเวลาเริ่มใช้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓-พ.ศ. ๒๕๑๓
ตีบอกเวลาทุกชั่วโมงทั้งกลางวันและกลางคืน

การได้มีโอกาสเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา
จะทำให้เราได้ทวนรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์
ไทยถึง ๕ แผ่นดิน ที่มีต่อปวงชนชาวไทย ดังพระราชดำรัสของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวทรงออกพระราช
กำหนดสุขาภิบาลในกรุงเทพฯ ว่า

“...ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเขาเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ
ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดว่าควรจะทำ เพราะจะ
เป็นการเจริญแก่บ้านเมืองและเป็นความสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้มา
คิดทำ เป็นการผิดกันโดยตรงข้าม...”

และจากพระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ว่า

“...ชีวิตผู้ไม่มีบรรดาศักดิ์สูง และบรรดาศักดิ์ต่ำ เป็นชีวิตที่มนุษย์
เหมือนกัน ไม่ควรจะเลือกรักษา ถึงไม่มีราคาอะไร เป็นแต่ยายแก่ก็ควร
จะระวังอย่าให้เป็นอันตราย...”



ธนบุรี ครุฑนเกสร



หนังสืออ่านเพิ่มเติมกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา



สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

กระทรวงศึกษาธิการ



ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๓
จำนวน ๓๗,๐๐๐ เล่ม

© สงวนลิขสิทธิ์ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
กระทรวงศึกษาธิการ

ISBN 978-616-202-262-3

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว
๒๒๔๙ ถนนลาดพร้าว แขวงสะพานสอง เขตวังทองหลาง
กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๑๐

โทรศัพท์ : ๐ ๒๕๓๘ ๓๐๒๒, ๐ ๒๕๓๘ ๐๔๑๐

โทรสาร : ๐ ๒๕๓๙ ๓๒๑๕

เว็บไซต์ : www.suksapan.or.th

อีเมล : suksapanpress@hotmail.com

suksapanpress@yahoo.com

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์ -- กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาขั้นพื้นฐาน, ๒๕๕๓

๒๑๖ หน้า

I. ชื่อเรื่อง

ISBN 978-616-202-262-3

คำนำ

หนังสือเรื่อง ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์ เล่มนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำขึ้น เพื่อเป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติม กลุ่มสาระ การเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ให้ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นในธนบุรีโดยเฉพาะเขตคลองสานซึ่งเป็นชุมชนย่านการค้าสำคัญในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เนื้อหาสาระในเล่มประกอบด้วย เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ภูมิประเทศ ศิลปกรรม สถานที่สำคัญในท้องถิ่น อาทิ วัดวาอาราม โบราณสถาน โบราณวัตถุ จิตรกรรมฝาผนัง สวนสาธารณะ โรงพยาบาล บุคคลสำคัญ และองค์กรต่างๆ ที่มีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่น ข้อมูลต่างๆ ที่ใช้ในการเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากหน่วยงาน และบุคลากร ดังรายนามที่ปรากฏในท้ายเล่ม โดยเฉพาะผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ รองศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราสัจจ์ และ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิธิ ผู้เรียบเรียงเนื้อหา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรื่อง ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์ เล่มนี้ จะอำนวยความสะดวกต่อการเรียนรู้ แก่ครู อาจารย์ นักเรียน และผู้ที่สนใจ ขอขอบคุณคณะผู้จัดทำผู้เรียบเรียง และผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี มา ณ โอกาสนี้



(นายชินภัทร ภูมิรัตน)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๓

สารบัญ

- ธนบุรี ศิริรัตนโกสินทร์ ๑
- ความหลังฝั่งคลองสาน ๒๓
- วันเดียวเที่ยวคลองสาน ๓๓
- ถิ่นฐานของขุนนางและคหบดี
บางสกุลในเขตคลองสาน ๔๑
- เรื่องน่ารู้ในศิลปกรรมไทย ๑๑๑
- วัดทองนพคุณ ๑๓๕
- อุทยานเฉลิมพระเกียรติ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๑๗๑
- ๕ แผ่นดิน สถาปนิจิตเวชศาสตร์
สมเด็จพระเจ้าพระยา โรงพยาบาล
จิตเวชแห่งแรกของไทย ๑๘๓



๑



๒๓



๓๓



๑๓๕



๑๑๑



๑๗๑



๑๑๑



๑๘๓

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. พระอารามหลวง เล่ม ๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. ๒๕๕๑.

กรมศิลปากร. บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม ๑. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๑๓.

กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย : วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๒๕.

คณะกรรมการจัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ. อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนคริน- ทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลปการพิมพ์ จำกัด. ๒๕๓๙.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ไกรกระดุกในตู้. พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์. ๒๕๑๔.

จำนงศรี รัตนิน, คุณหญิง. ดุจनावากลางมหาสมุทร. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวิทย์ หวังหลี ป.ม. ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๘ ตุลาคม ๒๕๓๗. กรุงเทพฯ : บริษัทปาปรัสพับลิเคชั่น จำกัด. ๒๕๓๘.

ฉัตรารมณ์ พิรุณรัตน์. พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๖๙. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๕.

ชาญ กัลยาณมิตร, พันเอก และ เพ็ญพรรณ คงธนะ กัลยาณมิตร. ๒๕๓๖. สกุลกัลยาณมิตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง.

ชมรมสายสกุลขุนนาค. สกุลขุนนาค. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๒.

ตาสาร์ด กวีย์. จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาสาร์ด. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บรรณกิจ. ๒๕๓๙.

ตรูแปง ฟรองซัว อองรี. ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย ปอล ชาเวียร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๓๙.

น. ณ ปากน้ำ. ศิลปะในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์ ๒๕๒๑. นรนิติ เศรษฐบุตร. สูสยามนามขจร. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. ภาคที่ ๕. มปท. ๒๔๗๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๖ เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. ภาคที่ ๖. มปท. ๒๔๗๑.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๕ ภาคที่ ๒๗ เรื่องพงศาวดารฝรั่งเศสกับไทย. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาค ๘๐ จดหมายเหตุฟอร์บิง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๒๗.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง กฎหมายตรา ๓ ดวง เล่ม ๒. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง. มปท.

ปรีดี พิศุมิวิธิ. “เมืองธนบุรีกับการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๒๓๑ กรณีศึกษาจากเอกสารนายทหารฝรั่งเศส” จากเจ้าพระยาสุพรรณิเทศ. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๕๑.

ผ่อง แซ่กิ่ง. ภาพพุทธประวัติวัดทองนพคุณ. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๒๖.

พรณี บัวเล็ก. ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๘๒ : บทเรียนจากความรู้ใจนั้สู่ใศกนาฏกรรม. กรุงเทพฯ : พันธกิจ. ๒๕๔๕.

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. พระอารามหลวง เล่ม ๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. ๒๕๕๑.

กรมศิลปากร. บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม ๑. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๑๓.

กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย : วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๒๕.

คณะกรรมการจัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ. อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนคริน-
ทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลปการพิมพ์ จำกัด. ๒๕๓๙.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. โครงการกระดูกในตู้. พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์. ๒๕๑๔.

จันทศรี รัตนิน, คุณหญิง. ดุจनावากลางมหาสมุทร. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ
นายสุวิทย์ หวังหลี่ ป.ม. ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๘ ตุลาคม ๒๕๓๗. กรุงเทพฯ :
บริษัทปาปรัสพับลิเคชั่น จำกัด. ๒๕๓๘.

ฉัตรารณณ์ พิรุณรัตน์. พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๖๙. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๕.

ชาญ กัลยาณมิตร, พันเอก และ เพ็ญพรรณ คงธนะ กัลยาณมิตร. ๒๕๓๖. สกุลกัลยาณมิตร.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง.

ชมรมสายสกุลขุนนา. สกุลขุนนา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๒.

ตาราร์ด กวีย์. จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาราร์ด. แปลโดย สันต์
ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บรรณกิจ. ๒๕๓๙.

ตรูแปง ฟรองซัว อองรี. ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย ปอล ชาเวียร์.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๓๙.

น. ณ ปากน้ำ. ศิลปะในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์ ๒๕๒๑.
นรนิติ เศรษฐบุตร. สูสยามนามขจร. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา
ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. ภาคที่ ๕. มปท. ๒๔๗๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๖ เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา
ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. ภาคที่ ๖. มปท. ๒๔๗๑.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๕ ภาคที่ ๒๗ เรื่องพงศาวดารฝรั่งเศสกับไทย. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาค ๘๐ จดหมายเหตุฟอร์บิง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๒๗.
ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง กฎหมายตรา ๓ ดวง

เล่ม ๒. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง. มปท.

ปรีดี พิศณุมิวดี. “เมืองธนบุรีกับการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๒๓๑ กรณีศึกษาจากเอกสารนายทหารฝรั่งเศส”
จากเจ้าพระยาสุพรรณิเทศ. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๕๑.

ผ่อง แซ่กิ่ง. ภาพพุทธประวัติวัดทองนพคุณ. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๒๖.

พรณี บัวเล็ก. ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๘๒ : บทเรียนจากความ
รุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม. กรุงเทพฯ : พันธกิจ. ๒๕๔๕.

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. **พระอารามหลวง เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. ๒๕๕๑.

กรมศิลปากร. **บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม ๑**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๑๓.

กรมศิลปากร. **ศิลปวัฒนธรรมไทย : วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๒๕.

คณะกรรมการจัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ. **อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลปการพิมพ์ จำกัด. ๒๕๓๙.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. **โครงการกระดูกในตู้**. พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์. ๒๕๑๔.

จำนงศรี รัตนิน, คุณหญิง. **ดูจนาวกกลางมหาสมุทร**. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ นายสุวิทย์ หวังหลี่ ป.ม. ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๘ ตุลาคม ๒๕๓๗. กรุงเทพฯ : บริษัทปาปัสพับลิเคชั่น จำกัด. ๒๕๓๘.

ฉัตรารณณ์ พิรุณรัตน์. **พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๖๙**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๕.

ชาญ กัลยาณมิตร, พันเอก และ เพ็ญพรรณ คงธนะ กัลยาณมิตร. ๒๕๓๖. **สกุลกัลยาณมิตร**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง.

ชมรมสายสกุลขุนนา. **สกุลขุนนา**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๒.

ตาสาร์ด กวีย์. **จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาสาร์ด**. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บรรณกิจ. ๒๕๓๙.

ตรูแปง ฟรองซัว อองรี. **ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม**. แปลโดย ปอล ชาเวียร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๓๙.

น. ณ ปากน้ำ. **ศิลปะในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอดีเอ็นเอสไตร์ ๒๕๒๑. นรนิติ เศรษฐบุตร. **สุสยามนามขจร**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ **เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช**. ภาคที่ ๕. มปท. ๒๔๗๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๖ **เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช**. ภาคที่ ๖. มปท. ๒๔๗๑.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๕ ภาคที่ ๒๗ **เรื่องพงศาวดารฝรั่งเศสกับไทย**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาค ๘๐ **จดหมายเหตุฟอร์บัง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๒๗.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง กฎหมายตรา ๓ ดวง เล่ม ๒. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง. มปท.

ปรีดี พิศณุมิวดี. “เมืองธนบุรีกับการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๒๓๑ กรณีศึกษาจากเอกสารนายทหารฝรั่งเศส” **จากเจ้าพระยาสู่ปารีส**. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๕๑.

ผ่อง แซ่กิ่ง. **ภาพพุทธประวัติวัดทองนพคุณ**. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๒๖.

พรณี บัวเล็ก. **ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๘๒ : บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม**. กรุงเทพฯ : พันธกิจ. ๒๕๔๕.

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. พระอารามหลวง เล่ม ๑, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. ๒๕๕๑.

กรมศิลปากร. บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศในศตวรรษที่ ๑๗ เล่ม ๑. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๑๓.

กรมศิลปากร. ศิลปวัฒนธรรมไทย : วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๒๕.

คณะกรรมการจัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติฯ. อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนคริน-
ทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลปการพิมพ์ จำกัด. ๒๕๓๙.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. ไกรกระดุกในตู้. พระนคร : โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์. ๒๕๑๔.

จำนงศรี รัตนิน, คุณหญิง. ดุจनावากลางมหาสมุทร. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ
นายสุวิทย์ หวังหลี ป.ม. ณ วัดเทพศิรินทราวาส, ๘ ตุลาคม ๒๕๓๗. กรุงเทพฯ :
บริษัทปาปรัสพับลิเคชั่น จำกัด. ๒๕๓๘.

ฉัตรารณณ์ พิรุณรัตน์. พัฒนาการของบางกอกฝั่งตะวันตก พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๖๙. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๕.

ชาญ กัลยาณมิตร, พันเอก และ เพ็ญพรรณ คงธนะ กัลยาณมิตร. ๒๕๓๖. สกุลกัลยาณมิตร.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง.

ชมรมสายสกุลขุนนา. สกุลขุนนา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๒.

ดาซาร์ด กิวยี. จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงดาซาร์ด. แปลโดย สันต์
ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บรรณกิจ. ๒๕๓๙.

ตรูแปง ฟร็องซัว อองรี. ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย ปอล ชาเวียร์.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๓๙.

น. ณ ปากน้ำ. ศิลปะในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ๒๕๒๑.
นรนิติ เศรษฐบุตร. สูสยามนามขจร. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๔ เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา
ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. ภาคที่ ๕. มปท. ๒๔๗๐.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๖ เรื่องจดหมายเหตุคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา
ตอน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. ภาคที่ ๖. มปท. ๒๔๗๑.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๑๕ ภาคที่ ๒๗ เรื่องพงศาวดารฝรั่งเศสกับไทย. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๕๐ ภาค ๘๐ จดหมายเหตุฟอร์บิง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๒๗.

ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวง กฎหมายตรา ๓ ดวง
เล่ม ๒. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง. มปท.

ปรีดี พิศภูมิวิถี. “เมืองธนบุรีกับการปฏิวัติ พ.ศ. ๒๒๓๑ กรณีศึกษาจากเอกสารนายทหารฝรั่งเศส”
จากเจ้าพระยาสุพรรณิเทศ. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๕๑.

ผ่อง แซ่กิ่ง. ภาพพุทธประวัติวัดทองนพคุณ. กรุงเทพฯ : มติชน. ๒๕๒๖.

พรณี บัวเล็ก. ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๘๒ : บทเรียนจากความ
รุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม. กรุงเทพฯ : พันธกิจ. ๒๕๔๕.

พลาดิภัย สิทธิธัญกิจ. ขนอบบางกอก หน้าด่านกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : บ้านทีกสยาม. ๒๕๔๒.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.

_____. นายแม่ : เรื่องดีๆของนารีสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๔๖.

_____. สำเภาสยาม : ตำนานเจ๊กบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๔๔.

ลำดับตระกูลไกรฤกษ์. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงประเสริฐศุภกิจ (จำเริญ ไกรฤกษ์) ท.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, ๖ มีนาคม ๒๕๑๕.

วรรณิภา ณ สงขลา. จิตรกรรมไทยประเพณี. ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒ วรรณกรรม. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๓๔.

ศุภวัฒน์ เกษมศรี. ม.ร.ว. “พระไอยการเก่าตำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา” ศรีขไมยาจารย์. กรุงเทพฯ : เพ็องฟ้าการพิมพ์. ๒๕๔๖.

สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา ๕ แผ่นดิน. ที่ระลึกเนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารราชสาทิศ, ๒๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ.

สันติ เล็กสุขุม. ข้อมูลและมุมมองศิลปรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. ๒๕๔๘.

สำนักงานเขตคลองสาน. โครงการจัดทำแผนผังพัฒนาเขตกรุงเทพมหานคร: เขตคลองสาน. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท. ๒๕๓๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯมาจากไหน? มติชน. กรุงเทพฯ. ๒๕๔๘.

อันเนื่องมาแต่จิตรกรรมวัดทองนพคุณ. ส. ศิวลักษณ์. หนังสือที่ระลึกในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดทองนพคุณ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๓.

อุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. ตามพระราชดำริ. คณะกรรมการจัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ. ๒๕๓๙.

Wright, Arnold and Oliver T. Breakspear. Ed. (1994). **Twentieth Century Impressions of Siam: It History, People, Commerce, Industries, and Resources. Reprinted.** Singapore: White Lotus Co., Ltd.

วารสาร

กิติกร มีทรัพย์, “๑๒๐ ปีแห่งการบริการสุขภาพจิตโดยระบบโรงพยาบาลกับโรงพยาบาลโรคจิตแห่งแรกในประเทศไทย” **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๓๑ เล่ม ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ หน้า ๓๔ - ๔๔.
“๘๐ ปี เขตคลองสาน ต้องไปเยี่ยมโรงพยาบาลปากคลองสาน และพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา” **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔ หน้า ๑๖๐ - ๑๗๙.
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “จิตรกรรมที่เขียนในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ”, **เมืองโบราณ**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔ (ก.ค. -ก.ย. ๒๕๑๘), หน้า ๘๗-๘๘.

วิไลเลขา ถาวรอนสาร, “สมเด็จพระนารายณ์กับกองทหารฝรั่งเศสที่บางกอก” **วารสารมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยรามคำแหง**. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ กันยายน ๒๕๓๑ หน้า ๔๓ - ๖๓.

ส.พลายน้อย. “เหตุเกิด-ที่คลองสาน” **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔ หน้า ๑๔๘- ๑๕๘.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. ขนอบางกอก หน้าด่านกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : บ้านทีกสยาม. ๒๕๔๒.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.

_____. นายแม่ : เรื่องดีๆของนารีสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๔๖.

_____. สำเภาสยาม : ตำนานเจ๊กบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๔๔.

ลำดับตระกูลไกรฤกษ์. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงประเสริฐศุภกิจ (จำเรือน ไกรฤกษ์) ท.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, ๖ มีนาคม ๒๕๑๕.

วรรณิภา ณ สงขลา. จิตรกรรมไทยประเพณี. ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒ วรรณกรรม. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๓๔.

ศุภวัฒน์ เกษมศรี. ม.ร.ว. “พระไอยการเก่าตำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา” ศรีขไมยจารย์. กรุงเทพฯ : เพื่องฟ้าการพิมพ์. ๒๕๔๖.

สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา ๕ แผ่นดิน. ที่ระลึกเนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารราชสาทิศ, ๒๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ.

สันติ เล็กสุขุม. ข้อมูลและมุมมองศิลปรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. ๒๕๔๘.

สำนักงานเขตคลองสาน. โครงการจัดทำแผนผังพัฒนาเขตกรุงเทพมหานคร: เขตคลองสาน. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท. ๒๕๓๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯมาจากไหน? มติชน. กรุงเทพฯ. ๒๕๔๘.

อันเนื่องมาแต่จิตรกรรมวัดทองนพคุณ. ส. ศิวลักษณ์. หนังสือที่ระลึกในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดทองนพคุณ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๓.

อุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. ตามพระราชดำริ. คณะกรรมการจัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ. ๒๕๓๙.

Wright, Arnold and Oliver T. Breakspear. Ed. (1994). **Twentieth Century Impressions of Siam: It History, People, Commerce, Industries, and Resources. Reprinted.** Singapore: White Lotus Co., Ltd.

วารสาร

กิติกร มีทรัพย์, “๑๒๐ ปีแห่งการบริการสุขภาพจิตโดยระบบโรงพยาบาลกับโรงพยาบาลโรคจิตแห่งแรกในประเทศไทย” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๓๑ เล่ม ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ หน้า ๓๔ - ๔๔.
“๘๐ ปี เขตคลองสาน ต้องไปเยี่ยมโรงพยาบาลปากคลองสาน และพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔ หน้า ๑๖๐ - ๑๗๙.
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “จิตรกรรมที่เขียนในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ”, เมืองโบราณ. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔ (ก.ค. -ก.ย. ๒๕๑๘), หน้า ๘๗-๘๘.

วิไลเลขา ถาวรอนสาร, “สมเด็จพระนารายณ์กับกองทหารฝรั่งเศสที่บางกอก” วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ กันยายน ๒๕๓๑ หน้า ๔๓ - ๖๓.

ส.พลายน้อย. “เหตุเกิด-ที่คลองสาน” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔ หน้า ๑๔๘- ๑๕๘.

พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. **ขนอบางกอก หน้าด่านกรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ : บ้านทีกสยาม. ๒๕๔๒.

พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร **กระเบื้องถ้วยกะลาแตก**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.

_____. **นายแม่ : เรื่องดีๆของนารีสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๔๖.

_____. **สำเภาสยาม : ตำนานเจ๊กบางกอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๔๔.

ลำดับตระกูลไกรฤกษ์ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงประเสริฐศุภกิจ (จำเริญ ไกรฤกษ์) ท.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, ๖ มีนาคม ๒๕๑๕.

วรรณิภา ณ สงขลา. **จิตรกรรมไทยประเพณี. ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒ วรรณกรรม**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. ๒๕๓๔.

ศุภวัฒน์ เกษมศรี. ม.ร.ว. “พระไอยการเก่าตำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา” **ศรีขมิ้นอาจารย์**. กรุงเทพฯ : เพื่องฟ้าการพิมพ์. ๒๕๔๖.

สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา ๕ แผ่นดิน. ที่ระลึกเนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารราชสาทิศ, ๒๐ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ.

สันติ เล็กสุขุม. **ข้อมูลและมุมมองศิลปรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. ๒๕๔๘.

สำนักงานเขตคลองสาน. **โครงการจัดทำแผนผังพัฒนาเขตกรุงเทพมหานคร: เขตคลองสาน**. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท. ๒๕๓๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. **กรุงเทพฯมาจากไหน? มติชน**. กรุงเทพฯ. ๒๕๔๘.

อันเนื่องมาแต่จิตรกรรมวัดทองนพคุณ. ส. ศิวลักษณ์. หนังสือที่ระลึกในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดทองนพคุณ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๓.

อุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. ตามพระราชดำริ. คณะกรรมการจัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ. ๒๕๓๙.

Wright, Arnold and Oliver T. Breakspear. Ed. (1994). **Twentieth Century Impressions of Siam: It History, People, Commerce, Industries, and Resources. Reprinted**. Singapore: White Lotus Co., Ltd.

วารสาร

กิติกร มีทรัพย์, “๑๒๐ ปีแห่งการบริการสุขภาพจิตโดยระบบโรงพยาบาลกับโรงพยาบาลโรคจิตแห่งแรกในประเทศไทย” **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๓๑ เล่ม ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ หน้า ๓๔ - ๔๔.
“๘๐ ปี เขตคลองสาน ต้องไปเยี่ยมโรงพยาบาลปากคลองสาน และพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยา” **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔ หน้า ๑๖๐ - ๑๗๙.
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “จิตรกรรมที่เขียนในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ”, **เมืองโบราณ**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔ (ก.ค. -ก.ย. ๒๕๑๘), หน้า ๘๗-๘๘.

วิไลเลขา ถาวรอนสาร, “สมเด็จพระนารายณ์กับกองทหารฝรั่งเศสที่บางกอก” **วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง**. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ กันยายน ๒๕๓๑ หน้า ๔๓ - ๖๓.

ส.พลายน้อย. “เหตุเกิด-ที่คลองสาน” **ศิลปวัฒนธรรม**. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔ หน้า ๑๔๘- ๑๕๘.

พลาดิัย สิทธิธัญกิจ. ขนอนบางกอก หน้าด่านกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : บ้านทีกสยาม. ๒๕๔๒.
พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร กระเบื้องถ้วยกะลาแตก. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น. ๒๕๕๐.
_____. นายแม่ : เรื่องดีๆของนารีสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
๒๕๔๖.
_____. สำเภาสยาม : ตำนานเจ๊กบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
๒๕๔๔.

ลำดับตระกูลไกรฤกษ์. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงประเสริฐศุภกิจ (จำเริญ ไกรฤกษ์)
ท.จ. ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส, ๖ มีนาคม ๒๕๑๕.
วรรณิภา ณ สงขลา. จิตรกรรมไทยประเพณี. ชุดที่ ๐๐๑ เล่มที่ ๒ วรรณกรรม. กรุงเทพฯ : กรม
ศิลปากร. ๒๕๓๔.
ศุภวัฒน์ เกษมศรี. ม.ร.ว. “พระไอยการเก่าตำแหน่งนาหัวเมือง ฉบับอยุธยา” ศรีขไมยจารย์.
กรุงเทพฯ : เพ็องฟ้าการพิมพ์. ๒๕๔๖.

สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา ๕ แผ่นดิน. ที่ระลึกเนื่องในวโรกาสสมเด็จพระเทพรัตน
ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารราชสาทิศ, ๒๐
ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ.

สันติ เล็กสุขุม. ข้อมูลและมุมมองศิลปรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. ๒๕๔๘.

สำนักงานเขตคลองสาน. โครงการจัดทำแผนผังพัฒนาเขตกรุงเทพมหานคร: เขตคลองสาน.
กรุงเทพฯ : ม.ป.ท. ๒๕๓๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯมาจากไหน? มติชน. กรุงเทพฯ. ๒๕๔๘..

อันเนื่องมาแต่จิตรกรรมวัดทองนพคุณ.. ส. ศิวลักษณ์. หนังสือที่ระลึกในงานถวายผ้าพระกฐิน
พระราชทาน ณ วัดทองนพคุณ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๗ พฤศจิกายน
๒๕๓๓.

อุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี. ตามพระราชดำริ. คณะกรรมการ
จัดสร้างอุทยานเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตามพระราชดำริ.
๒๕๓๙.

Wright, Arnold and Oliver T. Breakspear. Ed. (1994). **Twentieth Century Impressions
of Siam: It History, People, Commerce, Industries, and Resources.**
Reprinted. Singapore: White Lotus Co., Ltd.

วารสาร

กิติกร มีทรัพย์, “๑๒๐ ปีแห่งการบริการสุขภาพจิตโดยระบบโรงพยาบาลกับโรงพยาบาลโรคจิตแห่ง
แรกในประเทศไทย” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๓๑ เล่ม ๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ หน้า ๓๔ - ๔๔.
“๘๐ ปี เขตคลองสาน ต้องไปเยี่ยมโรงพยาบาลปากคลองสาน และพิพิธภัณฑ์โรงพยาบาล
สมเด็จพระเจ้าพระยา” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔ หน้า ๑๖๐ - ๑๗๙.
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “จิตรกรรมที่เขียนในพระอุโบสถวัดทองนพคุณ”, เมืองโบราณ.
ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๔ (ก.ค. -ก.ย. ๒๕๑๘), หน้า ๘๗-๘๘.

วิไลเลขา ถาวรอนสาร, “สมเด็จพระนารายณ์กับกองทหารฝรั่งเศสที่บางกอก” วารสารมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ กันยายน ๒๕๓๑ หน้า ๔๓ - ๖๓.
ส.พลายน้อย. “เหตุเกิด-ที่คลองสาน” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๖ เมษายน ๒๕๓๔
หน้า ๑๔๘- ๑๕๘.

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

- เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (ดร.ชินภัทร ภูมิรัตน)
- รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (ดร.สมเกียรติ ชอบผล)
- รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (นายเสนห์ ขาวโต)
- รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (ดร.ชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์)
- ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ (ดร.เบญจลักษณ์ น้ำฟ้า)
- ที่ปรึกษาด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ (ดร.ปัญญา แก้วกียูร)
- ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาสื่อและการเรียนรู้ (นางสุกัญญา งามบรรจง)
- ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา (นางสาววิณา อัครธรรม)
- หัวหน้ากลุ่มพัฒนาสื่อการเรียนรู้ (นางสาวเยาวลักษณ์ เตียรณบรรจง)

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ

- นางระวีวรรณ ภาคพรต
- นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ
- นางสุทิน ทองใส
- นายพินิจ สุขะสันต์
- นายสุเทพ ชนะบวรสกุล
- นายชูเกียรติ เกิดอุดม
- นางรัตน์วิภา ธรรมโชติ
- นายปรีชา หมั่นคง
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- สำนักเทคโนโลยีเพื่อการเรียนการสอน
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- ประธาน
- รองประธาน
- กรรมการ
- กรรมการ
- กรรมการ
- กรรมการ
- กรรมการ
- กรรมการ
- และเลขานุการ
- ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา
- กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ผู้เขียน

- ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์
- ความหลังฝั่งคลองสาน
- วันเดียวเที่ยวคลองสาน
- ถิ่นฐานขุนนาง และคหบดีบางสกุลในเขตคลองสาน
- เรื่องน่ารู้ในศิลปกรรมไทย
- วัดทองนพคุณ
- อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมาชนนี
- อนุสรณ์สถานแห่งความดีงามชั่วนี้วันดร
- ๕ แผ่นดิน สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระยา
- ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี
- ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี
- ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี
- นายสุเทพ ชนะบวรสกุล
- รศ.ดร.วงเดือน นาราสัจ
- นางระวีวรรณ ภาคพรต
- รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์
- นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ
- นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ

คณะบรรณาธิการ

- นางระวีวรรณ ภาคพรต
- นางสุทิน ทองใส
- นายพินิจ สุขะสันต์
- นายปรีชา หมั่นคง
- นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ
- นายสุเทพ ชนะบวรสกุล
- ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี
- ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ

ถ่ายภาพประกอบ

- นายพินิจ สุขะสันต์
- ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ
- นายณัฐพล ภาคพรต

ออกแบบรูปเล่มและศิลปกรรม

- นายพินิจ สุขะสันต์

จัดพิมพ์ต้นฉบับ

- นางรัตน์ สุขสุโฉม

กราฟิกการพิมพ์

- นายอุทิศ สิงห์ลำพอง
- นายพีระ ภูศิริวัฒน์กุล
- นางปรีชาติ แสงมาศ
- นายกิตติศักดิ์ ธนวานนท์
- นายอุดม คล่องแคล่ว
- นางศศิธร บุญพรหม
- นายศักดิ์ชัย ภูดินเจริญพร
- นายสฤติพงศ์ กระแสร์แสน

ขอบคุณผู้อ่านและผู้ช่วยเหลือ

- พระเทพปริยัติมุนี
- พระครูไพศาลประชาร
- พระครูสุวรรณสิกขกิจ
- พระครูปลัดทวีฐานะวีโร
- นางสาวอุไรวรรณ สมสมัย
- นางลักษณีนี นากสุก
- นายโกเมศ จันทร์เจริญ
- นางวรรณภา ศรีจันทร์
- นางมณฑนา ชูติกาญจน์
- นาย ณภาคย์ บุญเงิน
- นางปัญญาวรรณ นวมนาม
- นายเสกฐ์ญา ภัคกระนก
- สมาคมเผยแผ่คุณธรรม “เด็กก่า” จีจันเกาะ
- นายกันตพงศ์ โพธิ์แสนหลิ
- เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ
- เจ้าอาวาสวัดสุทธาราม
- เจ้าอาวาสวัดทองเพ่ง
- เจ้าอาวาสวัดสุวรรณ
- ผู้จัดการอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมาชนนี
- รองผู้อำนวยการสถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา
- สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา
- สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระเจ้าพระยา
- ผู้อำนวยการเขตคลองสาน สำนักงานเขตคลองสาน
- สำนักงานเขตคลองสาน
- สำนักงานเขตคลองสาน
- ผู้อำนวยการกองจัดรูปที่ดินและปรับปรุงฟื้นฟูเมือง กรุงเทพมหานคร
- เจ้าหน้าที่มูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

- | | |
|--|--------------------------------|
| ❖ เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.ชินภัทร ภูมิรัตน) |
| ❖ รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.สมเกียรติ ชอบผล) |
| ❖ รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (นายเสน่ห์ ขาวโต) |
| ❖ รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.ชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์) |
| ❖ ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ | (ดร.เบญจลักษณ์ น้ำฟ้า) |
| ❖ ที่ปรึกษาด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ | (ดร.ปัญญา แก้วกียูร) |
| ❖ ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาสื่อและการเรียนรู้ | (นางสุกัญญา งามบรรจง) |
| ❖ ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | (นางสาววิณา อัครธรรม) |
| ❖ หัวหน้ากลุ่มพัฒนาสื่อการเรียนรู้ | (นางสาวเยาวลักษณ์ เตียรณบรรจง) |

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ

- | | | |
|----------------------------------|-----------------------------------|----------------------------|
| ❖ นางระวีวรรณ ภาคพรต | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | ประธาน |
| ❖ นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | รองประธาน |
| ❖ นางสุทิน ทองไสว | สำนักเทคโนโลยีเพื่อการเรียนการสอน | กรรมการ |
| ❖ นายพินิจ สุขะสันต์ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นายสุเทพ ชนะบวรสกุล | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นายชูเกียรติ เกิดอุดม | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นางรัตนวิภา ธรรมโชติ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นายปรีชา หมั่นคง | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| | | และเลขานุการ |
| ❖ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ |

ผู้เขียน

- | | |
|--|--------------------------|
| ❖ ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์ | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี |
| ❖ ความหลังฝั่งคลองสาน | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี |
| ❖ วันเดียวเที่ยวคลองสาน | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี |
| | นายสุเทพ ชนะบวรสกุล |
| ❖ ถิ่นฐานขุนนาง และคหบดีบางสกุลในเขตคลองสาน | รศ.ดร.วงเดือน นารวาลัจ |
| ❖ เรื่องน่ารู้ในศิลปกรรมไทย | นางระวีวรรณ ภาคพรต |
| ❖ วัดทองนพคุณ | รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ |
| ❖ อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ทราบรมราชชนนี | นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |
| ❖ อนุสรณ์สถานแห่งความดีงามชั่วนี้วันดร | |
| ❖ ๕ แผ่นดิน สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา | นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |

คณะบรรณาธิการ

- | | |
|----------------------|----------------------------------|
| ❖ นางระวีวรรณ ภาคพรต | ❖ นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |
| ❖ นางสุทิน ทองไสว | ❖ นายสุเทพ ชนะบวรสกุล |
| ❖ นายพินิจ สุขะสันต์ | ❖ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี |
| ❖ นายปรีชา หมั่นคง | ❖ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ |

ถ่ายภาพประกอบ

- | | |
|----------------------|----------------------------------|
| ❖ นายพินิจ สุขะสันต์ | ❖ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ |
| ❖ นายณัฐพล ภาคพรต | |

ออกแบบรูปเล่มและศิลปกรรม

- ❖ นายพินิจ สุขะสันต์

จัดพิมพ์ต้นฉบับ

- ❖ นางรัตนา สุขสุโณม

กราฟิกการพิมพ์

- | | |
|----------------------------|-----------------------------|
| ❖ นายสุฤษดิ์ สิงห์ลำพอง | ❖ นายอุดม คล่องแคล่ว |
| ❖ นายพีระ ภูศิริวัฒน์กุล | ❖ นางศศิธร บุญพรหม |
| ❖ นางปาริชาติ แสงมาศ | ❖ นายศักดิ์ชัย ภูดินเจริญพร |
| ❖ นายกิตติศักดิ์ ธันวานนท์ | ❖ นายสฤติพงศ์ กระแสร์แสน |

ขอบคุณผู้อุปการะข้อมูล

- | | |
|--|---|
| ๑. พระเทพปริยัติมุนี | เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ |
| ๒. พระครูไพศาลประชาทร | เจ้าอาวาสวัดสุทธาราม |
| ๓. พระครูสุวรรณสิกขกิจ | เจ้าอาวาสวัดทองเพลง |
| ๔. พระครูปลัดทวีฐานะวีโร | เจ้าอาวาสวัดสุวรรณ |
| ๕. นางสาวอุไรวรรณ สมสมัย | ผู้จัดการอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ทราบรมราชชนนี |
| ๖. นางลักษณี นากสุก | รองผู้อำนวยการสถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา |
| ๗. นายโกเมศ จันทรเจริญ | สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา |
| ๘. นางวรรณภา ศรีจันทร์ | สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา |
| ๙. นางมณฑนา ชูติกาญจน์ | ผู้อำนวยการเขตคลองสาน สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๐. นาย ฅนภาคย์ บุญเงิน | สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๑. นางปัญญาวรรณ นวมนาม | สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๒. นายเสกฐ์ญา ภัคกระนก | ผู้อำนวยการกองจัดรูปที่ดินและปรับปรุงฟื้นฟูเมือง กรุงเทพมหานคร |
| ๑๓. สมาคมเผยแผ่คุณธรรม “เด็กก่า” จีจันเกาะ | |
| ๑๔. นายกันตพงศ์ โพธิ์แสนหลิ | เจ้าหน้าที่มูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์ |

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

- | | |
|--|--------------------------------|
| ❖ เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.ชินภัทร ภูมิรัตน) |
| ❖ รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.สมเกียรติ ชอบผล) |
| ❖ รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (นายเสน่ห์ ขาวโต) |
| ❖ รองเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.ชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์) |
| ❖ ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ | (ดร.เบญจลักษณ์ น้ำฟ้า) |
| ❖ ที่ปรึกษาด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ | (ดร.ปัญญา แก้วกียูร) |
| ❖ ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาสื่อและการเรียนรู้ | (นางสุกัญญา งามบรรจง) |
| ❖ ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | (นางสาววิณา อัครธรรม) |
| ❖ หัวหน้ากลุ่มพัฒนาสื่อการเรียนรู้ | (นางสาวเยาวลักษณ์ เตียรณบรรจง) |

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ

- | | | |
|----------------------------------|-----------------------------------|----------------------------|
| ❖ นางระวีวรรณ ภาคพรต | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | ประธาน |
| ❖ นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | รองประธาน |
| ❖ นางสุทิน ทองไสว | สำนักเทคโนโลยีเพื่อการเรียนการสอน | กรรมการ |
| ❖ นายพินิจ สุขะสันต์ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นายสุเทพ ชนะบวรสกุล | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นายชูเกียรติ เกิดอุดม | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นางรัตนวิภา ธรรมโชติ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ❖ นายปรีชา หมั่นคง | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| | | และเลขานุการ |
| ❖ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ |

ผู้เขียน

- | | |
|--|--------------------------|
| ❖ ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์ | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิติ |
| ❖ ความหลังฝั่งคลองสาน | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิติ |
| ❖ วันเดียวเที่ยวคลองสาน | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิติ |
| | นายสุเทพ ชนะบวรสกุล |
| ❖ ถิ่นฐานขุนนาง และคหบดีบางสกุลในเขตคลองสาน | รศ.ดร.วงเดือน นาราสังข์ |
| ❖ เรื่องน่ารู้ในศิลปกรรมไทย | นางระวีวรรณ ภาคพรต |
| ❖ วัดทองนพคุณ | รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ |
| ❖ อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมาชนนี | นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |
| อนุสรณ์สถานแห่งความดีงามชั่วนี้วันดร | |
| ❖ ๕ แผ่นดิน สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระยา | นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |

คณะบรรณาธิการ

- | | |
|----------------------|----------------------------------|
| ❖ นางระวีวรรณ ภาคพรต | ❖ นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |
| ❖ นางสุทิน ทองไสว | ❖ นายสุเทพ ชนะบวรสกุล |
| ❖ นายพินิจ สุขะสันต์ | ❖ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิติ |
| ❖ นายปรีชา หมั่นคง | ❖ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ |

ถ่ายภาพประกอบ

- | | |
|----------------------|----------------------------------|
| ❖ นายพินิจ สุขะสันต์ | ❖ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฎร์ ทองเจริญ |
| ❖ นายณัฐพล ภาคพรต | |

ออกแบบรูปเล่มและศิลปกรรม

- ❖ นายพินิจ สุขะสันต์

จัดพิมพ์ต้นฉบับ

- ❖ นางรัตน สุขสุโณม

กราฟิกการพิมพ์

- | | |
|----------------------------|-----------------------------|
| ❖ นายสุฤษดิ์ สิงห์ลำพอง | ❖ นายอุดม คล่องแคล่ว |
| ❖ นายพีระ ภูศิริวัฒน์กุล | ❖ นางศศิธร บุญพรหม |
| ❖ นางปรีชาติ แสงมาศ | ❖ นายศักดิ์ชัย ภูดินเจริญพร |
| ❖ นายกิตติศักดิ์ ธันวานนท์ | ❖ นายสฤติพงศ์ กระแสร์แสน |

ขอบคุณผู้อ่านและเครือข่าย

- | | |
|--|--|
| ๑. พระเทพปริยัติมุนี | เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ |
| ๒. พระครูไพศาลประชาท | เจ้าอาวาสวัดสุทธาราม |
| ๓. พระครูสุวรรณสิกขกิจ | เจ้าอาวาสวัดทองเพ่ง |
| ๔. พระครูปลัดทวีฐานะวีโร | เจ้าอาวาสวัดสุวรรณ |
| ๕. นางสาวอุไรวรรณ สมสมัย | ผู้จัดการอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ราชบรมาชนนี |
| ๖. นางลักษณี นากสุก | รองผู้อำนวยการสถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระยา |
| ๗. นายโกเมศ จันทรเจริญ | สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระยา |
| ๘. นางวรรณดา ศรีจันทร์ | สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จพระยา |
| ๙. นางมณฑนา ชูติกาญจน์ | ผู้อำนวยการเขตคลองสาน สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๐. นาย ฅนภาคย์ บุญเงิน | สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๑. นางปัญญาวรรณ นวมนาม | สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๒. นายเสกฐ์ญา ภัคกระนก | ผู้อำนวยการกองจัดรูปที่ดินและปรับปรุงฟื้นฟูเมือง กรุงเทพมหานคร |
| ๑๓. สมาคมเผยแผ่คุณธรรม “เด็กก่า” จีจันเกาะ | |
| ๑๔. นายกันตพงศ์ โพธิ์แสนหลิ | เจ้าหน้าที่มูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์ |

คณะผู้จัดทำ

ที่ปรึกษา

- | | |
|--|--------------------------------|
| ๙ เลขธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.ชินภัทร ภูมิรัตน) |
| ๙ รองเลขธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.สมเกียรติ ชอบผล) |
| ๙ รองเลขธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (นายเสน่ห์ ขาวโต) |
| ๙ รองเลขธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน | (ดร.ชัยพฤกษ์ เสรีรักษ์) |
| ๙ ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการ | (ดร.เบญจลักษณ์ น้ำฟ้า) |
| ๙ ที่ปรึกษาด้านการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ | (ดร.ปัญญา แก้วกียูร) |
| ๙ ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาสื่อและการเรียนรู้ | (นางสุกัญญา งามบรรจง) |
| ๙ ผู้อำนวยการสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | (นางสาววิภา อัครธรรม) |
| ๙ หัวหน้ากลุ่มพัฒนาสื่อการเรียนรู้ | (นางสาวเยาวลักษณ์ เตียรณบรรจง) |

คณะกรรมการจัดทำหนังสือ

- | | | |
|----------------------------------|-----------------------------------|----------------------------|
| ๙ นางระวีวรรณ ภาคพรต | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | ประธาน |
| ๙ นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | รองประธาน |
| ๙ นางสุทิน ทองใส | สำนักเทคโนโลยีเพื่อการเรียนการสอน | กรรมการ |
| ๙ นายพินิจ สุขะสันต์ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ๙ นายสุเทพ ชนะบวรสกุล | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ๙ นายชูเกียรติ เกิดอุดม | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ๙ นางรัตนวิภา ธรรมโชติ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ๙ นายปรีชา หมั่นคง | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการ |
| ๙ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฏร์ ทองเจริญ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการและเลขานุการ |
| ๙ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฏร์ ทองเจริญ | สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา | กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ |

ผู้เขียน

- | | |
|--|--------------------------|
| ๙ ธนบุรี ศรีรัตนโกสินทร์ | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิที |
| ๙ ความหลังฝั่งคลองสาน | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิที |
| ๙ วันเดียวเที่ยวคลองสาน | ดร.ปรีดี พิศภูมิวิที |
| ๙ ถิ่นฐานขุนนาง และคหบดีบางลำภูในเขตคลองสาน | นายสุเทพ ชนะบวรสกุล |
| ๙ เรื่องน่ารู้ในศิลปกรรมไทย | รศ.ดร.วงเดือน นารวาลัจ |
| ๙ วัดทองนพคุณ | นางระวีวรรณ ภาคพรต |
| ๙ อุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ทราบรมราชชนนี | รศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ |
| ๙ อนุสรณ์สถานแห่งความดีงามชั่วนิรันดร์ | นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |
| ๙ ๕ แผ่นดิน สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา | นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |

คณะบรรณาธิการ

- | | |
|----------------------|----------------------------------|
| ๙ นางระวีวรรณ ภาคพรต | ๙ นางสาวปริญญา ฤทธิ์เจริญ |
| ๙ นางสุทิน ทองใส | ๙ นายสุเทพ ชนะบวรสกุล |
| ๙ นายพินิจ สุขะสันต์ | ๙ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิที |
| ๙ นายปรีชา หมั่นคง | ๙ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฏร์ ทองเจริญ |

ถ่ายภาพประกอบ

- | | |
|----------------------|----------------------------------|
| ๙ นายพินิจ สุขะสันต์ | ๙ ว่าที่ร้อยตรีสุราษฏร์ ทองเจริญ |
| ๙ นายณัฐพล ภาคพรต | |

ออกแบบรูปเล่มและศิลปกรรม

- ๙ นายพินิจ สุขะสันต์

จัดพิมพ์ต้นฉบับ

- ๙ นางรัตน สุขสุโณม

กราฟิกการพิมพ์

- | | |
|---------------------------|-----------------------------|
| ๙ นายอุทิศ สิงห์ลำพอง | ๙ นายอุดม คลองแคล้ว |
| ๙ นายพีระ ภูศิริวัฒนกุล | ๙ นางศศิธร บุญพรหม |
| ๙ นางปรีชาติ แสงมาศ | ๙ นายศักดิ์ชัย ภูดินเจริญพร |
| ๙ นายกิตติศักดิ์ ธนวานนท์ | ๙ นายสฤติพงศ์ กระแสร์แสน |

ขอบคุณผู้อุปถัมภ์

- | | |
|---|---|
| ๑. พระเทพปริยัติมุนี | เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ |
| ๒. พระครูไพศาลประชาร | เจ้าอาวาสวัดสุทธาราม |
| ๓. พระครูสุวรรณสิกขกิจ | เจ้าอาวาสวัดทองเพง |
| ๔. พระครูปลัดทวีฐานะวีโร | เจ้าอาวาสวัดสุวรรณ |
| ๕. นางสาวอุไรวรรณ สมสมัย | ผู้จัดการอุทยานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีนครินทร์ทราบรมราชชนนี |
| ๖. นางลักษณี นากสุก | รองผู้อำนวยการสถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา |
| ๗. นายโกเมศ จันทรเจริญ | สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา |
| ๘. นางวรรณ ศิริจันทร์ | สถาบันจิตเวชศาสตร์สมเด็จเจ้าพระยา |
| ๙. นางมณฑนา ชูติกาญจน์ | ผู้อำนวยการเขตคลองสาน สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๐. นาย ณาภคย์ บุญเงิน | สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๑. นางปัญญาวรรณ นวมนาม | สำนักงานเขตคลองสาน |
| ๑๒. นายเสกฐ์ญา ภัคกระนก | ผู้อำนวยการกองจัดรูปที่ดินและปรับปรุงฟื้นฟูเมือง กรุงเทพมหานคร |
| ๑๓. สมาคมเผยแผ่คุณธรรม “เด็กกำ” จีจันเกาะ | |
| ๑๔. นายกันตพงศ์ โพธิ์แสนหลิ | เจ้าหน้าที่มูลนิธิศรีรัตนโกสินทร์ |



ประกาศสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
เรื่อง อนุญาตให้ใช้สื่อการเรียนรู้ในสถานศึกษา

ด้วยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้จัดทำหนังสืออ่านเพิ่มเติม เรื่อง บันบุรี ศรีรัตนโกสินทร์ กตัญญู “บันบุรี” ๑๐๐ ปี สถาปนา และวัฒนธรรม ระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ประจำปีงบประมาณ พุทธศักราช ๒๕๕๑ สำนักพิมพ์วิชาการ กรุงเทพมหานคร ไว้เพื่อให้นักเรียนได้อ่านและนำไปใช้ในสถานศึกษาได้

ประกาศ ณ วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

(นายไชยปกร กุมริตัน)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน



ประกาศสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
เรื่อง อนุญาตให้ใช้สื่อการเรียนรู้ในสถานศึกษา

ด้วยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้จัดทำหนังสืออ่านเพิ่มเติม
เรื่อง ธนบุรี ศรีวิทนโกสินทร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช
๒๕๕๑ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้พิจารณาแล้วอนุญาตให้ใช้ใน
สถานศึกษาได้

ประกาศ ณ วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

(นายชินภัทร ภูมิรัตน)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน



ประกาศสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน
เรื่อง อนุญาตให้ใช้สื่อการเรียนรู้ในสถานศึกษา

ด้วยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้จัดทำหนังสืออ่านเพิ่มเติม
เรื่อง ธนบุรี ศรีวิตนโกสินทร์ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
ระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช
๒๕๕๑ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้พิจารณาแล้วอนุญาตให้ใช้ใน
สถานศึกษาได้

ประกาศ ณ วันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

(นายชินภัทร ภูมิรัตน)

เลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรญาณอุบล

อนุญาตให้ใช้สื่อกา...ในสถานศึกษา

นายสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา กระทรวงยุติธรรม เป็นผู้ยื่นฟ้องได้แก่หนังสืออ่านเพิ่มเติม เรื่อง “ฉบับที่ ๑” ศิริวัฒน์โกสินทร์ กิติยากร “ฉบับที่ ๒” จักรกร ศาสตรา และวัฒนธรรม รัตน์ ประถมศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ (๖ ปี) โรงเรียนวัดบางพลีใหญ่หลวง กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๒๕๕๑ สำนักอัยการจังหวัดนนทบุรี ได้ยื่นฟ้องต่อศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัดนนทบุรี ให้ใช้ในสถานศึกษาได้

பிர. "சுருஷா" மதுவாசகம் 11.11. 1988

นายวิชาพร ภูมิรัตน์)

เลขานุการคณะกรรมการการศึกษาค้นคว้า